ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ
ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ

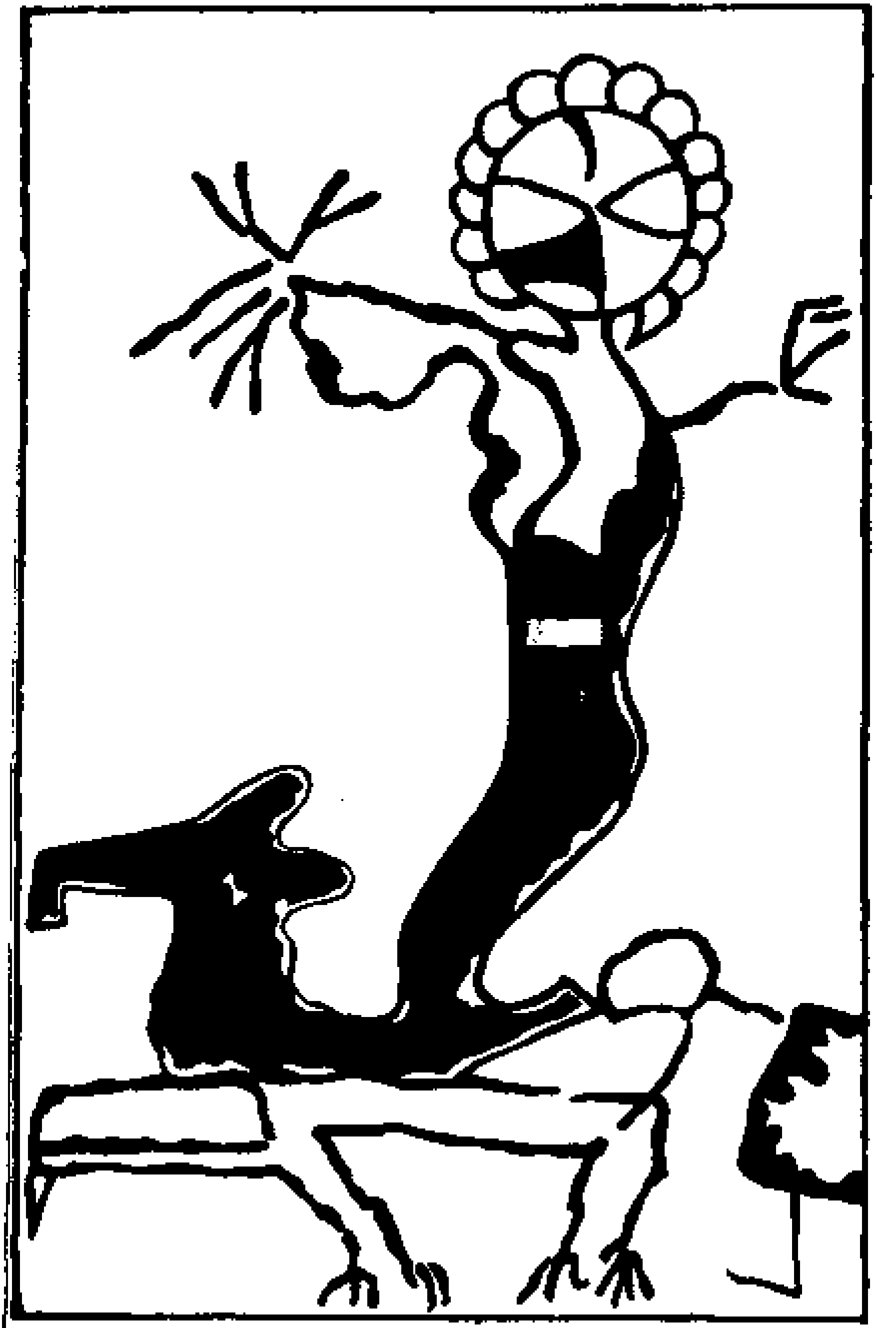

ସଂପାଦକ : ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି

ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ
ଓ
ଔପନ୍ୟାସିକ

(ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର)

ସଂପାଦକ

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ

୭/୧, ଫକୀର ମୋହନ ନଗର,
(ସେକ୍ଟର-୭)
ରାଉରକେଲା

୧୯୮୯

ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ

ସମ୍ପାଦକ— ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି

ପ୍ରକାଶକ—ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ,
ବି/୯, ଫକୀର ମୋହନ ନଗର,
(ସେକ୍ଟର-୭)
ରାଉରକେଲା-୭୬୯୦୦୩

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ—୧୯୮୯

ପରିବେଷକ—(୧) ଫ୍ରେଣ୍ଡସ ପବ୍ଲିଶର୍ସ,
ବିନୋଦ ବିହାରୀ,
କଟକ-୨
(୨) ଦ ବେଷ୍ଟ,
ମଧୁସୂଦନ ମାର୍କେଟ,
ରାଉରକେଲା-୧୧

କୋଣାର୍କ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ୱାର୍କସ୍, ଉଦିତନଗର
ରାଉରକେଲା-୭୬୯୦୧୨ ରେ ମୁଦ୍ରିତ

ମୂଲ୍ୟ ; ଷୋହଳ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

Prathama Odia Upanyas O Aupanyasik
(The First Oriya Novel and the Novelist)

Editor—Dr. S. Mohanty

Published by—Pragati Utkal Sangha
B/9, Sector-7,
Rourkela—769003
First Edition—1989

Distributors : (i) Friends Publishers,
Cuttack- 2
(ii) The Best,
Rourkela—11

Printed at The Konarka Printing Works
Uditnagar, Rourkela—769012

Price : Rupees Sixteen only

❋ ସୂଚୀପତ୍ର ❋

୧.	ଶତବର୍ଷର ସ୍ମରଣେ	ଡଃ ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି	୭
୨.	ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର	ଡାକ୍ତର କୈଳାସ ଚନ୍ଦ୍ର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ	୯
୩.	ପଦ୍ମମାଳୀ : ସମକାଳୀନ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର	ଦେବବ୍ରତ	୧
୪.	ଔପନ୍ୟାସିକ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର	ଡଃ କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା	୨୩
୫.	ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସର ବିକାଶ : ପଦ୍ମମାଳୀ	ଅଧ୍ୟାପକ ଗଜେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ନାୟକ ଡଃ ମଧୁସୂଦନ ପତି	୪୮
୬.	ପଦ୍ମମାଳୀ : ଏକ ସମାଜତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅଧ୍ୟୟନ	ଡଃ ବିଜୟ କୁମାର ଶାହୁ	୬୧
୭.	ବେଲଡ଼ର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ	ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ସଂ.-ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ	୭୨

ପ୍ରକାଶକଙ୍କର ନିବେଦନ

ସନ ୧୯୬୮ ମସିହାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ରାଉରକେଲାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ପାଠାଗାର ଆନ୍ଦୋଳନରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିବା ସହିତ, ୧୯୬୮ ମସିହାରୁ 'ଉତ୍କଳ ଦିବସ ଓ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଜୟନ୍ତୀ' ପାଳନ ତଥା, ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ବ୍ରୋଞ୍ଜ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ ଭଳି ମହତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ଆସିଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ଯେଉଁମାନେ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ସ୍ମୃତିର ପୂଜା 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ'ର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଦାସଙ୍କ ସହ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୀଷୀମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ପୂଜା କରି ଆସିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସର ଶତବର୍ଷ ପୂର୍ତ୍ତି ଉପଲକ୍ଷରେ ନିଜର ଶ୍ରଦ୍ଧା ନିବେଦନ କରି ସଂଘ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରୁଛି ।

Madhusudan Das : The Legislator ପରେ 'ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ' ସଂଘର ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ । ପ୍ରସ୍ତାବିତ **'Madhusudan : The Leader'** ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଲୋକ ଦେଖିପାରି ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞ ପାଠକଙ୍କ ସହଯୋଗ ମିଳିଲେ ତାହା ଶୀଘ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

'ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ' ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ସଂପାଦନ କରିଛନ୍ତି, ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ରାଉରକେଲାର ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି । ଏହି ଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ସଂଘ ତାଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି ।

ଏ ପୁସ୍ତକ ଆଲୋକକୁ ଆଣିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା (ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ, କଟକ) ଓ ଶ୍ରୀ ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ (ରାଉରକେଲା ମ୍ୟୁନିସିପାଲ କଲେଜ) ଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଓ ସହଯୋଗ ଭୁଲିବାର ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ଭ୍ରମ ଉପୁଜାଇଥିବା ଏକ କାଳଗତ ତଥ୍ୟକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରମାଣ ସହିତ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସଙ୍କଳନର ଲେଖକମାନେ ଯେଉଁ ଶ୍ରମ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ବିନମ୍ର କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି ।

ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସୀମା ଭିତରେ ପୁସ୍ତକଟିକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିବାରୁ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରଣ ତ୍ରୁଟି ରୁ ରକ୍ଷା ପାଇନାହିଁ । ଯେପରି— ଇଂରାଜ (ଇଂରେଜ) ପୃ. ୫୪, ଯାହାଙ୍କର

(ତାମ୍ରାଂକର) ପୃ. ୨, ବିଂଶ (ସପ୍ତବିଂଶ) ପୃ. ୧, ଚତୁର୍ବିଂଶ (ଚତୁର୍ବିଂଶ), ତ୍ରିଂଶତ (ତ୍ରିଂଶତ୍) ଇତ୍ୟାଦି । ଏହିପରି ବନାନ ଗୁଡ଼ିକ ଅର୍ଥବୋଧରେ ବିଶେଷ ଅସୁବିଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁ ନଥିବାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଶୁଦ୍ଧିପତ୍ର ସଂଯୋଜନ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ପୁସ୍ତକରେ ଏକମାତ୍ର ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ମୁଦ୍ରଣ ତ୍ରୁଟି ରହିଛି ପୃ. ୯୦ ରେ : ଉତ୍କଳ ନାୟକଙ୍କ ଫାଶୀ ପାଇବାର ତାରିଖ ହୋଇଛି ନଭେମ୍ବର ୩୦, ୧୮୭୮, ତାହା ନଭେମ୍ବର ୩୦, ୧୮୭୮ ହେବ । ଏଭଳି ତ୍ରୁଟି ପାଇଁ ଆମେ ଦୁଃଖିତ । ପାଠକମାନେ ଆମ ପ୍ରତି ସହଯୋଗ କରିବେ ବୋଲି ଆଶା ।

ଏ ପୁସ୍ତକ ଓଡ଼ିଶାର ଛାତ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ସମାଲୋଚକ ତଥା ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ମାନଙ୍କର କାମରେ ଲାଗିପାରିଲେ ଆମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହେବ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର—୩,
ଉତ୍କଳ ଦିବସ—୧୯୮୯,

ସମ୍ପାଦକ,
ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ସଂପାଦକୀୟ—

ଶତବର୍ଷର ସ୍ମରଣେ

ଶିଥିଳ ଅର୍ଥରେ, ଉପନ୍ୟାସ ହେଉଛି ଗଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ କାଳ୍ପନିକ କାହାଣୀ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଉପନ୍ୟାସର ଏହି ଶିଥିଳ ଅର୍ଥଗତ ପ୍ରୟୋଗ ୧୮୭୭ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମେ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ୧୮୭୮ ମସିହାରେ ରାମଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କର 'ସୌଦାମିନୀ'ର ପ୍ରକାଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଆଧୁନିକ ଅର୍ଥରେ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରି ନ ଥିଲା । ଦୁଃଖର ବିଷୟ 'ଉତ୍କଳ ମଧୁପ'ର ପୃଷ୍ଠା ଅନ୍ତର୍ଗତ କରି 'ସୌଦାମିନୀ' ପୁସ୍ତକ ଅଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି ପାରି ନଥିଲା । 'ଉତ୍କଳମଧୁପ'ର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ହେତୁ 'ସୌଦାମିନୀ' ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣା ରହିଯାଇଥିଲା । ଖ୍ରୀ. ୧୮୭୮ ରୁ ୧୮୮୯ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହିଭଳି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସଫଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପାଞ୍ଚଟିରୁ ଅଧିକ ପତ୍ରିକା ପୃଷ୍ଠାରେ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୧୮୮୯ ମସିହା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଆଶା ଓ ଉଦ୍ଦୀପନାର ପ୍ରଧାନ ହେତୁ ଥିଲା । ଏହି ବର୍ଷ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ବଂଗାଳୀ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାରେ ମନୋନିବେଶ କରି ଏକ ଐତିହାସିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରିଥିଲେ । କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀର ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରରୁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଉପନ୍ୟାସ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଉତ୍କଳ ଭାରତୀ ବନ୍ଧ୍ୟାତ୍ୱର ଦୀର୍ଘତାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ପ୍ରଥମ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଉପନ୍ୟାସ ଶିଶୁକୁ ୧୮୮୯ ମସିହାରେ ହିଁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ୧୮୮୯ ମସିହା ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ବର୍ଷ ।

ଖ୍ରୀ: ୧୮୮୯ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ବି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା ଲେଖିଥିଲେ ଖ୍ରୀ: ୧୮୮୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୧୯ ତାରିଖରେ । ଇତି-ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ ଓ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ୧୮୮୮ କୁ ଉପନ୍ୟାସର ଜନ୍ମବର୍ଷ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଗତବର୍ଷ ବେଶ୍ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ଉପନ୍ୟାସ ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ମୁଖପତ୍ର 'କୋଣାର୍କ'ର ଏକ 'ଉପନ୍ୟାସ ଶତବାର୍ଷିକୀ ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା' ବୃହତ୍ କଲେବର ନେଇ ଆତ୍ମ-ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଏହା ବାହାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟତ୍ର ଅନେକ ଖ୍ୟାତ ଅଖ୍ୟାତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ପତ୍ର ପତ୍ରିକା ଏହି ଶତବାର୍ଷିକୀ ଅବସରରେ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ସଂସ୍ଥା ସଙ୍ଘ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମକୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ବି ଏହି ଅଳ୍ପତା ପାଇଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇ ପାରେ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟ-ରୂପ ମଧ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସ ଅର୍ବାଚୀନ ହେଲେ ହେଁ ବିଷୟ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ଗୁଣ ସଂଯୋଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ସ୍ଥାନ ପ୍ରଥମ । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ଗଦ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ସାହିତ୍ୟ, ଆଉ ଉପନ୍ୟାସ ହେଉଛି

ଉଦ୍ଧାର ସ୍ୱାଧୀନତା । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସର ଶତବର୍ଷର ପୃଷ୍ଠଭୂମି କହିବେଲେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ସଂଗ୍ରାମର ସୂତ୍ର ସ୍ମରଣ କରାଇଲା ମନେହୁଏ । ଇତିହାସ କେବଳ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସର ସୃଷ୍ଟି ନୁହେଁ, ଏହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତ । ଶହେ ବର୍ଷର ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଐତିହାସିକ ଓଡ଼ିଶାର ଆତ୍ମବାଣୀ ।

'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଉପନ୍ୟାସ ଏହି ଜୀବନ ବାଣୀର ପ୍ରଥମ ଓଁକାର । 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସର ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ ଏକ ସମୂହ ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛି । ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ପ୍ରକାଶକ ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ନୂଆ ବାର୍ତ୍ତା ଧରି ଆସିଥିଲା, ଜନ ମାନସରେ ସମ୍ଭାବନାର ଯେଉଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବହନ କରି ଆଣିଥିଲା, 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ତାକୁ ସ୍ମରଣ କରିବା ଆପଣାର ଐତିହାସିକ କାର୍ଯ୍ୟବୋଲି ମନେ କରୁଛି ।

ସମସ୍ତ ଆପଣା ପାଇଁ କଥା କୁହେ । ସେ କଥା ଭିତରେ ଅତୀତର ଅନୁରଣନ ଯେପରି ଥାଏ, ଭବିଷ୍ୟତର ଇଂଗିତ ଧରି ତାହା ମଧ୍ୟ ଆସିଥାଏ । 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଯେଉଁ ସମୟରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା, ସମକାଳୀନ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ସଂପ୍ରଦାୟ ତାକୁ କିପରି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଅତୀତର ସ୍ମୃତି ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ବାର୍ତ୍ତାବହ ରୂପେ ତାକୁ କିପରି ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କରିଥିଲେ ତାହା ଏବେ ସ୍ମରଣ କରିବା ଉଚିତ । ସମକାଳୀନ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାକୁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର କିପରି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ଲେଖାଟିର ଅବତାରଣା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖା ଗୁଡ଼ିକରେ ଆଜିର ସଂସ୍କୃତି ସଂପୃକ୍ତ ଗବେଷକ-ସମାଲୋଚକ ମାନେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ସମ୍ପର୍କରେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ବକ୍ତବ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଉନବିଂଶ ଶତକର ସପ୍ତମ ଦଶକରେ କେଁଦୁଝର ଗଡ଼ରେ ପ୍ରଥମେ ଭଞ୍ଜ ଭୂମିରେ ଏକ ବିଦ୍ରୋହର ଧ୍ୱନି ଶୁଣାଯାଇଥିଲା । ପରେ ସେହି ବିଦ୍ରୋହ ଭିତରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ଉପନିବେଶବାଦୀ ସରକାର କବଳରୁ ମୁକ୍ତିର ସ୍ୱପ୍ନ । ଏହି ସ୍ୱପ୍ନ ଯେଉଁ ବିପ୍ଳବର ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ତାହା ସମକାଳୀନ ଶାସକବର୍ଗଙ୍କୁ ଚହଲାଇ ଦେଇଥିଲା । ରତ୍ନାକର ସିଂହ ବା ରତ୍ନା ନାଏକ ଥିଲେ ଏହି ବିପ୍ଳବର ପୁରୋହିତ । ବନ୍ଦୀ କରାଯାଇ ହତ୍ୟାଧିକାର, ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଭଳି ରତ୍ନାକର ଆଜି ଜାତିର ନମସ୍ୟ ହେବା କଥା । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ଦେଶ ପାଇଁ ପ୍ରତିବନ୍ଦୀ ଫାଶି କାଠରେ ଝୁଲିଥିବା ଏହି ସାଧକ-ପୁରୁଷ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅପରିଚିତ ହୋଇ ରହିଯାଇଛନ୍ତି । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରୀହରିଦାସୀ ଛଦ୍ମନାମରେ ଲେଖିଥିବା କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ ନାମକ ଉପନ୍ୟାସରେ ରତ୍ନାକରଙ୍କୁ ନାୟକ ଆସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରାଇ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାରଣରୁ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ କେବଳ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯାଇ ନଥିଲା ତାହା ପତ୍ରିକା ପୃଷ୍ଠାରେ ହିଁ ସୀମାବଦ୍ଧ ଥିଲା । 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ସେହି ବୀରପୁରୁଷଙ୍କୁ ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ପ୍ରଥମ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଜ୍ଞାପନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ର ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ପୃଷ୍ଠା ସବୁକୁ ଆଧୁନିକ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପରିବେଷଣ କରୁଛି ।

॥ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ॥

ଡାକ୍ତର କୈଳାସ ଚନ୍ଦ୍ର ରାଉ

ସ୍ୱର୍ଗତ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର୍ ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖକ । ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ, ୧୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଢେଙ୍କାନାଳ ଠାରୁ ପ୍ରକାଶିତ । ସମ୍ବଲପୁର ରାଜ୍ୟର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା, ପାଟଣାର ଆକ୍ରମଣ ଓ ଭୁଷଦୁଷ ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବଲପୁର ଆକ୍ରମଣ, ଏହି ଦୁଇଗୋଟି ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ ଓ ପ୍ରାଂଶକର୍ତ୍ତା ସମ୍ବଲପୁର ରାଜ୍ୟର ଇତିବୃତ୍ତ ଓ ପାଟଣାରେ ସମ୍ବଲପୁର ର ଅଧିକାରରୁ ଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ଭୁକ୍ତ ହେବା ବିଷୟମାନ ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ । ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ବେଶ୍ ସମାଦର ଲାଭ କରିଥିଲା ଏବଂ ଏଥିର ଭାଷା ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓ ଦୋଷ ବର୍ଜିତ ଥିବାରୁ କଲିକତା ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରୂପେ ଏହା ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲା । 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଳଚେର ଗଡ଼ଠାରୁ ଏବଂ ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୩୦ରେ କଟକ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପ୍ରେସରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବ ବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ଜନ ସମାଜର ପ୍ରୀତି ସଂପାଦନ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ।

ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ୧୮୫୭ ମସିହାରେ ପୁରୀ ଧାମରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପିତା ଈଶ୍ୱର ଚନ୍ଦ୍ର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଜମାର ଦାରୋଗା ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ପିତାଙ୍କର ଦୁଇପୁତ୍ର ଓ ଏକ କନ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସର୍ବ କନିଷ୍ଠ । ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ବହରମପୁରରେ ଈଶ୍ୱର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେବାରୁ ଦୁଇବର୍ଷ ବୟସ୍କ ବାଳକ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା, ଭଗିନୀ ଓ ଜନନୀଙ୍କ ସହିତ କଟକକୁ ଆସି ଖାନ ବଜାରରେ ଆତ୍ମୀୟ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବି. ଏ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାର କମିଶନର୍ ସାହେବଙ୍କ ଅଫିସରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି, କର୍ତ୍ତବ୍ୟତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ହେତୁ ସେ କ୍ରମେ ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ମ୍ୟାନେଜର୍ ତାଳଚେର ଓ କଣଭାର ମ୍ୟାନେଜର ପଦମାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଏହି ରାଜ୍ୟମାନ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ୱାର୍ଡ଼ସ୍‌ଙ୍କ ଅଧୀନ ଥିଲା ଏବଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସ୍ୱୟଂ ଉକ୍ତ ରାଜ୍ୟମାନ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ଢେଙ୍କାନାଳରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସମୟରେ ୧୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାହାଙ୍କ ରଚିତ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । କଣଭାରେ ଥିବା ସମୟରେ ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ତାହାଙ୍କୁ ଚାକରୀରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା ୧୮୯୯ । ସେତେବେଳେ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ

କଟକ କାଳେଜକାଲୁଛ ସ୍କୁଲ, ହାଇ ସ୍କୁଲରେ ଆଇ- ଓଡ଼ିଆ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଭାବରେ ମନ-ଯୋଗୀ ହୋଇଥିଲେ, ଏବଂ ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତ୍ୱରେ 'ପ୍ରଭାତକଣ୍ଠା' ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ଐତିହାସିକ ମାସିକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଛଦ୍ମନାମ ଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଭରତମାଳିକା, ମହାମନ୍ତ୍ରଭ ନାମକ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତିକା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । 'ମୁକୁର' ନାମକ "ଓଡ଼ିଆ" ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ସେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଲେଖକ ଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ 'ଉଦାସୀ' ଏହି ଛଦ୍ମନାମ ଗ୍ରହଣ କରି "କେଶରୀ ବଂଶ" ନାମକ ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରି ନଥିଲା ।

ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଗାଢ଼ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ଇଂରାଜୀରେ ମଧ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ସହଜ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଥମ ଭାଗ (Easy way to Learn English, Part I, Temple of Truth, Speaking the Truth) ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଇଂରାଜୀ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ (ଅର୍ଥାଭାବରୁ ଅପ୍ରକାଶିତ) ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । କେତେ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାଭାବ ହେତୁ ତାହାଙ୍କୁ ପୁଣି କାଳେଜର ରାଜାଙ୍କର 'ଅଭାବ' ପଦ ଗ୍ରହଣ କରି-ବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା (୧୯୧୧) ଏବଂ ସେଠାରେ ସେ ଅମାଶୟ ରୋଗରେ ୧୯୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ ।

ତାହାଙ୍କର ତିନି ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ଅଚ୍ୟୁତ କୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ବି. ଏ. ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଅଧୀନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଅଛି ଏବଂ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ଇଂଲଣ୍ଡର ଇତିହାସ' ପ୍ରଥମ ଭାଗ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ ନାମକ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି ।

(ସ୍ୱର୍ଗତ ଡାକ୍ତର କୈଳାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କର ଏହି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀଟି 'ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୋଷ'' ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ପୃ: ୮୬୬ ଓ ପୃ: ୮୬୭ ରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋକୁଳ ଚନ୍ଦ୍ର ଶତପଥୀ, 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣର ପ୍ରକାଶକ ଓ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା, ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସମ୍ପାଦକତ୍ୱ ଦେବାପାଇଁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଛନ୍ତି । 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା ୧୮୮୮ ରେ ଲେଖାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୁସ୍ତକଟି ୧୮୮୯ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଥିବାରୁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଅନେକ ଜଣା ଅଜଣାରେ ମଧ୍ୟ ୧୮୮୮ କୁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ପ୍ରକାଶ ବର୍ଷ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ପାଠକ ମାନଙ୍କର ସୂଚନା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଏଠାରେ ପୁନଃମୁଦ୍ରିତ କରାଯାଉଛି—ସଂପାଦକ)

'ରତ୍ନମାଳୀ' ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ପ୍ରଚ୍ଛଦ
(ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରାଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ)

ପଦ୍ମମାଳୀ: ସମକାଳୀନ ଚନ୍ଦ୍ରାବୃତ୍ତ

ସଂ. ଓ ଭୂମିକା—ଦେବବ୍ରତ

ଭୂମିକା

୧୮୮୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ୍ ମାସରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା (୧)। ଲେଖକ ଏହାକୁ 'ଓଡ଼ିଶା ଗଡ଼ଜାତ ମାନ୍ଧାତାର ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ' ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିଥିଲେ। ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ପରେ ପରେ ସମକାଳୀନ ପତ୍ରିକା ମାନଙ୍କରେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ସମୀକ୍ଷା ସବୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା। ଏଠାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ତିନୋଟି ଅଂଚଳରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବା ତିନୋଟି ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମୀକ୍ଷା ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଉଛି। ବାଲେଶ୍ୱରରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ର ଦ୍ୱାବିଂଶ ବର୍ଷ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସଂଖ୍ୟା (ତା ୨।୫।୧୮୮୯ସନ) ପୃ ୭୦-୭୧ (୨) କଟକରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା'ର ଚତୁର୍ବିଂଶ ବର୍ଷ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସଂଖ୍ୟା (ତା ୪।୫।୧୮୮୯) ପୃ ୧୫୧ ଓ ଦେଓଗଡ଼ରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ, ଏକବିଂଶ, ଦ୍ୱାବିଂଶ, ତ୍ରୟୋବିଂଶ, ଚତୁର୍ବିଂଶ ଓ ପଞ୍ଚବିଂଶ ସଂଖ୍ୟା (୨୯।୧।୧୮୯୦, ୫।୨।୯୦, ୧୨।୨।୯୦, ୧୯।୨।୯୦ ଓ ୫।୩।୯୦) ପୃ ୧୨୨, ପୃ ୧୨୭, ପୃ ୧୩୦-୩୧, ପୃ ୧୩୪ ଓ ପୃ ୧୪୨ରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା। ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମାଲୋଚନାର ଏକ ଉତ୍ତର ଲେଖିଥିଲେ। ତାହା ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା ଚତୁର୍ବିଂଶ ବର୍ଷ ୨୦ଶ ସଂଖ୍ୟା (୧୮।୫।୧୮୮୯) ପୃ ୧୫୭-୫୮ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା, ଯାହା ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ। ସମ୍ପୃକ୍ତ ଲେଖା ଗୁଡ଼ିକ (A), (B), (C), ଓ (D) କ୍ରମରେ ସଜାଯାଇଛି। ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀରେ ପ୍ରକାଶିତ ଲେଖାର କେତେକ ଅଂଶ ଯାହା ବାନ୍ଧୁଣୀ ହୋଇଥିବା ହିତୈଷିଣୀ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ବାଦ ପଡ଼ିଛି। ସେହି ଅଂଶ '. ....' ଦେଇ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି। (୩) ପ୍ରଥମ ସମାଲୋଚନାକୁ ବାଦଦେଲେ ଅନ୍ୟ ତିନିଟି ଆଲୋଚନା ଓ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର କୌଣସି ଗବେଷକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିନାହିଁ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖା କେବଳ ସମକାଳର କଥା କୁହେ ନାହିଁ— ଅତୀତର ସ୍ମୃତି ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ଇଂଗିତ ମଧ୍ୟ ତାହା ଦେଇଥାଏ। ତାହାର ଲେଖକ ଆପଣା ଚିନ୍ତା ଓ କଳ୍ପନାର ସ୍ୱାଧୀନତାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଏହିସଂଗରେ ଦେଇଥାନ୍ତି। ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସୃଷ୍ଟିଟି ଲେଖା ସମକାଳୀନ ବାସ୍ତବତା ଆଦି ଦ୍ୱାରା କେବଳ ଚିହ୍ନିତ ନୁହେଁ, ସମକାଳ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ କେବଳ ସମାଲୋଚନା କରେ, ସମାଲୋଚନାର ଅଂଶ ହିସାବରେ ନିଜ ନିଜ ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରେ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଏ ସବୁ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ। ସୁତରାଂ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଭଳି ଏକ ଉପନ୍ୟାସକୁ ସମକାଳର

ଶାସ୍ତ୍ରାଦର୍ଶମାନଙ୍କ ନୀରବ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସମୀକ୍ଷା ଜଗତର ଲେଖକ ଯଥା : ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାୟ ଓ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ସମକାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ତିନିଜଣ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲା

ଉତ୍କଳ ଦୀପିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମୀକ୍ଷାର ଭାଷା କେବଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ସଂଯମିତ ପଦପଦରେ ଉପନ୍ୟାସର ଦୋଷଗୁଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ବେଶ୍ ନିରପେକ୍ଷ । ଉପନ୍ୟାସର କାହାଣୀର ସାରକଥା କହିବାରେ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର ସ୍ପୃହା ନାହିଁ । ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ସାରକଥା କହିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ଆଲୋଚନାର ଭାଷା ବ୍ୟଙ୍ଗ-ବିଦ୍ରୂପାଂଶ ସ୍ଥାନ ମାତ୍ରକରେ ଛି । ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଉପନ୍ୟାସର କାହାଣୀ ହିଁ ଉପସ୍ଥାପିତ । ଉପନ୍ୟାସ ଉପରେ କେତୋଟି ମାମୁଲି ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବା ବ୍ୟତୀତ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ମହାଶୟ ଆଉ ଅଧିକ କିଛିହିଁ କହିନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତିନିଜଣ ଯାକ ସମୀକ୍ଷକ କାହାଣୀଟିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଲୁହେଁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିନାହାନ୍ତି । ଗୌରୀଶଙ୍କର 'ଶଶିଶେଖର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥାନରେ ଅପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ୟବହାର ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶେଷ ଭାଗର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପାତ୍ର ହୋଇପାରନ୍ତା ପରିବାର ପ୍ରତି ଯୋଗଦାନ ଅସ୍ବାଭାବିକ କରିଥିଲେ' କହି ତାଙ୍କର ଉପର ଠାହରିଆ ଅସ୍ବାଦନର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରସାଦ ବାବୁଙ୍କର ଆଲୋଚନାରେ ମଧ୍ୟ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ର କଥାବସ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇନାହିଁ । ଆଲୋଚନାର ଚତୁର୍ଥ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର କଥାବସ୍ତୁକୁ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ବି ବହୁ ସମସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ 'ପଦ୍ମମାଳୀର' ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତା ରାଜକନ୍ୟା ପୁଷ୍ପନାଥ ଭଞ୍ଜଦେବ ବୋଲି ଲିଖିତ । ମୋଟକଥା ହେଲା ସେହି ଅନ୍ତରଂଗତା ସହ ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ତଥା ପ୍ରକୃତ ତିନିଜଣ ଯାକ ସମୀକ୍ଷକ ତାହା କରି ନାହାନ୍ତି ।

'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ, ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ତିନିଜଣ ଯାକ ସଚେତନ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଏକ ଜାତୀୟ ତଥା ଐତିହାସିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି । Novel ନାମକ ସାହିତ୍ୟ-ରୂପର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ଅଭ୍ୟାଗମ ପାଇଁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କୃତିତ୍ବକୁ ସେମାନେ ସମସ୍ତ ଅନ୍ତରଂଗତା ଦେଇ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସମ୍ପାଦକୀୟତା ହେତୁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଉପନ୍ୟାସର ସମସ୍ତ ଦୋଷ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ତାହା କହିବା ପାଇଁ ପରାଙ୍ମୁଖ । ଗୌରୀଶଙ୍କର କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଔପନ୍ୟାସିକ ମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ କରିବା ପାଇଁ ଦୋଷତ୍ରୁଟିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ପଦ୍ମମାଳୀର କଳା-ମୂଲ୍ୟ ଆଲୋଚନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ଉଭୟଙ୍କ ସମୀକ୍ଷା ମଧ୍ୟରୁ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ସମୀକ୍ଷାର ଗୌରବ ସର୍ବାଧିକ । ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ପଦ୍ମମାଳୀର ବିଶେଷତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ ବି, ଉପନ୍ୟାସ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ପଦ୍ମମାଳୀର ଗୁଣାବଧାରଣ ଅତି ଦୁର୍ବଳ । ତାଙ୍କ ମତରେ 'ପୁସ୍ତକର ଭାଷା ଓ ରଚନାଚାତୁରୀ ଉତ୍ତମ' । କିନ୍ତୁ 'ରଚନାଚାତୁରୀ' କହିଲେ ସେ କ'ଣ ବୁଝନ୍ତି ଓ ତାହା କିପରି ଉତ୍ତମ ତାହାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେହିପରି ଗତକାଳରେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିବା 'ଅତୀତ ଓ କରୁଣ' କାହାଣୀକୁ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥିବାରୁ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ମହାଶୟ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ଗୌରୀଶଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ହୋଇଥିବା ହେତୁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଐତିହାସିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ [ସମସ୍ତ ଐତିହାସିକତା ଭିତରେ ଥାଇ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର 'ଏକ ଏକସ୍ଥାନରେ କଳ୍ପନାର ସମ୍ୟକ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ।' ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାଭଙ୍ଗୀ, ଓ ଅନୁଭୂତ ଦୃଶ୍ୟର ଉପସ୍ଥାପନା ମଧ୍ୟ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଶଂସିତ । ଘଟଣାର ସ୍ୱଭାବିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଭିଜ୍ଞତା ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ କରିଛି ।

ପଦ୍ମମାଳୀର ଦୋଷ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଭୟ ଜଣ ପ୍ରାୟ ଅନେକତଃ ଏକମତ । ପଦ୍ମମାଳୀର ଭାଷା କଥିତ ମିଶା ଓଡ଼ିଆ ଓ ଅନେକ ସମୟରେ ତାହା ପାତ୍ରାନୁଯାୟୀ ନୁହେଁ—ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଭୟଜଣ ପ୍ରାୟ ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ମୁଦ୍ରଣଗତ ଦୋଷ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ବାକ୍ୟବାଣର ଶରବ୍ୟ ହୋଇଛି । ସେମାନେ ଉପନ୍ୟାସକୁ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରାଚୀନ ରୀତି ଓ ନୀତିର ମାନଦଣ୍ଡରେ ବିଚାର କରିଛନ୍ତି ।

ଏହି ଉଭୟଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତୁତ ସମୀକ୍ଷାର ଦୁର୍ବଳତା ହେଉଛି—'ଉପନ୍ୟାସ' ସମ୍ପର୍କରେ ଅଚେତନତା । ପ୍ରଥମ ଆଲୋଚନାରେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'କୁ ଏକ ଉପନ୍ୟାସ କୁହାଗଲେ ମଧ୍ୟ ତା'ର ସ୍ୱରୂପ ଓ ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ସୂଚନା ନାହିଁ । ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଲୋଚନାରେ ସାଧାରଣ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟର ଇଙ୍ଗିତ ବିଦ୍ୟମାନ । ଯୋଉଁଠିରେ କଳ୍ପନା ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଇତିହାସର ସତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା କଳ୍ପନାର ପକ୍ଷୀ ବାନ୍ଧୁଛି । ବାସ୍ତବତା ସେ ଉପନ୍ୟାସର ଏକ ବିଶେଷ ଗୁଣ ଗୌରୀଶଙ୍କର ଏହାର ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଉପନ୍ୟାସ କ'ଣ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ସ୍ପଷ୍ଟ : "ଆମ୍ଭମାନେ ସର୍ବଦା ଯେଉଁ ଉପନ୍ୟାସ ପାଠକରୁ ତାହା କାଳ୍ପନିକ ଓ ଅତିରଞ୍ଜିତ" । କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ମହାଶୟଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ ସାଧାରଣ ଧାରଣା ଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ସେ କୌଣସି କାଳ୍ପନିକ ଗଦ୍ୟକାହାଣୀ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' । ଅର୍ଦ୍ଧସତ୍ୟ ବା

ବାସ୍ତବତା ଉପନ୍ୟାସର ଏକ ଗୁଣ ହୋଇପାରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କିନ୍ତୁ ଏହା ଏକ ସର୍ବ-ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଗୁଣ ନୁହେଁ ।

୨.୬. ଏ ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନା ଅପେକ୍ଷା ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଅନେକ କାରଣରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ମୂଳରୁ ମନେ କରିଛନ୍ତି 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଆଲୋଚନାର ଲେଖକ ଗୌରୀଶଙ୍କର ନୁହନ୍ତି, ରାମଶଙ୍କର ସ୍ୱୟଂ ତାହାର ଲେଖକ । ସେଇଥିପାଇଁ ପରୋକ୍ଷରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଛନ୍ତି । 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ସମାଲୋଚନା ଦୁଇଧାରରେ ପ୍ରବାହିତ । ଶେଷରେ ତାହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇଛି—ପଦ୍ମମାଳୀର କଥାବସ୍ତୁ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ସଚେତନତା ! ଯେପରି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି, ସେହିପରି ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

୨.୭. ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉପନ୍ୟାସର ଭାଷା ସରଳ, ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ତଥା ଜୀବନ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଅନଭିଜ୍ଞତା ସତ୍ତ୍ୱେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ସେ ସେହି ପ୍ରକାର ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରହଣଶୀଳତା ଓ ଭାବ ପ୍ରକାଶ ଜନିତ ଅକ୍ଷମତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଅନ୍ୟଭାଷା, ବିଶେଷତଃ ବଙ୍ଗଳା, ତୁଳନାରେ ପଛରେ ପକାଇ ଦେଇଛି । ତେଣୁ ନୂଆରୂପରେ ଭାଷାର ଉତ୍କର୍ଷ ପାଇଁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

୨.୮. 'ଭୂତ' ଆଲୋଚନାରେ ମଧ୍ୟ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ନିଜର ନୂତନ ଓ ଅପାରମ୍ପରିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଔପନ୍ୟାସିକ ସତ୍ୟାନ୍ୱେଷୀ ନୁହନ୍ତି । ସେ ସତ୍ୟବାଦୀ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟିକୁ ଯଥାଯଥ ଓ ବାସ୍ତବଜୀବନ-ଅନୁରୂପ କରିବା ପାଇଁ ଔପନ୍ୟାସିକ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ । ତେଣୁ ସମାଜର ଭୂତ ବିଶ୍ୱାସରେ ତାଙ୍କୁ ଯିବାକୁ ହୋଇଛି ଉପନ୍ୟାସର କଳାତ୍ମକତା ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ । ସମାଜର ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ କଳାଗତ ଉତ୍କର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ରହିଛି—ତାହାର ସୂଚନା ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି ।

୨.୯. 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ପଦ୍ମମାଳୀ ସମୀକ୍ଷାର ଲେଖକ ରାମଶଙ୍କର ସ୍ୱୟଂ ଏହିଭଳି ସନ୍ଦେହକୁ ଉକ୍ତିକରି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ ସମ୍ମତ । ପଞ୍ଚମ ଶେଷାଂଶରେ ନିଜର ମନୋଭାବକୁ ସେ ଗୋପନ ରଖି ପାରିନାହାନ୍ତି । ସେ ଔପନ୍ୟାସିକ, ମନ୍ତ୍ର ଓ ଭୂତ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ନିଷ୍ପକ୍ଷ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ମନ୍ତ୍ର ବିଷୟରେ

ସଚେତନ କେବଳ ହେବା ନୁହେଁ, ତା'ର ସମ୍ଭବ କରିବା ପାଇଁ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଭାଗ କୋଣ୍ ସେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ରମାଶଂକରଙ୍କର ଜୀବନ ଓ ନାଟକ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି-କୋଣ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ''ଆମ୍ଭେ ଇତିହାସ ଲେଖକ (Historian) ଅଥବା ଉପଦେଶକ ଲେଖକ (Moralist) କିମ୍ବା Farce (ଫେଲ୍) ଲେଖକ ମାନେ ନଟଙ୍ଗିତା ଦେଖାଇବାକୁ ଓ କୁତୁହଳ ସଞ୍ଚାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାହା ଆମ୍ଭର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ଆମ୍ଭେ ଯାହା ଦେଖିଲୁଁ ତାହା ଲେଖିଲୁଁ । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ ରମାଶଙ୍କରଙ୍କ 'ବିବାସିନୀ' ଲେଖିବାକୁ ଅନୁ-ପ୍ରେରିତ କରିଥିବା ସମ୍ଭବ । 'ବିବାସିନୀ'ରେ ରମାଶଙ୍କର ଭୂତ ଓ ନୈତିକତାର ଏକ ଶୁଦ୍ଧବାଦୀ ସ୍ଥୂଳ ବାତାବରଣ, ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବୃତ୍ତିଗୁଣର ସପକ୍ଷର ହେବାକୁ ଯାଇ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ସମ୍ଭବ ।

ପଦ୍ମମାଳି ସମ୍ପର୍କରେ ହୋଇଥିବା ସମୀକ୍ଷାର ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଥିଲେ ଅଟେ ତାହାହେଲା ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସମୀକ୍ଷକଗଣ 'ଉପନ୍ୟାସ'ର ରୂପ ରଚନା ସମ୍ପର୍କରେ କେତେଦୂର ସଚେତନ ଥିବା ସମ୍ଭବ ? ତା'ର ରୂପ କେତେ ଗଭୀର ଓ କେତେଠି ? କିନ୍ତୁ ଏସବୁର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଆମକୁ ପଦ୍ମମାଳୀଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ଅନ୍ୟ ଆଲୋଚନାକୁ ନେଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏକ ବୃହତ୍ତର ଓ ଗଭୀରତର ଜିଜ୍ଞାସାକୁ ଆମର ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ନ କଲେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ସମ୍ପର୍କରେ ଆମର ଧାରଣାତ କେବେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ; ଉପନ୍ୟାସ କହିଲେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ତଥା ସମକାଳୀନ ସମୀକ୍ଷକଗଣ କ'ଣ ବୁଝୁଥିଲେ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଅବଧାରଣା କରି ହେବନାହିଁ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ କାହାଣୀ ''ଫୁଲମଣି ଓ କରୁଣାର ବିବରଣ''କୁ ଡକ୍‌ଟର କୃଷ୍ଣ ଚରଣ ବେହେରା, ଡଃ ସୁନୀତ କୁମାର ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ (୪) କହୁଥିଲେ ବି କାଳ୍ପନିକ ବାସ୍ତବାନୁଗ ଗଦ୍ୟକାହାଣୀ ଅର୍ଥରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ୧୮୭୩ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ଇତାଲୀୟ ଯୁବା' ନାମକ ଗଦ୍ୟ କାହାଣୀରେ ଏହି ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ପ୍ରୟୋଗ : ''କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! କେତେ ଉପନ୍ୟାସ ଶୁଣିଅଛୁ, ମାତ୍ର କେବେହେଁ ଏପରି ଅପୂର୍ବ କଥା ଶୁଣିନାହୁଁ । (୫) ସେହି ବର୍ଷ 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ପ୍ରଣୟର ଅଦ୍ଭୁତ ପରିଣାମ' ନାମକ ଗଦ୍ୟ କାହାଣୀ ଓ 'ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ତାରା' ନାମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ସମକାଳୀନ

ସମ୍ପାଦପତ୍ରରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ରୂପରେ ଅଭିହିତ । (୭) ୧୮୭୮ ମସିହା 'ଉତ୍କଳ
ମଧୁପ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ରାମଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କ 'ସୌଦାମିନୀ', ପତ୍ରିକାର ସୂଚୀପତ୍ରରେ
ଉପନ୍ୟାସ ରୂପେ ଉଲ୍ଲିଖିତ । ତତ୍କାଳୀନ ୧୮୭୫ ରୁ ୧୮୮୯ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସ
ସମ୍ପର୍କିତ ଏକ ଧାରଣା ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । କେତେବେଳେ
ରୋମାନ୍ସ, କେବେକେବେ କାଳ୍ପନିକ ଜୀବନ-କାହାଣୀ ଓ ପୁଣି କେତେବେଳେ ଅତି
ଶିଥିଳ ଭାବେ କାଳ୍ପନିକ ଗଦ୍ୟ କାହାଣୀ ଅର୍ଥରେ ଏହା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ।
ବଙ୍ଗଳା ଓ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ସହ ପରିଚୟର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ 'ଉପନ୍ୟାସ' ସମ୍ପର୍କିତ
ଧାରଣାର ବିକାଶ ସହଜ ସରଳ ଭାବେ ସମ୍ଭବ ।

୩.୨. ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ଇତିହାସରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ନାମକ ସାହିତ୍ୟ-ରୂପର (genre)
ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶର କାହାଣୀ ଏକ ସରଳ କାହାଣୀ ନୁହେଁ । କେବଳ ସାହିତ୍ୟିକ
କାରଣ ଦେଇ ଏହାର ଉତ୍ଥାନକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିହେବ ନାହିଁ । ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ-
ତନ୍ତ୍ର ଫଳରେ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ନୂଆ ଓ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ସମାଜର ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି,
ଅର୍ଥ-ସାମର୍ଥ୍ୟବାଦୀ ବାଣିଜ୍ୟିକ ସୃଷ୍ଟିବାଦର ଅର୍ଥନୀତି ଦେଶଗୁଡ଼ିକରେ ବହୁ ଏହାର
ଉନ୍ମେଷକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କଥା-ସାହିତ୍ୟ ନୂଆ
ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ଏକ ନବରୂପ ଲାଭ କରିଥିଲା । କେତେବେଳେ ତାହା ଅଲୌକିକ
ଅନୁସରଣ କରି କାଦମ୍ବରୀ [ମରାଠୀ] ନାମରେ, ଅନ୍ୟ କେତେବେଳେ ଏହାର ନୂତନତ୍ୱ
ପାଇଁ ନବେଲ କଥା [ଗୁଜରାଟି] ରୂପରେ, ପୁଣି କେତେବେଳେ ତାହା ତା'ର
ଇଂରାଜୀ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ 'ନଭେଲ୍' ରୂପରେ ଆଖ୍ୟାୟିତ ହେଉଥିବାବେଳେ; ବଙ୍ଗଳା, ହିନ୍ଦୀ ଓ
ଓଡ଼ିଆରେ ଉପନ୍ୟାସ ରୂପରେ ଆଖ୍ୟାୟିତ ହୋଇଛି । [୭] ଏହା ଥିଲା ଏକ ନୂତନ
ଧରଣର ସାହିତ୍ୟ-ରୂପ । ତେଣୁ କେତେବେଳେ ଏହା 'ନବନ୍ୟାସ' ରୂପରେ ମଧ୍ୟ
ପରିଚିତ । (୮) ସେତେବେଳର ଜଣାପଡ଼େ, ଉପନ୍ୟାସ ଶବ୍ଦଟିର ପ୍ରଥମ ଆଧୁନିକ
ପ୍ରୟୋଗ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ । ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ-ଧାରଣା ମୁଖ୍ୟତଃ ବଙ୍ଗଳାର ଅନୁ-
ସରଣ କରିଛି । ପରୋକ୍ଷରେ ବଙ୍ଗଳା ଇଂରାଜୀ ଉପନ୍ୟାସ-ଧାରଣାକୁ ଅନୁସରଣ
କରିଛି ।

ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସ ଶବ୍ଦଟିର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗକର୍ତ୍ତା ନୀଳମଣି
ବସାକ । ୧୮୫୧ ମସିହାରେ Arabian Nights ର କାହାଣୀକୁ ବଙ୍ଗଳାରେ
ଅନୁବାଦ କରି, ସେ ତା'ର ନାମକରଣ କରିଥିଲେ 'ଆରବ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ' ରୂପେ । ବସାକ
ମହାଶୟ ଏଠା ଅର୍ଥରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ ପାରସ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ
ପୁସ୍ତକର ନାମକରଣରେ, ୧୮୫୭ ମସିହାରେ । (୯) ୧୮୫୭ ମସିହାରେ କୌଣସି ଅଜ୍ଞାତ-

ନାନା ଲେଖକ 'ମନୋହର ଉପନ୍ୟାସ' ନାମରେ ଲେଖା ଲେଖିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭୂଦେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କୁ ଆଧୁନିକ ଅର୍ଥରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦର, ଆଦ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କର୍ତ୍ତା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲେ ହେଁ (୧୦) ସେ ମଧ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସକୁ କାଳ୍ପନିକ ମନୋ-ରଂଜକ କାହାଣୀ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ 'ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ' ପୁସ୍ତକରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୂଚ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କିଛିଟା ଭିନ୍ନ ହୋଇଛି । ଇତିହାସ ଓ କଳ୍ପନାର ସମିଶ୍ରଣରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା କାହାଣୀର ନାଁ । ସେ ଦେଇଛନ୍ତି 'ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ' । ଭୂଦେବ ପୁସ୍ତକର ମୁଖବନ୍ଧରେ 'ଐତିହାସିକ ଉପାନ୍ୟାସ'ରେ ଥିବା କାହାଣୀ ଦୁଇଟି ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି : "ଉକ୍ତ ଉପନ୍ୟାସେର ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଯେ-ସକଲ କଥା ଅଛେ, ତାହା ପ୍ରକୃତ ଇତିହାସ ମୂଳକ" । 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦ ଭୂଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କାହାଣୀ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ, ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟରୁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ । ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଔପନ୍ୟାସିକ ରୂପରେ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଆବିର୍ଭାବ ଓ 'ରହସ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଭ ପତ୍ରିକା'ରେ ତାଂକ ଉପନ୍ୟାସ ଗୁଡ଼ିକର ସମୀକ୍ଷା ପ୍ରକାଶିତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦ ଆଧୁନିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ୟାରୀଚାନ୍ଦ ମିତ୍ର ସେଇଥିପାଇଁ 'ଆଲାଲେର ଘରେର ଦୁଲାଲ' ଉପନ୍ୟାସରେ ତାହାକୁ ଉପନ୍ୟାସ ନ କହି, ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ Novel ହିଁ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । (୧୧) ସମ୍ଭବତଃ ଐତିହ୍ୟରେ 'ଉପନ୍ୟାସ ଧର୍ମୀ ରଚନାର ଅଭାବ, ଏହାର ଏକ ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ସଂସ୍କୃତରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଚଳିତ । (୧୨) ସେଥିପାଇଁ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦ ସେଭଳି ଠିକ୍ଭାବେ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି, ଓ novel ଶବ୍ଦ ଅବିକଳ ଇଂରାଜୀ ଉଚ୍ଚାରଣ ନେଇ ପ୍ରୟୋଗ କରାହୋଇଛି । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବସୁ ଓ ଐତିହାସିକ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ମିତ୍ର 'ଉପନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦକୁ ନୂତନ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ଅନୁମେୟ । ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ 'ମୃଣାଳିନୀ' ଉପନ୍ୟାସର ସମୀକ୍ଷା କରି ସେ ଲେଖିଥିଲେ : "ତଦ୍ଧ କାବ୍ୟବଧ ବଙ୍ଗବାସୀର ଉପନ୍ୟାସେର ନାମ ଶୁନିଲେ ଶ୍ରୋତାର ମନେ କେବଳ ପଁଚିଶ ବା ବତିଶ ସିଂହାସନ ମନେ ପଡ଼େ । ଇଂରାଜେର ସୁଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ମନେକ ବସ୍ତୁସବଧି ତାହାର ଅନ୍ୟଥା ଚେଷ୍ଟାୟ ଭୂତ-ପ୍ରେତେର ଘରବର୍ତ୍ତେ ମାନୁଷେର ଘଟନାର ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହନ; ଏବଂ ଅନେକଖାନି ସୁଖ୍ୟାତି ପୁସ୍ତକେଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିୟାଛେନ । କିନ୍ତୁ କେହଇ ଇଂରାଜେର ପ୍ରକୃତ ନଭେଲେର ଘରଘାଟା ଲଖ କରିତେ ପାରେନ ନାଇ ।" (୧୩) ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟରେ 'ଉପନ୍ୟାସ'ର ଶିଳ୍ପଗତ ସଚେତନତା ସ୍ପଷ୍ଟ । କାଳ୍ପନିକ କାହାଣୀ ଉପନ୍ୟାସ ନୁହେଁ, ମନୋରଂଜନ ତାହାର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ବରଂ ଜୀବନାନୁଗଙ୍କ ସେହି କାହାଣୀର ପ୍ରଥମ ସର୍ତ୍ତ ଓ କାହାଣୀ ଭିତର ଦେଇ ଜୀବନର କଠିନ ସମସ୍ୟାର ଉପସ୍ଥାପନ ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରକୃତ ଶିଳ୍ପଧର୍ମ ବୋଲି ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆଲୋଚନାରେ

ସ୍ୱୀକୃତ । ସ୍ୱୟଂ ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର ୧୮୭୧ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'Bengali Literature' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଉପନ୍ୟାସ ଏକ ନବୀନ ଶିଳ୍ପକର୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । (୧୪)

୩. ୪. 'ଉପନ୍ୟାସ' ସମ୍ପର୍କରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଥିବା ଏହି ଜଟିଳୀକୃତ ଧାରଣା ୧୮୮୦ ମସିହା ବେଳକୁ ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ନବୀନ ରୂପ ନେଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । 'ବଙ୍ଗଦର୍ଶନ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଚନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁଙ୍କର 'ନଭେଲ୍ ବା କଥାଗ୍ରନ୍ଥର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ' ପ୍ରବନ୍ଧ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ପୂର୍ବତ ବସୁ କେବଳ 'ଉପନ୍ୟାସ' କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ, ତାହା କେବଳ ନୁହେଁ, ଉପନ୍ୟାସ କେତେ ପ୍ରକାରର ତଥା ତା'ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେଉଁ ଶ୍ରେଣୀର ତର୍କସଂଯୁକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସ ଏକ ପ୍ରକାର କାହାଣୀ କିନ୍ତୁ ସବୁ କାହାଣୀ ଉପନ୍ୟାସ ନୁହେଁ । ଉପାଖ୍ୟାନ ବା କାହାଣୀ ଉପସ୍ଥାପନର ତିନୋଟି ସ୍ତର : ନାଟକ, ଆଖ୍ୟାୟିକା ଓ କଥାଗ୍ରନ୍ଥ । ଉପନ୍ୟାସ 'କଥାଗ୍ରନ୍ଥ' ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ । ସେହି ଭଳି ଉପନ୍ୟାସକୁ ସେ ଦୁଇ ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି : ରୋମାନ୍ସ ଓ ଉପନ୍ୟାସ । ତାଙ୍କ ମତରେ ରୋମାନ୍ସ ଶିଥିଳ ଅର୍ଥରେ 'ଉପନ୍ୟାସ'ର ଏକ ରୂପ । ତାହା କେବେବେହେଲେ ଉପନ୍ୟାସ ଭଳି ବାସ୍ତବ ଜୀବନର କାହାଣୀ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ରୋମାନ୍ସର ଐତିହ୍ୟ ଇଉରୋପର ବୀରଗାଥା । ସେଥିରୁ ଇଂରାଜ ରୋମାନ୍ସକୁ ଅନୁକରଣ କରୁଥିବା ବଙ୍ଗଳା ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଏକ ହାସ୍ୟକର ସମନ୍ୱିତର ସ୍ୱତ୍ୱହୀନ : 'ଶୀର୍ଣ୍ଣ ବଙ୍ଗୀୟ ଯୁବକ ଅପରାଜେୟ ଜଗତ୍‌ସିଂହ ଓ ହେମଚନ୍ଦ୍ରର ଭୂମିକା ଉପସ୍ଥାପିତ କରେ' । 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପ୍ରକାଶିତ ହେଲାବେଳକୁ ବଙ୍ଗଳାର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱଳ୍ପଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 'ଉପନ୍ୟାସ' ଧାରଣାର ଏହାହିଁ ଥିଲା ପରିକଳ୍ପ ।

୪. ୦. ଗୌରୀଶଙ୍କର ବା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର 'ଉପନ୍ୟାସ'କୁ Novel ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ କି ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା କିନ୍ତୁ ସନ୍ଦର୍ଭମାନଙ୍କରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ । ଗୌରୀଶଙ୍କର 'ବଙ୍ଗଦର୍ଶନ' ଆଦି ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସୁଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତ ଥିଲେ । ସମକାଳୀନ ଉପନ୍ୟାସ ଓ Romance ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଭେଦରେଖା ଟଣାଯାଉଥିଲା—ସେହି ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଥିଲେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ସଚେତନ । ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ମହାଶୟଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ ଧାରଣା 'ଅଭବ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ'କୁ ଖଣ୍ଡନ କରୁନଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ । ସଂଯୋଜିତ ସ୍ୱଦେଶୀ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶାର 'ଉପନ୍ୟାସ' ସମ୍ପର୍କିତ ଧାରଣାର ବିକାଶକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଖୋଜାଯାଇପାରେ । ଫଳରେ ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା, ତାହାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ସନ୍ଧାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ପାଦଟୀକା

(୧) ପଦ୍ମମାଳୀ ୧୮୮୮ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ବୋଲି ଅଧିକାଂଶ ଗବେଷକଙ୍କର ଧାରଣା । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣଟି ନ ଦେଖିବା ଫଳରେ ଏଭଳି ଧାରଣା ଜନ୍ମ ନେଇଛି । ଏମାନଙ୍କ ଡଃ ଶ୍ରୀନିବାସ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଭଳି ଗବେଷକ ଏଭଳି ଭ୍ରାନ୍ତିରୁ ମୁକ୍ତ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । (ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ, ପୃ: ୪୫୬) ଡକ୍ଟର ସାମନ୍ତରାୟ ଏ ବିଷୟରେ ନୀରବ ରହିଯାଇଛନ୍ତି । ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା ତାଙ୍କ ଚର୍ଚ୍ଚାଗ୍ରନ୍ଥ 'ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ'ରେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ପୁସ୍ତକର ଏକ ଆଲୋକଚିତ୍ର ସଂଯୋଜିତ କରିଥିଲେ ହେଁ ଏହାର ପ୍ରକାଶ ସମୟ ଦ୍ୱିଧାଗ୍ରସ୍ତ ଭାବରେ '୧୮୮୮-୮୯' ଲେଖିଛନ୍ତି (ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ, ଦ୍ୱି. ସଂସ୍କରଣ, ପୃ: ୧୧୦) । ପଦ୍ମମାଳୀର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣରେ ଏହାର ପ୍ରକାଶ ସମୟ ୧୮୮୯ ମସିହା ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲିଖିତ । ଓଡ଼ିଆ ଓ ନବସମ୍ବାଦର ଦ୍ୱାବିଂଶ ବର୍ଷ ଏକାଦଶ ସଂଖ୍ୟା (୧୪।୩।୮୯)ର ଏକ ବିଜ୍ଞାପନରୁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଯାଉଥିବାର ସମ୍ବାଦ ମିଳେ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଆଲୋଚନା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ତା ୨।୫।୮୯ ଖଣ୍ଡରେ । ତେଣୁ ଏପ୍ରିଲ, ୧୮୮୯ରେ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ ।

(୨) ସମ୍ବାଦ ବାହିକା ଲେଖାଟିର ତାରିଖ '୬।୫।୧୮୮୯' ବୋଲି ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀନିବାସ ମିଶ୍ର ଭୁଲକ୍ରମେ ଲେଖିଛନ୍ତି (ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ, ପୃ. ୪୫୬) ।

(୩) ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଅଂଶର ଧାଡ଼ି ସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ହେଲା : ଏକ, ସାତ, ଷୋହଳ ଓ ଦୁଇ ।

(୪) ବେହେରା, କୃଷ୍ଣଚରଣ—ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ, କୋଣାର୍କ ୬୯ ସଂଖ୍ୟା (୧୯୮୮) ପୃ: ୬୦, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

(୫) ରାଧାନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ପୃ. ୪୨୯, କଟକ ଟ୍ରେଡିଂ କମ୍ପାନୀ, କଟକ, ୧୯୬୭ ।

(୬) ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା (୮।୨୦, ତା ୧୨।୫।୧୮୭୩ ଇଂ) ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ'ର ସମାଲୋଚନାରେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା : "ଏ ପତ୍ରିକାରେ ଯେ ଉପନ୍ୟାସ ଖଣ୍ଡୋଟି ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି ତାହା ଅତିଶୟ ମନୋହର ପାଠଯୋଗ୍ୟ ଅଟଇ" । ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା (୬।୧୦ ତା ୧।୧।୧୮୭୫ ଖଣ୍ଡ) 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପୁର ଅଦ୍ଭୁତ ପରିଣାମ' ଉପରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଥିଲା : "ଗତ ସପ୍ତାହ

ବର୍ଷରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେହେଁ, ମାର୍ଟିନ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ବିଷୟକ ଉପନ୍ୟାସ ସେହି ତାହା ମନୋଯୋଗ ସହକାରେ ପାଠ କରିଥିବେ, ସେ ସହଜରେ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୋଧିଥିବେ ଦୁଇ ପର୍ବର ଗଠନ ଆକାର ଧାରଣାକୁ ଅଭିନ୍ନ ଉତ୍ସର ବୋଲି ମଣିବେ ।”

(୭) ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : Mukherjee, Minakshi—Realism & Reality, P. 1-18; Oxford University Press, Delhi, 1985 । T.W. Clark ସମ୍ପାଦିତ The Novel in India (George Allen & Unwin, London, 1970) ପୁସ୍ତକର ଭୂମିକାରେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କରିଛନ୍ତି ।

(୮) ପ୍ୟାରୀମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ “ଉତ୍କଳ ପୁତ୍ର” ସମ୍ବାଦ ପତ୍ରରେ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' ଶିରୋନାମାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଲେଖାରେ କୁହାଯାଇଛି (୨୪, ଜାନୁ/୧୮୭୪) : “ନାଟକ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଗଳ୍ପ ଓ ଇତ୍ୟାଦିର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏ ଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରୁନାହିଁ” ।

(୯) ଗୁପ୍ତ, କ୍ଷେତ୍ର—ବାଂଲା ଉପନ୍ୟାସେର ଇତିହାସ; ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ପୃ. ୨୧-୨୨; ଗ୍ରନ୍ଥନିଲୟ, କଲିକତା ।

(୧୦) Mukherjee, Minakshi—ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପୃ. ୧୧ । ଶ୍ରୀମତୀ ମୁଖାର୍ଜୀ 'ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ'ର ସମୟ ଦେଇଛନ୍ତି ୧୮୬୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ୧୮୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ।

(୧୧) ପ୍ୟାରୀଚାଁଦ ମିତ୍ର 'ଆଲାଲେର ଘରେର ଦୁଲାଲ'ର ଭୂମିକାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି : The above original Novel in Bengali being the first work of the kind·····” [ମିତ୍ର, ପ୍ୟାରୀଚାଁଦ—ଆଲାଲେର୍ ଘରେର୍ ଦୁଲାଲ୍ ପୃ ୵, ମନୋହର ପ୍ରକାଶନୀ, କଲିକତା, ୧୯୮୩] ।

(୧୨) “As for the word 'upanyas', which is of Sanskrit origin—meaning some statement properly presented or arranged in an orderly manner···it had never been used before to signify a long prose narrative”; Mukherjee, M—ପୂର୍ବୋକ୍ତ, ପୃ. ୧୨ ।

(୧୩) ଉପନ୍ୟାସ-ସମଗ୍ର (ବଙ୍ଗଳା)— ୧ମ ଖଣ୍ଡ ପୃ, ୧୪୨, କଲିକତା, '୧୨୨ ସମ୍ବତ ।

(୧୪) The Novel is to me the most difficult work of all, as it requires a good deal of time and undivided attention to elaborate the Conception and to subordinate the incidents and characters to the central idea" ......Bankim Rachanavali (English Works) P. 171, Sahitya Samsad, Calcutta, 1969.

(୧୫) ବଙ୍ଗଦର୍ଶନ (ସ. ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ), ୨ୟ ବର୍ଷ ୧ମ ସଂଖ୍ୟା (ବୈଶାଖ, ୧୨୮୨), କାନ୍ଥାଲପଡ଼ା, ପୃ. ୨୨ – ୩୪ ।

(A) ସମାଲୋଚନା ।

ପଦ୍ମମାଳୀ—ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ—

ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ସମ୍ବଳିତ କୌଣସି ଉପନ୍ୟାସ ଅଦ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଉମେଶବାବୁଙ୍କ ଏହି ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମ ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ Novel କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ବିଷୟଟି ଓଡ଼ିଶା ଗଡ଼ଜାତ ମାନଙ୍କରେ ଘଟିଥିଲା, ଉମେଶବାବୁ ସେହି ଘଟନାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପଦ୍ମମାଳୀ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ପାଠକମାନଙ୍କ କୌତୂହଳ ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପନ୍ୟାସ ଘଟିତ ବିଷୟର ସ୍ଥୂଳ ବିବରଣ ଏସ୍ଥଳେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଅଛୁଁ ।

କନପୁରଗଡ଼ର ରାଜା ଘନଶିଳ ସିଂହ (ପୂର୍ଣ୍ଣନାମ ଘନଶିଳ ଭୁଜଙ୍ଗ ମାନଧାତା) ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଧାନ ନାୟକ । ପାଟଣଗଡ଼ ନିବାସୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ପଟ୍ଟନାୟିକଙ୍କ କନ୍ୟା ପଦ୍ମମାଳୀ ପ୍ରଧାନ ନାୟିକା । ସନ ୧୮୧୭ ସାଲ ଖାଲସୁନ ମାଘ ଶିବ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ପଦ୍ମମାଳୀ ଆପଣା ମାଆଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ (ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ ମାଣଡ଼ାବଳୁ ଭଣ୍ଡାରୁଆ ବୈଦ୍ୟନାଥଙ୍କ ଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଜଳଗିରର ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜାଙ୍କ ସହୋଦର ମାମୁଁ ଏବଂ କେଓଁଝର ପଦାର୍ଥୀ ନିବାସୀ ଶିବ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଆରକ୍ଷ ସିପାହୀନେଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ, ବାଳିକା ପଦ୍ମମାଳୀ ରୂପରେ ମୋହିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ମାଆଙ୍କ ଠାରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ବଳପୂର୍ବକ ତାହାର ସତୀତ୍ୱ ହରଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଥିଲେ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଅକସ୍ମାତ ରାଜା ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଘନଶିଳ

ପଦ୍ମମାଳୀଙ୍କୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ହାତରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ସେହି ରାତିରେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ-ମଠରେ ଆଶ୍ରୟ ଦେଲେ । ତାହିଁ ଅବଧାନ ଏକାକୀ ପଣ୍ଡିତ ପଦ୍ମମାଳୀର ମାତାଙ୍କୁ ଅଣାଇ ପାଏକମାନଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ମାଆଝିଅ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଗୋପଗଡ ପଠାଇଦେଲେ ।

ସେହି ମଠରେ ପଣ୍ଡିତ ଜି ଓ ପଦ୍ମମାଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଣୟ ସମ୍ପର୍କ ହେଲା । ଏଣେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର କୁଚକ୍ରୀ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ପ୍ରବଞ୍ଚିତ ହୁଅନ୍ତେ ଜଗବନ୍ଧୁଙ୍କ ଉପରେ ତାହାର କ୍ରୋଧ ଜନ୍ମିଲା ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଜାଗରଣ କରାଇ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଉଦ୍ଧାରିତ କରିବାର ବାସନା ସେତେ ଅଳ୍ପ ଶିଥିଳ ପାଇଲା । ଏହି ସମୟରେ ପଦ୍ମମାଳୀର କଠିନ ପୀଡ଼ା ହେବାରୁ ସେ ବାଞ୍ଛିତ ପୁରୀ ନୋହିବ, ତେଣୁ ଯାହା ପିତା ବାପୁ ପରବର୍ତ୍ତୀନ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ପୁରୋବାସ୍ତୁ ସ୍ଥାନକୁ ନେଇଗଲେ । ସେଠାରେ ପଣ୍ଡିତ ଜିଙ୍କ ସହିତ ପଦ୍ମମାଳୀର ସମ୍ଭବ ନିରୂପଣ ଏବଂ ମାସ ମାତ୍ର ପରେ ବିବାହ ହେବାର ସ୍ଥିର ହେଲା ଉତ୍ସାହରେ ସେମାନେ ପାଖଗଡକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ସମସ୍ତ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୋଇଥିବା ସମୟ କାଳିଦାସ ପାପିଷ୍ଠ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଉନ୍ମାଦ୍ରିତ ହୋଇ ଓ ସାମାନ୍ୟ ଛଳନା କରି ଜଗବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାସ୍ତକ କରାଇ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ବଳପୂର୍ବକ ନଳଗିରିକୁ ନେଇଗଲା ଓ ତାଙ୍କୁ ରୂପଅ ଗାମିନୀ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ କୁଟଣୀ ଲଗାଇଲା । ପଣ୍ଡିତ ଜି ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ନଳଗିରି ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବକ ପଦ୍ମମାଳୀଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରି ଶେଷରେ ତାହାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ଲେଖକ ନୂତନ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ନୂତନ ଥିବାରୁ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୋଷଗୁଣ ଉପେକ୍ଷା କରନ୍ତି । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗଣ୍ଡି ନ ମାନିଲେ ସହଜରେ ଜଣାପଡେ ଯେ, ସମାଲୋଚକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେମାନେ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାର ଅନୁକରଣରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି, ତେଣୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବଙ୍ଗଭାଷାର ଗନ୍ଧ ରହିଅଛି, ପୁଣି ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଭାଷାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷା ପାଇ ନାହିଁ । ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଗୋସ୍ତ୍ରୀଏକର ଆଧଣ ସ୍ତ୍ରୀର ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ଭାଷା କିଛି ଅଶୋଭନୀୟ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏପରି ଦୋଷ ପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ଅତଏବ ସେଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଲୁଁ ।

ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହିକି ଉମେଶବାବୁଙ୍କ ଏହି ନବଉଦ୍ୟମ ନିଶ୍ଚିତ ଆମ୍ଭେମାନେ ମନର ସହିତ ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛୁଁ ଉମେଶବାବୁ ଏହି ପଥ ଅନୁସରଣ କରି ଯଶସ୍ୱୀ ହେବେ ।

(B) ପଦ୍ମମାଳୀ

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉପନ୍ୟାସ ନଥିଲା । ଉମେଶବାବୁ ଏହି ମାର୍ଗରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ପଥିକ ହୋଇଥିବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଦରର ସହିତ ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ପୁସ୍ତକକୁ ଅଭିନନ୍ଦନ କରୁଅଛୁଁ ।

ଏ ପୁସ୍ତକର ନାମ ପଦ୍ମମାଳୀ । ସମ୍ବଲପୁରର ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜାଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାର ଅବସ୍ଥାରେ ସେହି ରାଜ୍ୟର ଚଉଦ ପ୍ରଧାନ ଯାକ ଗୋଟିଏ ଭଦ୍ର ପରିବାର ଗୃହ ଯୋଉଠାର ଅତ୍ୟାଚାର କରିଥିଲେ, ସେହି ଘଟଣା ଅବଲମ୍ବନ କରି ପଦ୍ମମାଳୀ ରଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଲେଖକଙ୍କର କଳ୍ପନା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସ୍ଫୁରିପାରେ ନାହିଁ, କେବଳ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟତାର କଳ୍ପନାର ଗତିକୁ ସୀମାବଦ୍ଧ କରନ୍ତି । ପଦ୍ମମାଳୀରେ ତାହା ଅବଶ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ତଥାପି ଉକ୍ତ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଏକ ଏକ ସ୍ଥାନରେ କଳ୍ପନାର ସମ୍ୟକ୍ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାଚ୍ଛଟା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନବିଶେଷରେ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ହୋଇଅଛି । ମାଣିକୀର ନାଗର ଯାତ୍ରା, ପଦ୍ମମାଳୀର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନ, ପାର୍ଶ୍ୱଗଡ଼ରେ ଗ୍ରାମ୍ୟଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମମାଳୀର ଅପହରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା, ଉପଡ଼ପଦା ରାଜବାଟୀରେ କାର୍ଯ୍ୟାର୍ଥୀ ଏବଂ ବ୍ୟବହାରାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସମାବେଶ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟମାନଙ୍କରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଆଶାନୁରୂପ ଦକ୍ଷତା ଏବଂ କୌଶଳ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ଏହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ସ୍ୱୟଂ ଗଡ଼ଜାତରେ ଭ୍ରମଣ କରିଥିବାରୁ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଡ଼ଜାତରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବାରୁ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜନୀତିରେ ସମ୍ୟକ୍ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ଅଭିଜ୍ଞତା ସକଳ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିବା ବିଷୟରେ କଥୋପକଥନମାନଙ୍କରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଗୁଣର କଥା କହି ଦୋଷର ଉଲ୍ଲେଖ କରିବି । ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଏମନ୍ତ ଦୋଷ ଅଛି ଯାହା ସେଥିର ଉତ୍କର୍ଷର ବିଶେଷ ବିରୋଧୀ ହୋଇଅଛି । ସର୍ବାଦୌ ଭାଷାଗତ ଦୋଷ — ଏ ଦୋଷ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକ ୨ ସ୍ଥଳରେ ଏତେ ଅଧିକ ଯେ ସେହି ସେହି ଅଂଶର ଭାଷାକୁ ଓଡ଼ିଆ ନ କହି ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ବଙ୍ଗଳା ବୋଲିଯାଇ ପାରେ ।

୨ୟ ରୁଚିଗତଦୋଷ । ଏ ଦୋଷ ପୁସ୍ତକର ଅଧିକାଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ସୁଲଭ । ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ ନାୟିକାର ପ୍ରଥମମିଳନ ଏବଂ ଅନୁରାଗ ପ୍ରସ୍ତାବର ବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କର ସୁରୁଚିର ସମ୍ମତ ହୋଇନାହିଁ । ଏ ଅଂଶରେ ସମ୍ଭବପରତା ଏବଂ ଅବଲାସୁଲଭ ଶାଳୀନତାକୁ ପଦଦଳିତ କରି ଯେତେବେଳେ ଯାହା ମନକୁ ଆସିଅଛି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ସେହିତା ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି । ଏକ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଅସଙ୍ଗତ ଏବଂ ଅସ୍ୱାଭାବିକ କଥାମଧ୍ୟ ବହୁଳ ଦେଖାଯାଏ । ପରନ୍ତୁ ଏହି ଅଂଶମାନଙ୍କରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଯେଉଁ ନିପୁଣତା ଦେଖାଇବାପାଇଁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି ତାହା ସଙ୍କଳନ ପ୍ରଶସ୍ତ

ପ୍ରଚଳିତ ଉପଦେଶର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦାହରଣ ସହିତ ମହାନ୍ତଙ୍କର ତଥ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହିମତ କେତେଦୂର ସମର୍ଥିତ ହୋଇଅଛି ତାହା ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ପାଠକେ ଅବଶ୍ୟ ଜାଣିପାରିବେ ।

ପଦ୍ମମାଳୀ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶାନୁରୂପ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହାକୁ ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଗ୍ରଦୂତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହେଉନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଗ୍ରନ୍ଥର ଦୋଷ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା ୨ କହିଲୁଁ ତାହା ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହହୀନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହୁନାହୁଁ; କେବଳ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାହାଙ୍କୁ ସତର୍କ କରାଇଦେବାର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏକ ମାତ୍ର ଅଭିପ୍ରାୟ ଅଟେ । ବୋଲିବାର ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କଠାରୁ କୃତବିଦ୍ୟମାନଙ୍କ ଅବହେଳ ସାମାନ୍ୟଲେଖକମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର ପୁସ୍ତକରେ ପୁଣ ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିବୁଁ ।

(C) ପଦ୍ମମାଳୀ ।

ଓଡ଼ିଶା ଭଞ୍ଜନାତ ମାହାତ୍ମ୍ୟର ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ

ବାବୁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରଣୀତ ଡିମାଇ ବାରପେଜି ଆକାରର ୧୨୨ ପୃଷ୍ଠା, କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନିଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ରାଳୟରେ ମୁଦ୍ରିତ । ପୁସ୍ତକର ମୂଲ୍ୟ ଆଠଅଣା ମାତ୍ର । ପୁସ୍ତକ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମତାମତ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପୁସ୍ତକର ସାର ମର୍ମ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଜଣାଉଅଛୁଁ । ଫାଲ୍ଗୁନ୍ୟମାସ କୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀଠାରୁ ମହାନଦୀର ଦକ୍ଷିଣାଂଶ ସ୍ଥିତ ମାର୍କଣ୍ଡ ନାମକ ଗ୍ରାମର ଶିବ...............ଅଧିକ ଜନତା ହୋଇଥାଏ । କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟର ପାର୍ଶ୍ୱଗତ ଗ୍ରାମସ୍ଥ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ଜଗବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ କନ୍ୟା ୧୨୧୪ ସାଲର ଶିବ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନରେ ଶିବଦର୍ଶନାର୍ଥ ପରିଜନ ସଙ୍ଗତରେ ମାର୍କଣ୍ଡକୁ ଆସିଥିଲେ; ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବୟସ ଅଶୀତି ଯଥେଷ୍ଟ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ କନ୍ୟାମାନେ ଶାଳଙ୍କୁଡ଼ା ହୋଇ ଆପଣାର ସ୍ୱାଭାବିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ବୃଦ୍ଧି କରୁଥିଲେ, କଲିଯୁଗୀ ସ୍ୱଭ ଦେଉଥାନ ଶିବଭକ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପାଳିତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ନାମକ ଜଣେ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ସମ୍ପ୍ରତି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲା; ଦୈବାତ୍ ତାର ପାପଦୃଷ୍ଟି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କନ୍ୟା ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପରେ ପତିତ ହେବାରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସେହି କନ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କନ୍ୟାଏ ଜାଗର ଜାଳୁଥିଲେ, କ୍ରମେ ଅଧିକ ରାତ୍ରି ହେଲା, ମହାଦୀପ ଉଠିବ ବୋଲି ଲୋକ ଉଠିବାର ସମୟରେ ମନ୍ଦିର ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ, ଏହି ସମୟରେ ଜନସାଧାରଣ ହଠାତ୍ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟି ହେବାର ସମୟରେ

ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଳାୟନୋନ୍ମୁଖୀ ହେଲେ, ଏହି ସମୟରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଆଦେଶ-କ୍ରମେ ତା'ର ଅନୁଚର ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ କାଢ଼ିନେଇ ବହାର କରିଗଲେ, ପରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆଏ, କିଛି ବାଟ ବାହାରି ଚଳନ୍ତି ବିଜନ ସ୍ଥାନ ମନେକରି ସେଠାରେ ତାଙ୍କରେ ବିଶ୍ରାମ କଲେ, ପଦ୍ମମାଳୀ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇଥିଲା, ତେଣୁ ପାଇ ଜଳ ମାଗିଲା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସଙ୍ଗରେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଜଳ ଆଣିବାକୁ ଗଲେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଏକାକୀ ପାଇ ତାର ସମ୍ମତି ଲାଭ କରିବା ଅନୁନୟ ବିନୟ କରି ବିଫଳ ହୋଇ ନ ପାରି ଆପଣାର ପାପ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥତା ପ୍ରକାଶ କରି ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏଣେ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ମହାରାଜା ଯଦୁନାଥ ଦେବଭଞ୍ଜଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ରାହୁତରାୟ ବାବୁ ପୃଥ୍ୱୀନାଥ ଭଞ୍ଜଦେବ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର କନ୍ୟାଅପହରଣ ଦେଖି ତାର ପଶ୍ଚାଦ୍ଗାମୀ ହୋଇଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିବାର ଦେଖି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ .... ଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ବାଳସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥିଲା ବେଳେ ରାହୁତରା ବାବୁ ପହଞ୍ଚିଯାଇ ଏ କଥା ଶୁଣି ଦେଖାଦେଲେ, ପରସ୍ପରର ମନୋଗତ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ, ସ୍ୱାଗତ ମୁଦ୍ରିକା ରାହୁତରା ବାବୁ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଦେଲେ, ରାହୁତରା ବାବୁ ସମ୍ବାଦ ଦେଇ ପଦ୍ମମାଳୀ ମାତାକୁ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଅର୍ପଣ କଲେ, ସେମାନେ ଭକ୍ତି ଅଭିବାଦନ ଘରକୁ ଗଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଗଛରେ ବନ୍ଧାହୋଇ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରୁଥିଲା, କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ପାଣିନେଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ନ ଦେଖି ଅନେକ ଖୋଜି ନ ପାଇବାରୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଜଳପାତ୍ର ଫେରାଇ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଗ୍ରାମରେ ଗୁପ୍ତଚରରେ ଆଜ ରାହୁତରା ବାବୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅନୁସରଣ କରୁଥିବାର ଶୁଣି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଧୃତ ହୋଇଥିବାର ଜାଣି ସେ ଗ୍ରାମରେ ରାତ୍ରୀ ଯାପନ କଲା । ସକାଳୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ଅଶ୍ୱପଦର ଚିହ୍ନ ଦେଖି ଏଣେ କେଉଁଣେ ହେଉ ? ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ବନ୍ଧନାବସ୍ଥାରେ ନିଦ୍ରିତ ଥିବାର ଦେଖି ରଶି ଫିଟାଇ ଦେଲା, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ମୁକ୍ତ ଲାଭକରି ମାତ୍ରେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ହାତରେ ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନ ଥିବା ହେତୁ ତାକୁ ଦୁଇଚଟା ମାରିଲା, ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଏ ଦଣ୍ଡର କାରଣ ଜାଣି ନ ପାରି ନୀରବ ହୋଇ ସ୍ୱଦେଶ ସ୍ଥାନକୁ ଗଲା ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତିର ଘର ପାଶକୁଡ଼ରେ, ସେ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାଶୀ, ଲାଲଗିର ରାଜାଙ୍କ ଘରେ ସୁନେଲ୍ କର ଲୁଗାର ବ୍ୟବସାୟ କରୁଥାଏ, ତାଙ୍କଠାରୁ ଚାକର ଭାର ଅଲାପ ଥାଏ, କିଛିଦିନ ପରେ, ତାଙ୍କଠାରୁ ତା ପାଳଠାକୁ ଯାଇ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆନୁପୂର୍ବିକ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ସେନାପତିକୁ କହିଲା, ଏବଂ ସେ କନ୍ୟା ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଝିଅ

ଏହାର ଶୁଣି ଲଜ୍ଜିତ ହେଲ, ଆଉ ପଦ୍ମମାଳୀ ଝଙ୍କରା ବାବୁଙ୍କ କୁମାର ତା ଘରକୁ ଯାଉଥିବାର ଶୁଣି ହର୍ଷିତ ହେଲ, ସେନାପତି ତାର ଅନୁଚର ମାନଙ୍କୁ କନ୍ୟାପହରଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଗୋପନ ରଖିବାକୁ କହେ, ଯଦ୍ୟପି ତାହା ଅନୁଚରର ପେଟରେ କଥା ସେ କଥା ପ୍ରକଟ ହୋଇଯାଇଛି, ସେ ଯାଇ ଆପଣାର ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଏ ଘଟଣା କହିଲା, ସ୍ତ୍ରୀ ଶାଶୁକୁ, ଶାଶୁ ଅନ୍ୟ ପଡ଼ୋଶୀକୁ, ପଡ଼ୋଶୀର ଦାସୀ ଆପଣାର ସଖୀକୁ, କ୍ରମରେ ଏହିପରି ସେ ସମ୍ବାଦ ମାଲତିଗଡ଼ ରାଜ୍ୟରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣିଲେ । ଏଣେ ଦୁର୍ଯୋଧନ ମୟୂରଭଞ୍ଜରୁ ଫେରି ଲଜ୍ଜା ଏବଂ କ୍ରୋଧରେ ରାଜ୍ୟରେ ମୁହଁ ଦେଖାଇ ନ ପାରି ଛଦ୍ମବେଶରେ ଘରେ ରହିଲା, ତାର ଦାସମାନେ ଏ ଲଜ୍ଜାକର ଘଟଣା ସମ୍ବାଦ ଦୁର୍ଯୋଧନକୁ ଦେବାରୁ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଣ୍ଡା ନାମକ ବନ୍ଧୁ (ମାଲତୀଗଡ଼ର ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ)ଙ୍କୁ ଡକାଇଲେ । ସେ ପ୍ରଥମରୁ ଗଡ଼ଜାତ ଧାରଣାର ଅନେକ ଭୂମିକା କଳ୍ପନାରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଥିବା କଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଦୁର୍ଯୋଧନ ଘଟଣାର ଆଂଶିକ ସତ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରି ସେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବିବାହ ହେବା ସମ୍ବନ୍ଧେ ପଟ୍ଟାସ୍ୱାମୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥ କରି ପଠାଇଲେ ।

ଏଣେ ପଦ୍ମମାଳୀ ମାତାଙ୍କ ସହିତ ଘରକୁ ଫେରିଗଲା, ସେ ଆପଣାର ଉଦ୍ଧାର କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ନ ପାଇଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କୁ ସଜ୍ଜନ ବୋଲି ମନେକରି ତାହାଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ ହେବା ପାଇଁ ଅସମ୍ମତ ନଥିଲା, କାହିଁକି ତାଙ୍କ ସହିତ ବିବାହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବ ଏହି ଆଶଙ୍କାରେ ରତ୍ନ ଜନନୀ ଖାଦ୍ୟପାନରେ ଅନାଗ୍ରହ କଲା । "ଦୈବ୍ୟ ଦେବାଲ ଭୁକ୍‌ଭୁକ୍‌" ଅପଣା ମଧ୍ୟରେ କଳହୋତ୍ପାଦନ କଲେ, ସେମାନେ ପଦ୍ମମାଳୀର ପୀଡ଼ା କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ନିମିତ୍ତ ପରସ୍ପରରେ ତର୍କ ବିତର୍କ ଲଗାଇଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଣ୍ଡା ଏଠାକୁ ଆସି ପଦ୍ମମାଳୀର ପୀଡ଼ା ହେତୁରୁ ତାଙ୍କର ପିତାମାତା ବ୍ୟସ୍ତ ଥିବାର ଦେଖି ଦୁର୍ଯୋଧନ ସହିତ ପଦ୍ମମାଳୀର ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ କରି ପାରି ପାରିନଥିଲା କେବଳ ପରେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମରେ ଅବଗତ ହେଲ ଯେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଆରୋଗ୍ୟ ପରେ ତହିଁର ବିଚାର ହେବ ।

ପଟ୍ଟାସ୍ୱାମୀ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ କୃଷ୍ଣକାନ୍ତ ପୀଡ଼ା ହେତୁରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋ-ବେଦନା ହେଉଥିଲେ, ପଟ୍ଟାସ୍ୱାମିନୀଙ୍କଠାରୁ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁର୍ଯୋଧନ ଠାରୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଅଭି-ପ୍ରାୟର ଶୁଣି ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ କହିଲେ ତାହା ସହିତ ବିବାହ ଦେବାଠାରୁ ଝିଅକୁ ହାତଗୋଡ଼ ବାନ୍ଧି ନଦୀରେ ପକାଇଦେବା, ଇତ୍ୟାଦି କଥନ ଶେଷ ପଦ୍ମମାଳୀ ରୋଗୋତ୍ପତ୍ତିର କାରଣା-ନୁସନ୍ଧାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଦେଉଳଶାସ୍ତ୍ରୀଠାରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଆଣି ରଖିଥିବା ଯୁବକର ଅଦର୍ଶନ ପଦ୍ମମାଳୀ ରୋଗୋତ୍ପତ୍ତି କାରଣ ବୋଲି ପ୍ରକାଶକରି ଯୁବକଙ୍କୁ ପରିଚୟ ସୂତ୍ରେ ଅବଗତ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଏବଂ ଗୁପ୍ତ ଭାବରେ ସମ୍ପାଦିବାପାଇଁ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଉଳଶାସ୍ତ୍ରୀ ମଠରେ ଯାଇ ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ସେବକ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ ।

ମହନ୍ତ ହରିହର ଦାସ ଦେହଳସ୍ୱାମୀ ମଠରୁ ଯାଇ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ (ପଦ୍ମମାଳୀର ଖଭାରବର୍ତ୍ତୀ) ଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକଦା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ପଦ୍ମମାଳୀ କଥା ମନେ ୨ ଭାବୁଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହନ୍ତଙ୍କ ନିକଟ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଠାରେ ବହୁ ଆଶଙ୍କା ହୋଇଥିବାର କହିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲକ୍ଷଣ କନ୍ୟା ବିବାହ ହେବା ସ୍ଥଳ ତଳଅଛୁ କନା ହସ୍ତ କରି ନିରଣ୍ଡ କନ୍ୟା ବିବାହ ହେଉ-ଥିବାର ଅବଗତ ହେଲେ । ଏ ସମୟରେ ମହନ୍ତଙ୍କ ଠାରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟସ୍ଥ ପ୍ରେରଣ ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶଙ୍କାନ୍ୱିତ ହେଲେ, ପଦ୍ମମାଳୀ ଏକପକ୍ଷ ହେଲା ମଠରେ ଅଛି ବାସ କରୁଥିବାର ଅବଗତ ହୋଇ ତତ୍ପର ହୋଇ ମଠଠାରୁ ଫେରିବା ନିମନ୍ତେ ମହନ୍ତ ଚଞ୍ଚଳ ଆସ୍ତ ହୋଇ ମହନ୍ତଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଲେ ।

ପଦ୍ମମାଳୀ ମଠଠାରୁ ଆସି ... ... ପାଶବଡ ପଠାଇଲେ, ପରୋକ୍ଷରେ ହେଲ୍ଲେ, ତାଙ୍କର ବୁଢ଼ୀଆ ମୂଲିଆ ବଳଦେଇ ଥିଲେ, ଏହି ସମୟରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅନୁଚରମାନେ ପାଶଜଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚି ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ହସ୍ତଗତ କରି ଏକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦୋଳାରେ ବସାଇ ନାଲଗିରିକୁ ନେଇଗଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତି ଏ ଘଟଣା ସବୁ ଦୂରସ୍ଥ ସ୍ଥାନରେ ବସିଥିଲେ ଏହି ସମୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ ବଳବନ୍ତରାୟ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା କଥୋପକଥନ ପରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଯେପରି ଅତ୍ୟାଚାରିତ ନ ହୋଇ କିଛି ଦିନ ରହେ ତହିଁର ଚେଷ୍ଟା ନିମନ୍ତେ ସେନାପତି ଅନୁରୋଧରେ ବଳବନ୍ତରାୟ ସମ୍ମତ ହୋଇ ସେଠାରୁ ଫେରିବାରୁ ସେନାପତି ପ୍ରତିକାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏକ ଟାଙ୍ଗଣରେ ବସି ଦେହଳସ୍ୱାମୀ ମହନ୍ତଙ୍କ ପାଖକୁ ରୱାନା ହେଲେ । ସେଠାରେ ମହନ୍ତଙ୍କୁ ସବୁ କହିବାରୁ ମହନ୍ତ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କ ପାଖକୁ ଜଣେ ଦୂତ ପଠାଇଲେ । ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ଏ ସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ, ଶୁଣିବାରୁ ତ୍ରୁଷ୍ଟ ଦେତେଙ୍କଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ଅନେକ ପାଇକ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ନାଲଗିରି ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ତତ୍ପର ହେଲେ । ଏଣେ ପଦ୍ମମାଳୀ ନାଲଗିରିରେ ପହଞ୍ଚିଲା, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସ୍ୱୟଂ ଆମାନାନ୍ତୀ ଏକ ବୃଦ୍ଧା ଦାସୀକୁ ଡକାଇ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଭାଗ୍ୟ ଆସନ୍ନ ବସାଇବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁରୋଧ କରି ପଦ୍ମମାଳୀ ନିକଟ ତାହାଙ୍କ ତାକୁ ଅର୍ପଣ କଲା ।

ବୃଦ୍ଧା ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ନେଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ବଗିଚା ପାଖ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୃହରେ ରଖିଲା, ସେ ଘରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଜଣ୍ଟଲୀ ନାମକ ଉପପତ୍ନୀ ବାସ କରେ, ସେଠାରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅନ୍ତଃପୁର ବାଣ୍ଡ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟକେହି ଯିବାର ନିଷେଧ ଥିଲା, ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବଳବନ୍ତରାୟ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଠାରୁ ଉପହାର ପାଇଥିବା କଥାର ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେବାକୁ ସୁଯୋଗ ଖୋଜୁଥାଏ ଏଣେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ମଧ୍ୟ ମନେ ୨ ଅକାରଣ ଦଣ୍ଡବିଧାନ ହେବାରୁ ଅନୁଶୋଚନା କରୁଥାଏ । ବଳବନ୍ତରାୟ ସେହିଦିନ ଅର୍ଦ୍ଧରେ ସେଠାରେ

ପହଞ୍ଚି କସ୍ତୁରୀ ସମସ୍ତ ଦେଖି ଜାଣି, ପରିସ୍ଥିତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ସମାପନ କରିଲା ଯେ, ଯଥାର୍ଥରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଘର ଭିତରେ ରଖିଥିବା କଥା ଜାଣିପାରିଲା, କସ୍ତୁରୀକୁ [illegible] ଦେଖି ସେ ଚିହ୍ନିବେ, ଏଠାରୁ ମୁକ୍ତିକର ଉପସ୍ଥିତିର ବହୁତ ଲାଗିଅଛି, ଆଜି ୨ଟା ରାତିରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏଠାକୁ ଆସିବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ତୁମ୍ଭେ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାକୁ ସୁପାରିଶ କରିବ। କସ୍ତୁରୀ ସମ୍ମତ ହେଲା।

ବୁଢ଼ୀ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଗୃହରେ ପହଞ୍ଚାଇ ତାକୁ ନାନା ପ୍ରକାର ପ୍ରଲୋଭନ ଦେଖାଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅନୁସରିଣୀ ହେବାକୁ କହିଲା, କିନ୍ତୁ ସେଥିକୁ କଥାରେ ପଦ୍ମମାଳୀ [illegible] ପାଇ [illegible] କରି ଆଜି ସେପରି ନ କହିବା ନିମନ୍ତେ ବୁଢ଼ୀକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା। ପରେ ବୁଢ଼ୀ ଜାଣିଥିଲା ସେ ଘରର [illegible] ନିମନ୍ତେ [illegible] ବାହାରି ଦ୍ୱାର ବନ୍ଦ କରି ଦେଇ ଆପଣା ଘରକୁ ଗଲା। ବୁଢ଼ୀ ଯିବାର କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ କସ୍ତୁରୀ ଏକ ବାତାୟନ ମାର୍ଗ ଦେଇ ପଦ୍ମମାଳୀ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି ଆପଣାର ... ... ସେ ଦୁହେଁ ଦୁଇ ଭଉଣୀ ପରି ରାତି କଟାଇଲେ, ସକାଳୁ କସ୍ତୁରୀ ଆପଣା ଗୃହକୁ ଗଲା।

ପଦ୍ମମାଳୀ ରାତ୍ରକୁ ଆସିବାର ତୃତୀୟ ଦିନ ରାତରେ ଖବର ହେଲା ଯେ ସୁନାବାଲୁ ସୈନ୍ୟରେ ମାଳତୀ [illegible] କରିବା ନିମନ୍ତେ [illegible] ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରୁଅଛନ୍ତି। ରାଣୀ ଏ ସମ୍ବାଦରେ ଭୀତା ହୋଇ ଆପଣାର ସହ [illegible] ବାଲେଶ୍ୱର ପଳାଇଲେ, ଏବଂ ମାଳତୀ ରାଜ୍ୟର ଅମାତ୍ୟ [illegible] ପଟ୍ଟନାୟକ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ମୁକୁନ୍ଦ [illegible] ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ। ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବୁଢ଼ୀକୁ ନେଇ ପଦ୍ମମାଳୀ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ତାକୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଲୋଭ ଦେଖାଇ ଅନୁଗାମିନୀ ହେବାକୁ କହି ବିଫଳ ମନୋରଥ ହେବାରୁ ବଳାତ୍କାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଓଟାରିଲା ବେଳେ କସ୍ତୁରୀ ଏକ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଛୁରିକା ହସ୍ତରେ ଧରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସି କହିଲା।

"ଦୁଷ୍ଟ, ପଦ୍ମମାଳୀର ହାତଛାଡ଼। ତୁ ଜାଣୁ ନାହୁଁ; ଯେବେ ପଦ୍ମମାଳୀ ପ୍ରତି ବଳ ପ୍ରକାଶ ବା ଅତ୍ୟାଚାର କରିବୁ ତେବେ ଏହି ଛୁରୀକୁ ତୋହର ହୃଦୟରେ ପୋତିବି। ମୁଁ [illegible]। ମୋହର ତୁ ସର୍ବନାଶ କରିଅଛୁ କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆଜି ୨ ତୁ ପଦ୍ମମାଳୀର ଅଙ୍ଗର କେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରିବୁ ନାହିଁ।

କସ୍ତୁରୀକୁ ଅକସ୍ମାତ ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦେଖି ଅତି ବିସ୍ମିତ ଓ ଭୀତ ହେଲା ଏବଂ ତାକୁ ସେଠାରୁ ବାହାରି ଯିବାକୁ କହିଲା କିନ୍ତୁ କସ୍ତୁରୀ ପଦ୍ମମାଳୀ

ରକ୍ଷା କରିଥିବା ଦୁର୍ଗ ସଙ୍କଟ ହୋଇ ଉଠିବାରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାବଧାରଣ କରି ନ ପାରି ଇତସ୍ତତଃ ହେଲା, ଏହି ସମୟରେ ଖୋଲମାଳ ଶୁଣାଗଲା, ମେଜର୍ / ସଣ୍ଡର୍ସ ପାଇଲ, ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ଓ ବଳଭଦ୍ରସ୍ଥ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ପଦ୍ମମାଳୀ ଉଦ୍ଧାରକୁ ଦେଖିଲେ, ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ହେଲା. ପଦ୍ମମାଳୀ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ସକଳ କଷ୍ଟ ଭୁଲିଗଲା, ଏବଂ ଶିବିକାରୋହଣ କରି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଯାତ୍ରା କଲା, ବଳଭଦ୍ର ସୈନ୍ୟର ଦୁର୍ଗ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ. ଏଣେ ଏ ପାହାଡ଼ରୁ ଏ ଖୋଲମାଳ ବାର୍ତ୍ତା ପାଇ ବାଲେଶ୍ୱରରୁ ଇଂରେଜ ଫୌଜ ଜଳପଥେ ଆସିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପଛେ / ରଣୀ ଓ ମାକେନ୍ଜି ସାହେବ ଆସିଲେ, ଫୌଜ ଆଗମନରେ ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ପଳାଇଲେ, ଫଳତଃ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ଧରି ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କଲେ, ଏହି ବିଚାରରେ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କୁ ଛଅ ମାସ କାରାଦଣ୍ଡ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସମସ୍ତ ଦଣ୍ଡ ମଞ୍ଜୁର କରି ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କ ଦଣ୍ଡର ପୁନର୍ବିଚାର ଆଦେଶ ଦେଲେ, ଏହି ଆଦେଶ ଆସି-ଲାରୁ ମାନ୍ଦ୍ରା ଯାଇ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କର ଓ ପଦ୍ମମାଳୀର ଉପାଖ୍ୟାନ ସାହେବଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବାରୁ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କ ଦଣ୍ଡାଜ୍ଞା ରହିତ କରି ଉଭୟଙ୍କୁ ବିବାହ କରାଇଦେଲେ । ନବଦମ୍ପତୀ ମହାସମାରୋହରେ କଟକପଡ଼ାକୁ ଫେରିଗଲେ, ସେଠାରେ ପ୍ରଜାମାନେ ଅନେକ ଯାବତ୍କାଳ ଦୀପାଳୀ ମହୋତ୍ସବରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, କିଛିଦିନ ପରେ ଜମିଦାର ସହିତ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ହେଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଭାରମୁକ୍ତ ହୋଇ ମୁଖ ଲଭିଲା । ଘର ପୋଡ଼ରେ ଶମିଆ ମାଁ ମନ୍ଦାଇଥିଲା ।

ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସଖଣ୍ଡି ଗୋଟିଏ ଗଡ଼ଜାତ ସ୍ଥାନର ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଅବଲମ୍ବନରେ ବାବୁ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ବିରଚିତ । । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡି ଆଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ପାଠକରି ପରମ ପ୍ରୀତିଲାଭ କରିଅଛୁ । ପୁସ୍ତକର ଭାଷା ଓ ରଚନା ଭଙ୍ଗୀ ଉତ୍ତମ ଅଟଇ । ଆମ୍ଭେମାନେ ସର୍ବଦା ସେହି ଉପନ୍ୟାସ ପାଠକରୁ ଯାହା କାଳ୍ପନିକ ଓ ଅତିରଞ୍ଜିତ, ସମାଲୋଚିତ ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡି ସତ୍ୟ ଘଟଣା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ମଧ୍ୟ କାଳ୍ପନିକ ଉପନ୍ୟାସ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଲଭିଅଛି । ଲେଖକ ମହାଶୟ ଉପନ୍ୟାସ ଛଳରେ ଗଡ଼ଜାତ ଦୁଃସ୍ଥିତିର ଗୋଟିଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପ୍ରତିକୃତି ଅଙ୍କନ କରି ତାହା ସୁପାଠ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ଗଡ଼ଜାତର ଏ ପ୍ରକାର ଘଟଣା ନେଇ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଲେ କଳ୍ପନା ରାଜ୍ୟବିହାରୀ ସୁବିଜ୍ଞ ଔପନ୍ୟାସିକ ମାନଙ୍କ ଲେଖନୀ ସମ୍ଭୂତ ଉପନ୍ୟାସକୁ ନିଷ୍ପ୍ରଭ କରିଦିବ । ଗଡ଼ଜାତର ଅନେକ ଘଟଣା କଳ୍ପନାର ଅତୀତ ଏବଂ କରୁଣ ରସାତ୍ମକ । ସରକାର ମହାଶୟ ସେହିପରି ଘଟଣା ଅବଲମ୍ବନରେ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା କରିବାର ପ୍ରଥମ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ହୋଇ ଯଶୋଭାଗୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛୁଁ । ପଦ୍ମମାଳୀର କଥୋପକଥନ ସ୍ତ୍ରୀ ବାକ୍ୟପଟ

ଅସ୍ମାନଙ୍କୁ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ଉତ୍କଳର ଭକ୍ତ କବିଙ୍କ ଅବତାରଣା କରି କରୁଅଛନ୍ତି ଯେ "ସେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ କାବ୍ୟନାଟକାଦି ପାଠ ହେଉ ଶୁଣି ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ରୂପେ କଥୋପକଥନ କରୁଥିଲା" ନାୟିକା ପଦ୍ମମାଳୀ ପୁସ୍ତିକା ହୋଇଥିଲେହେଁ, ସେ ଏବେ ବାଳିକା ତଥାପି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅପଦସ୍ଥ ଅଛି ଅସଙ୍ଗତ ସ୍ଥାନରେ ଅସଙ୍ଗତ ହେବ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏପରିସ୍ଥଳେ ତାଙ୍କ ଭକ୍ତ ଗୁଣ୍ଡିଚ ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷାରେ ହୋଇଥିଲେ ଉତ୍ତମ ହୋଇଥାନ୍ତା ! ଅଧିକ ପରନ୍ତୁ କି କହିବୁ, ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ନେଇ ମଠରେ ପାଷଣ୍ଡ ମହନ୍ତଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନ ହେଉ / ମହନ୍ତ କହିଲେ ଯେ "ଏ ଶିଶୁକୁ ଦେଖି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରଲୋଭିତ ହୋଇଥିଲେ ମୁଁ ତାହାକୁ ଦୋଷୀ କରେନାହିଁ । କାରଣ ମୋହର ଏହି ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା ହୋଇ ନଥିଲେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପରି ମୁଁ ଏହାକୁ ଦେଖିବି କରି ଥାନ୍ତି" ଧାର୍ମିକ ବର ବୃଦ୍ଧ ମହନ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏପରି କଥା ଶୁଣିବାକୁ ଅସ୍ମାନଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିନଥାଏଁ । ତାହାହେଉ ପୁସ୍ତକର ଗୁଣଗ୍ରାମ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଏହି ତ୍ରୁଟି ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ଅଟେ । ମୂଳତଃ ଭକ୍ତ ଉପନ୍ୟାସ ଶ୍ରେଣୀ ଅଜ୍ଞାନ୍ତ ପ୍ରଚାର ସହିତ ପ୍ରଦର୍ଶ କରି ଲେଖକ ମହାଶୟଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛୁଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ସୁରୁଚି ସଂଶୋଧିତ ପୁସ୍ତକକୁ କାଳ୍ପନିକ ରଚିତ ପୁସ୍ତକ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରୁ । ଏବେ ଉତ୍କଳବାସୀ ମାନଙ୍କୁ ସମଧିକ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଦେଶବାସୀମାନଙ୍କର ଉଚିତ / ପୁସ୍ତକର ମୂଲ୍ୟ ଆଠଅଣା ଅବଧାରିତ ହୋଇଅଛି । ପୁସ୍ତକର ଆକାର ଓ କାଗଜ ତୁଳନାରେ ଏହି ମୂଲ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଅଟେ ।

(D) ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା ସମ୍ପାଦକ ମହାଶୟ ସମୀପେଷୁ —

ମହାଶୟ !

ଗତ ମାସ ତା ୩ରିଖ ଦୀପିକାରେ ପଦ୍ମମାଳୀର ସମାଲୋଚନା ଦେଖି ଆମ୍ଭେ ଅତିଶୟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲୁଁ ଓ ସମାଲୋଚନା ସକାଶେ ଆମ୍ଭେ ଆପଣଙ୍କୁ ହୃଦୟର ସହିତ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଅଛୁଁ । ସମାଲୋଚନାରେ ସକଳ ଅଂଶରେ ଆମ୍ଭେ ଆପଣଙ୍କ ସହିତ ଏକ ହୋଇ ନପାରି, ଆମ୍ଭର ମତ ନିମ୍ନରେ ଲେଖୁଅଛୁଁ । ଭରସା କରୁଁ ଆପଣଙ୍କର ପତ୍ରିକାରେ ଆମ୍ଭର ଏ ପତ୍ରକୁ ସ୍ଥାନ ଦାନ କରି ବାଧିତ କରିବା ହେବେ ।

ଏ ପୁସ୍ତକକୁ ଆପଣ ଉପନ୍ୟାସ ନାମ ଦେଉଅଛନ୍ତି, ଉତ୍କଳଭାଷାରେ Historical Romanceର ଅନ୍ୟନାମ ନଥିବାରୁ ଆମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉପନ୍ୟାସ କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛୁଁ । ଉପନ୍ୟାସର ଇଂରେଜୀ ନାମ Novel । Novel ଓ Romance ଏକ ନୁହେଁ । Novelରେ ଲେଖକ କେବଳ ପ୍ରକୃତର ଅବିକଳ ପ୍ରତିକୃତି ଦେବାକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରନ୍ତି କିନ୍ତୁ Romance ରେ (ଆପଣଙ୍କ ଭାଷାରେ)

ଲେଖକଙ୍କର କଳ୍ପନା ଅବକ୍ଷଣ ହୋଇ ରହେ ନାହିଁ । ଆପଣ ସମାଲୋଚନାରେ ଏ ଦୁର୍ବଳତାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ନଥିବାରୁ ଆମ୍ଭେ ଏହା କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲୁଁ ।

ଜାଲପିଲର ବର୍ତ୍ତମାନ ସଭ୍ୟତାର ନାଟକୀୟ ସମୟରେ କେବଳ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପାତ୍ରର ରୋମାଞ୍ଚ ଉତ୍ପନ୍ନକାରୀ ପ୍ରେମ ଏବଂ ଘୋର ଅତ୍ୟାଚାରକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ହୋଇଅଛି, ତାହା ନୁହେଁ । ସ୍ୱରଚାରୁଙ୍କର ଗାଳଗିରି ଅନୁସରଣ ଅନ୍ୟତର ଘଟନା । ଏହି ପ୍ରାୟ ସମସାମୟିକ ଘଟନାଦ୍ୱୟକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଆମ୍ଭେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛୁଁ ।

ଗ୍ରନ୍ଥକାର ସ୍ୱୟଂ ଇଟାଲୀରେ ଭ୍ରମଣ କରିଥିବାର ଆପଣ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେ ଅବଶ୍ୟ କଟକଠାରୁ ଢେଙ୍କାନାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭ୍ରମଣ କରିଅଛୁଁ ଓ ଏଠାକୁ ଆସିଲାବେଳେ ଆମ୍ଭେ ଅବଶ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ର ଜଙ୍ଗଲ ଅତିକ୍ରମ କରି ଆସିଅଛୁଁ ।

ଆମ୍ଭ ଭିତରେ ସଂଘାତପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି ଏହା ଆମ୍ଭପକ୍ଷରେ କହିବାର ଧୃଷ୍ଟତାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । ଆପଣ ପ୍ରଧାନତଃ ଯେଉଁ ଦୁଇଗୋଟି ଦୋଷ ଦର୍ଶାଇ ଅଛନ୍ତି ତାହାର ବିଚାର ଅବଶ୍ୟ ସୁଶିକ୍ଷିତ ଜନସମାଜ କରିବେ । କେବଳ ଆପଣଙ୍କର ଅଭିଯୋଗରେ, ତାଲେ ସେମାନେ ଆମ୍ଭର ପକ୍ଷରେ ନ ରହନ୍ତି, ଏକତରଫା ବିଚାରରେ ଆମ୍ଭକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବେ, ଏହି ଆଶଙ୍କା କରି ଆମ୍ଭେ ଦୁଇ ଚାରିପଦ କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲୁଁ ।

୧ମ । ଭାଷାଗତ ଦୋଷ ଓଡ଼ିଆ ଆମ୍ଭର ମାତୃଭାଷା ନୁହେଁ, ଉତ୍କଳ ଦେଶର ସହିତ ଆମ୍ଭର ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୀର୍ଘକାଳବ୍ୟାପୀ ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏପରି ପୁସ୍ତକମାନ ନାହିଁ ଯାହା ପାଠକରି ବିଦେଶୀୟ ଲୋକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପାରଦର୍ଶୀ ହୋଇ ପାରିବେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ, ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ସ୍ୱୟଂ ଆମ୍ଭେ ଆପଣା ଅନଭିଜ୍ଞତାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛୁଁ । "ଏ ଦୋଷ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକ ଏକ ସ୍ଥଳରେ ଏତେ ଅଧିକ ଯେ ସେହି ଅଂଶର ଭାଷାକୁ ଓଡ଼ିଆ ନ କହି ଅପଭ୍ରଂଶ ବଙ୍ଗଳା କହିଯାଇ ପାରେ ।" ଏହା ହୋଇଥିଲେ, ଶତଶ ନୁହେଁ କେଉଁ ଉଦାହରଣ ଦ୍ୱାରା ଏପରି "ଅପଭ୍ରଂଶ ବଙ୍ଗଳାଦ୍ୱାରା" ପୁସ୍ତକର ଭାଷାର ସରଳତା ଓ ସ୍ୱାଭାବିକତାର ପରିମାଣରେ ଲାଘବ ହୋଇଅଛି ଏହି ସମାଲୋଚକଙ୍କର ଦର୍ଶାଇ ଦେବାର ଉଚିତ ଥିଲା ।

ଭାଷା ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଜୀବନ୍ତ ଓ ମୃତ । ସଂସ୍କୃତ, ଆରବୀ, ଗ୍ରୀକ୍, ଲାଟିନ ଇତ୍ୟାଦି ମୃତଭାଷା । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଭାଷାକୁ ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଲୋକମାନେ ଆପଣା ଆପଣାର ଭାବ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି ସେ ଭାଷାକୁ ଜୀବନ୍ତ ଭାଷା କୁହାଯାଏ । ଯେପରି ବଙ୍ଗଳା, ଓଡ଼ିଆ, ଇଂରାଜୀ, ଫ୍ରେଞ୍ଚ, ଜର୍ମାନ ଇତ୍ୟାଦି । ଜୀବନ୍ତ ଭାଷା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜୀବନ୍ତ ପଦାର୍ଥ ନ୍ୟାୟ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଚସରଙ୍କର (Chancer) ସମୟଠାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ପରିବର୍ତ୍ତନ (Mutability of the English

literature) ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଭାଷାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୋପାନରେ ନୂତନ ୨ ଭାବଶକ୍ତି ପ୍ରବେଶ କରି ଭାଷାରେ ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିଅଛି । ଯେଉଁ ଭାଷାର ଯେତେ ସୂକ୍ଷ୍ମସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବଶକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତ କରିଯାଇପାରେ ସେ ଭାଷା ସେତେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ଏ ବିଷୟରେ ଇଂରାଜୀ ଓ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ଯେତେ ଉତ୍କର୍ଷସାଧନ କରିଅଛି, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା କରିଅଛି, ଏହା ଆପଣ କହିବେ କିପରି ? ଅନୁକରଣ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଭାବବ୍ୟକ୍ତ କରି ବାଦ୍ଧାବ ଭାଷାକୁ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଆମ୍ଭେ ଏ ପୁସ୍ତକର ଉଦ୍ୟମ କରିଅଛୁଁ ।

୨ । ରୁଚିଗତ ଦୋଷ—“ଏ ଦୋଷ ପୁସ୍ତକର ଅଧିକାଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ସୁଲଭ ।” (‘ପରିଚ୍ଛେଦ’ ଶବ୍ଦ କେଉଁ ଅଭିଧାନରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ତାହା ଆମ୍ଭେ ଜାଣିପାରିଲେ ଆପଣଙ୍କ ଠାରେ ବଡ଼ କୃତଜ୍ଞ ହେବୁଁ) ସମାଲୋଚକ ଏହା କରି ଗୋଟାଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ଦେଲେ ଆମ୍ଭେ କାଳିଦାସ ଓ ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଲେଖକାଗ୍ରଣୀମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ ସମାଲୋଚକଙ୍କର ରୁଚିର ଅନୁରୂପ ଉପହାର ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେ ଜାଣିବାରେ, କେବଳ ଏତସ୍ଥଳରେ ଦୁର୍ଯୋଧନ ଓ ଦୁଃଶାସନ କଥୋପକଥନ ସୁରୁଚି ସମ୍ମତ ହୋଇନାହିଁ । ତାହାହେଲେ ଯୁବା ଦୁର୍ଯୋଧନର ଚରିତ୍ର ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯିବ ବୋଲି, ଆମ୍ଭେ ଏଠାରେ ଟିକିଏ ରୁଚି ଭୁଲି ଯାଇଅଛୁଁ ।

“ପରନ୍ତୁ ଏହି ଅଂଶମାନଙ୍କରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଯେଉଁ ଜଘନ୍ୟତା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରଚଳିତ ଗଣପାଠର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ” ଆମ୍ଭେ ଜଘନ୍ୟତା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇନାହୁଁ । ଆମ୍ଭେ ଇତିହାସ ଲେଖକ (Historian) ନୀତିବିଷୟକ ଲେଖକ (Moralist) ନୋହୁଁ Farce (ଫେର) ଲେଖକମାନେ ଜଘନ୍ୟତା ଦେଖାଇବାକୁ ଓ ରୁଚିର ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାହା ଆମ୍ଭର କାର୍ଯ୍ୟନୁହେଁ ଆମ୍ଭେ ଯାହା ଦେଖିଲୁଁ ତାହା ଲେଖିଲୁଁ । ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଚରିତ୍ରକୁ ଆମ୍ଭେ ଯେପରି ଦେଖିଅଛୁଁ ସେହିପରି ଚିତ୍ର କରିଅଛୁଁ । ପାରଲୌକିକ (Hermit) ସନ୍ନ୍ୟାସୀପରି ତାହାଙ୍କୁ ଚିତ୍ର କରିଥିଲେ ସ୍ୱାଭାବିକ ହୋଇଥାନ୍ତା- କି ?

ଢେଙ୍କାନାଳ
ତା ୨୬ ମେ
ସନ ୧୮୮୯ ମସିହା

ଆପଣଙ୍କର
ବଶମ୍ବଦ
ଲକ୍ଷ୍ମଣଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର

ଔପନ୍ୟାସିକ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର

✲ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା

(୧) 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଉପନ୍ୟାସ । ୧୮୮୮/୮୯ ମସିହାରେ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀରୁ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ୧୮୫୭ ମସିହାରେ ଯଶୋରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ପିତାଙ୍କ ସହିତ ସେ କଟକ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ କଟକ କାଳୀବାବୁଙ୍କ ବାସଭବନରେ ରହି ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ବି. ଏ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପରେ କଟକରେ ଓଡ଼ିଶା କମିଶନରଙ୍କ ଅଫିସ୍‌ରେ କିଛିଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତା'ପରେ ତତ୍କାଳୀନ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟ ଢେଙ୍କାନାଳର ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ୍ ମେନେଜର୍ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରାୟ ତିରିଶ ବର୍ଷ ବୟସ କାଳରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର "ପଦ୍ମମାଳୀ" ଲେଖି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଢେଙ୍କାନାଳର ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବେଶ ଏଥିପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁକୂଳ ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ତାଳଚେର ଓ କନକାର ମେନେଜର ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । କନକାରେ ଥିବା ସମୟରେ ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ୧୮୯୧ ମସିହାରେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ନେଇ ସେ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ଏବଂ ଧର୍ମୀୟ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାରେ ବ୍ରତୀ ହେଲେ । ଏହିକେବେଳେ ସେ 'ଯତୋ ଧର୍ମ ସ୍ତତୋ ଜୟ' ନାଟକ, 'ଓଡ଼ିଆ ଛନ୍ଦମାଳୀ', 'ମହମ୍ମ ପ୍ରଭ', ଇଂରାଜୀରେ Temple of Truth ପ୍ରଭୃତି ରଚନା କରିଥିଲେ । ଜୀବନର ଶେଷ ସମୟରେ ଅର୍ଥାଭାବ ଘଟିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ତାଳଚେର ରାଜାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ୧୯୧୧ ମସିହାରେ ଏଜେଣ୍ଟ୍ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ସେହି କାଳଚକ୍ରରେ ଏବା ସମୟରେ ଅମାଶୟ ରୋଗରେ ୧୯୧୪ରେ ତାଙ୍କର ଦେହାବସାନ ହୋଇଥିଲା ।

ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ତତ୍କାଳୀନ ସାରସ୍ୱତ ପରିସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାରେ ହାତ ଦେଲେ, ତାହାର କୈଫିୟତ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଥିଲେ :— "ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ସ୍ୱକପୋଳକଳ୍ପିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବାର ଉଦ୍ୟମକୁ ଅସୀମ ସାହସିକତାର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଆମ୍ଭେ ଏ ଅସୀମ ସାହସିକତା-କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଅଛୁଁ । ଉତ୍କଳ ସୁଧୀଜନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ସାହାଯ୍ୟ ହେବ ଜାଣି ପୁଣି ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଅଛୁଁ । ଫଳ ସଫଳ ବା ନିଷ୍ଫଳ ହେଉ ଆମ୍ଭେ ତହିଁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇ ନ ପାରୁଁ । ଜନ ସମାଜର ପ୍ରୀତି-ସମ୍ପାଦନ ଓ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବ ବର୍ଦ୍ଧନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେହେଁ, ଏପରି ମହତ୍‌ କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲୁଁ - ଏହା ଆମ୍ଭର ନୈରାଶ୍ୟର ସମୟରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବ ।" —(ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକା, ଅକ୍ଟୋବର ୧୮୮୮) ଏହା ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବ ବୃଦ୍ଧି ତଥା ଆତ୍ମ-ସନ୍ତୋଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା କଲାବେଳେ ସେ ନିଜର ସଫଳତା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ-ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ସଂଶୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବାର ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସଂଶୟ ଅଚିରେ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା; 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପାଠକ ସମାଜର ସମାଦର ଲାଭ କରିଥିଲା । ୧୮୮୯ ମସିହା ମଇ ମାସ ୨ ତାରିଖ ସଂଖ୍ୟାରେ ବାଲେଶ୍ୱର 'ସମ୍ବାଦ ବାହିକା' ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ-ବଶ ଲେଖିଥିଲେ—"ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ଅବଲମ୍ବନ କୌଣସି ଉପନ୍ୟାସ ଅଦ୍ୟାବଧି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଉମେଶ ବାବୁଙ୍କ ଏହି ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମଟି ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଏହି ପୋଥିକୁ ଓଡ଼ିଆର ପ୍ରଥମ Novel କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।" ଫଳତଃ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ 'ବେଣ୍ଟୁଙ୍କର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ' ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ (ପରେ ପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି) । ପୁଣି ତାଙ୍କର ଜୀବିତା-ବସ୍ଥାରେ ୧୯୧୨ ମସିହାରେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ (ସଂଶୋଧିତ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତିତ) ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

(୨) 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଐତିହାସିକ । ୧୮୬୬ ମସିହାରେ * ସଂଘଟିତ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟ ପାଲଲହଡ଼ାର ଘଟଣା ଅବଲମ୍ବନରେ ଏହା ରଚିତ

---

* ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ୧୮୬୨ ମସିହାରେ ଏହା ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ :—ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ—କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍‌ ଷ୍ଟୋର (୧୯୪୮)——ପୃଷ୍ଠା ୩୬୪,

ହୋଇଛି । ସ୍ୱୟଂ ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ — "ଐତିହାସିକ ଘଟନାବଲମ୍ବିତ ହୋଇ କୌଣସି ଉପନ୍ୟାସ ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଅମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଣା ନାହିଁ । ଉତ୍କଳ ଦେଶର ଇତିହାସ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୁନ୍ଦର ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବାକୁ ଉପକରଣର ଅଭାବ ଦେଖିବେ ନାହିଁ । ଅମ୍ଭେ କେବଳ ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ଅପ୍ରଚଳ ଓ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଜ୍ଞାତନାମା ରାଜ୍ୟର ସ୍ୱଳ୍ପବ୍ୟାପୀ ଘଟନାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଅଛୁଁ" ଇତ୍ୟାଦି (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକା ଅକ୍ଟୋବର ୧୮୮୮) । ପୁଣି — "ବୃଦ୍ଧକୋଣ୍ଟି ସମସାମୟିକ ଐତିହାସିକ ଘଟନାର ସମନ୍ୱୟରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଜଳନ୍ତିର ରାଜ୍ୟର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାହେବଙ୍କର ଅପମାନ···ଏକ କୋଟି, ଅପରଟି ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମରବର ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜଳନ୍ତର ଆକ୍ରମଣ । ସୁଶିକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁ ପାଠକ ଦୃଷ୍ଟି ଅଭ୍ୟାସ ବ୍ୟୟ କଲେ, ଏହି ଐତିହାସିକ ଘଟଣାଦ୍ୱୟର ମୌଳିକତା ଅବଗତ ହୋଇପାରିବେ । ଏସନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇତିବୃତ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି, ଯଥା ଜଳନ୍ତିରି ରାଜ୍ୟର ଇତିହାସ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଳନ୍ତିରିର ଅଧିକାରରୁ ଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କର ଖାସମହାଲଭୁକ୍ତ ହେବା, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଲୁଣ କାରବାରୀଙ୍କର ଓ ଜଳନ୍ତିରି ଆକ୍ରମଣକାରୀଙ୍କର ବାଲେଶ୍ୱରର ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହେନେରି ରିକେଟ୍ସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଚାର ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ସକଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏକ ପକ୍ଷରେ ଯେପରି ଇତିହାସର ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ଅପଳାପ କରି ନାହିଁ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପାଠକଙ୍କର ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ କରିବାକୁ ସମଧିକ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଅଛୁଁ ।" ଇତ୍ୟାଦି (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକା—ନଭେମ୍ବର ୧୯୧୨)

ବାସ୍ତବ ଇତିହାସର ସାହିତ୍ୟିକ ଉପଯୋଗିତା ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଲେଖକମାନେ ଅନେକ ଆଗରୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ । ଇଂରାଜୀ ତଥା ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ସେତେବେଳେ ଇତିହାସରୁ କାହାଣୀ ବା ଉପାଦାନ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଉପନ୍ୟାସମାନ ରଚିତ ହେଉଥିଲା । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନାରେ ସେହି ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କଲେ । ଓଡ଼ିଶା କମିଶନରଙ୍କ ଅଫିସର କର୍ମଚାରୀ ହିସାବରେ ସେ ସରକାରୀ ରେକର୍ଡପତ୍ରରୁ ଜଳନ୍ତରିର ଉକ୍ତ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧ ଜାଣିଥିବେ, କାରଣ ନିଜେ ଜଣେ ସରକାରୀ ସ୍ତରରେ ଜଳନ୍ତିରି ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିବେ । ସେତେବେଳେ ଏହି 'ଅନାଥ ମୁଲକ' ଗଡ଼ଜାତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଖବରକାଗଜ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ସ୍ତମ୍ଭରେ ନିୟମିତ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ତହିଁରୁ ମଧ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁ ଆହରଣ କରିଥିବେ । 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଓ ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ବା ଅଭିଜ୍ଞତା ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ । ତାହା ନ ହୋଇଥିଲେ, ଉପନ୍ୟାସରେ ସ୍ଥାନ ଓ ପରିବେଶର ଏପରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥା ନିଖୁଣ ଚିତ୍ର ସେ ଦେଇପାରି ନ ଥାନ୍ତେ ।

ବସ୍ତୁତଃ, ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଉପନ୍ୟାସରେ କନିକାର ଇତିହାସକୁ ପଦେ ପଦେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । କନିକା ରାଜ୍ୟର ଆୟତନ ୨୮୪ ବର୍ଗମାଇଲ; ଲୋକସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ୭୦ ହଜାର । ମୁଗଲ ପଠାଣ ଲଢ଼ି ଅବଧି ଓଡ଼ିଶାରେ ଖ୍ୟାତ ଥିଲା କହନ୍ତି, ତଥାପି ଲେଖକଙ୍କ ମତରେ ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ-ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଶୋଭନୀୟ ରାଜ୍ୟ । ୧୮୬୫ ମସିହା ଫେବୃଆରୀଠାରୁ ଜୁଲାଇ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଘଟିଥିବା ଏହି ରାଜ୍ୟର 'ସ୍ୱଳ୍ପବ୍ୟାପୀ ଘଟଣା' ଉପନ୍ୟାସଟିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଜା ନାବାଳକ ଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ରାଜ୍ୟ ରାଣୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲେ, ପାର୍ଶ୍ୱଚର ବା ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ କପଟ କ୍ଷମତାର ଅପବ୍ୟବହାର କରି ଶାସନଗତ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ସୃଷ୍ଟି କରି ଆସୁଥିଲେ—ତାହା ତତ୍କାଳୀନ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଏକ ପରିଚିତ ଘଟଣା । କନିକା ରାଜ୍ୟର ଅନୁରୂପ ଘଟଣାରେ ନାଟକୀୟତା ଓ ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଉପାଦାନ ରହିଥିବାରୁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଏହାକୁ ନିଜ ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ତଥାପି 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ଇତିହାସ ଅବମିଶ୍ର ନୁହେଁ । 'ଇତିହାସର ଏକ ବର୍ଣ୍ଣିଳ ଅପଲାପ' ନ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲେଖକଙ୍କୁ 'ପାଠକଙ୍କର ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ଗଳ୍ପକାର' ହେବା ପାଇଁ ପଡ଼ିଛି । ସେଥିପାଇଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ଇତିହାସକୁ ଅବମିଶ୍ର ଭାବରେ ପରିବେଷଣ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟକର ହୋଇଛି । ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଚରିତ୍ର-ସମାବେଶରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର କେତେକ ପରିମାଣରେ ସ୍ୱକଳ୍ପନା ବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିବା ଜଣାପଡ଼େ । କସ୍ତୁରୀ ଓ ବାଞ୍ଛାନିଧି ବଳବନ୍ତ ବସୁଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନଟି କାଳ୍ପନିକ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ସୁମିତ୍ରା ମା, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଣ୍ଡା, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତି ପ୍ରଭୃତି ଚରିତ୍ର ଯେ ଐତିହାସିକ ନୁହନ୍ତି, ଉପନ୍ୟାସ-ପାଠରୁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ । ଏପରିକି ପଦ୍ମମାଳୀ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଓ ମହନ୍ତ ହରିହର ରାମାନୁଜ ଦାସ ଚରିତ୍ରର ଐତିହାସିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ସଂଶୟ ଜନ୍ମେ । ଉପନ୍ୟାସର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଚମତ୍କାରିତା ସୃଷ୍ଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖକ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଏହି ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱକଳ୍ପନା କିମ୍ବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ମୋଟାମୋଟି ଉପନ୍ୟାସରେ ମୁଖ୍ୟ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଓ ଚରିତ୍ର ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ବା ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହିଛି । ଯେଉଁଠି ଯାହା ଖଣ୍ଡନ-ମଣ୍ଡନ କରାଯାଇଛି, ତାହା ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ରସୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହିଁ କରାଯାଇଛି । 'ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ—ସାହିତ୍ୟ, ଇତିହାସ ନୁହେଁ । ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରୁ ଶୁଦ୍ଧ ଇତିହାସ ନୁହେଁ, କେବଳ ମାତ୍ର ଇତିହାସ-ରସ ଆମର ଅନୁସନ୍ଧେୟ । ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ—'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସେହି ଇତିହାସ-ରସ ପରିବେଷଣ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ।

(କ) 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର କାହାଣୀ କହିଲ ତା ବହୁମୁଖୀ ଲୁହେଁ । ଘାଟଗଡ଼ର ଘଟୋତ୍ପାଟ (ଶମିନ) ଜଗବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କନ୍ୟା ପଦ୍ମମାଳୀ ଜଣ ଜନସଙ୍କ ସୁନ୍ଦର ମାଣିଜୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କଷାଳୁଆ ବୈଦ୍ୟନାଥଙ୍କ ଜାଗର ଯାତ୍ରା ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲ । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ମାଣିଜୀ, ଖଲଗିଲ ବଡ଼ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ବାର ମାଇଲ୍ ଦୂର । ଏଠାରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ କୁଣ୍ଡୀ ଜଳାଶୟ ମଧ୍ୟରେ ମହାଦେବ କଷାଳୁଆ ବୈଦ୍ୟନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଶୋଭାପାଏ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ସପ୍ତାହବ୍ୟାପୀ ଜାଗର ଯାତ୍ରାରେ ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ ହଜାର ହଜାର ଯାତ୍ରୀ-ସମାବେଶ ହୋଇଥାଏ । ୧୨୪୨ ସାଲରେ (୧୮୦୩ ମସିହା) ସେହି ଯାତ୍ରା ସ୍ଥଳରୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ, ବାଣ୍ଡାଶିଆ ଦଳବଳସହ ସହାୟତାରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଅପହରଣ କରି ନେଇଯାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେଠାରେ କଣ୍ଡିପଦାର ରାଜା ପଣ୍ଡିତ ସିଂହ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଗତିବିଧି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଖଲଗଡ଼ି ବଡ଼ଠାରୁ କଣ୍ଡିପଦା ପ୍ରାୟ ଷୋଳ ମାଇଲ୍ ଦୂର । କଣ୍ଡିପଦା ସେତେବେଳେ ଏକ ଛୋଟିଆ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ରାଜା 'ଭୁଜଙ୍ଗ ମାନ୍ଧାତା କଣ୍ଠ ବସନ୍ତହରିଚନ୍ଦନ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ନୀଳଗିରି-ସିଂହାସନ ପ୍ରତ୍ୟାଶୀ ରାଜବଂଶୀୟ ହରିହର ଭ୍ରମରବର (ପଣ୍ଡିତ ସିଂହଙ୍କ ଭଗିନୀପତି) † ସେହି ସମୟରେ ବିଦ୍ରୋହ-ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ଲାଗି କଣ୍ଡିପଦାର ସାହାଯ୍ୟ ନେଉଥିଲେ । ଏଣେ ରାଜା-ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ପରଲୋକ ପରେ ନୀଳଗିରି ଶାସନ-ଦାୟିତ୍ୱ ସେତେବେଳେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ରାଣୀ ଚମ୍ପା ଦେବୀଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ରାଣୀଙ୍କ ଭ୍ରାତା ଶିବଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଦେଓ୍ୱାନ ପଦରେ ରହି ରାଣୀଙ୍କୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ, ଦେଓ୍ୱାନ ଶିବଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ଶିରସ୍ତା-ପଦ ଲାଭ ପ୍ରଭାବରେ ଖୁବ୍ ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ଏବଂ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ଶାସନ-କାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଶୁଝା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାସନରେ ପାଇକ ଓ ପ୍ରଜାମାନେ ଉତ୍ପୀଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ଯାହାହେଉ, ମାଣିଜୀ ଜାଗରଯାତ୍ରାରୁ ପଦ୍ମ-ମାଳୀକୁ ହରଣ କରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କଂସାରି (କର୍ଣ୍ଣସାହି) ଅଭିମୁଖେ ନେଇ ଯାଉଥିଲା ବେଳେ ବାଟରେ ପଣ୍ଡିତ ସିଂହ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେଉଳ ସାହି (ଦେଉଳିଆ) ମଠରେ ମହନ୍ତ ହରିହର ରାମାନୁଜ ଦାସଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରଖି ଛାଡ଼ିଥିଲେ । ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ପଣ୍ଡିତ ସିଂହ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ଏମାନଙ୍କର ବିବାହ ବନ୍ଧନ ହୋଇପାରିବାର ଶୁଣି ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ, କୌଶଳକ୍ରମେ ରାଣୀ ଚମ୍ପାଦେବୀଙ୍କ ଅନୁମତି ନେଇ ଜଗବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ

---

† ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ-ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ, ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର, କଟକ (୧୯୪୮) —ପୃଷ୍ଠା ୩୬୪

ବନ୍ଦୀ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ପୁଣି ବଳାତ୍କାରରେ ହରଣ କରି ଆଣିଲେ । ପଞ୍ଚଶିଳା ରାଇତମାନେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ହରିହର ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବା ଅଭିଯୋଗରେ ଏଣେ ପଞ୍ଚଶିଳାର ଶାସନାଧିପ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ବନ୍ଦୀ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର କନ୍ୟା କସ୍ତୁରୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅପହରଣ କଲେ । ଅପହୃତ କସ୍ତୁରୀ ଓ ପଦ୍ମମାଳୀ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ କାମଲାଳସାର ଚରିତାର୍ଥ ଲାଗି ଉଦ୍ୟାନବାଟିକାରେ ଗୋପନରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲେ । ତା'ପରେ ପଦ୍ମଲୋଚନ ସିଂହ ଓ ହରିହର ଭ୍ରମରବର ଦୁହେଁ ମିଳି ସସୈନ୍ୟ ପାଲଲହଡ଼ା ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଏଥିରେ ଭୟଭୀତ ହୋଇ ରାଣୀ ଉମା ଦେବୀ ଆପଣା ନାବାଳକ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ନେଇ ଜିଲ୍ଲା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ନିକଟରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାଲେଶ୍ୱର ପଳାୟନ କଲେ । ସେତେବେଳେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର କେବଳ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସୁଶାସନ, ଗୋଳ-ଶମନ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶାସକମାନଙ୍କର ସହାୟକ ହେଉଥିଲେ । * ପଦ୍ମଲୋଚନ ସିଂହ ରଣ କୌଶଳ କରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ ଏବଂ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ କସ୍ତୁରୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ । ପରେ ପରେ ବାଲେଶ୍ୱର କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଫୌଜ ସେନା ଆସି ଗଡ଼ଠାରେ ପହଞ୍ଚି ସିବାରୁ ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ନିଜର ପ୍ରଧାନ ଘାଟୀ ବଉଳମୁଣ୍ଡିକୁ (ପାଲଲହଡ଼ା ଗଡ଼ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୪୦ ମାଇଲ୍ ଦୂର) ପଳାଇ ଗଲେ ।

ପାଲଲହଡ଼ାରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ବିଚାରରେ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କରାଗଲା । ଶେଷରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ପଦ୍ମଲୋଚନ ସିଂହଙ୍କର ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ପୂର୍ବରୁ କସ୍ତୁରୀ ଓ ବାଲ୍ୟାବଧି ନଳବନ୍ଧୁ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ପଦ୍ମମାଳୀର ଚେଷ୍ଟାରେ ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବିବାହ ହୋଇଗଲା । କୁଚକ୍ରୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ କଣ୍ଟିପଦା କାରାଗାର ମଧ୍ୟରେ ଅସହ୍ୟ ମାନସିକ ଓ ଶାରୀରିକ କଷ୍ଟରେ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

(୪) 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଘଟଣାପ୍ରଧାନ ଉପନ୍ୟାସ, ଚରିତ୍ର ପ୍ରଧାନ ନୁହେଁ । ପାଲଲହଡ଼ାର ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ସହିତ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ କସ୍ତୁରୀର ପ୍ରଣୟ-ଉପାଖ୍ୟାନ ସଂଯୋଜିତ କରି ଲେଖକ ଏହାକୁ ରୋମାନ୍ସର ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । 'An Historical Romance of the Orissa Tributary Mahals' ଅଥବା 'ଓଡ଼ିଶା ଗଡ଼ଜାତ ମହାଲର ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ' ନାମରେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଛି । ରୋମାନ୍ସ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଦୁହେଁ ଏକ ଜାତୀୟ

* Foundations of British Orissa—Dr. B. C. Ray, New students Store, Cuttack (1960)—Page 91.

ହେଲେ ହେଁ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ରୋମାନ୍ସ, ଉପନ୍ୟାସର ଆବାହକ ବା ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ଏହା ଉପନ୍ୟାସର ମୂଳଦୂଆ ସ୍ଥାପନ କରେ ।* ଇଂରେଜୀର ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସର ବିକାଶ ପୂର୍ବରୁ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ରୋମାନ୍ସ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟି ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ଉପନ୍ୟାସ-ପଦବାଚ୍ୟ 'ଛ ମାଣ ଆଠ ଗୁଣ୍ଠ' ରଚିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ 'ସୌଦାମିନୀ', 'ଅନାଥିନୀ', 'ପଦ୍ମମାଳୀ', 'ବିବାସିନୀ' ଇତ୍ୟାଦି ରୋମାନ୍ସମାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।

ବାସ୍ତବତାର ଆପେକ୍ଷିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହେଉଛି ରୋମାନ୍ସ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ।† ବାସ୍ତବତା ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରାଣ, କିନ୍ତୁ ରୋମାନ୍ସରେ ବାସ୍ତବତା ବଡ଼ କଥା ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅସାଧାରଣତ୍ୱ, କଳ୍ପନାପ୍ରବଣତା ଓ ଜୀବନର ବର୍ଣ୍ଣବହୁଳତା ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ । "ରୋମାନ୍ସରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାଲୋକ-ଦୀପ୍ତ ଏହି ଜଗତର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷା କୁହେଳିକାଚ୍ଛନ୍ନ ଅପରିଚିତ ଅତୀତ ଆଡ଼କୁ ଏହାର ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବଣତା" । ତଥାପି ରୋମାନ୍ସ ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ହରାଇ ନ ଥାଏ । ନୋହିଲେ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସମ୍ଭବ ରୂପକଥା ବା ପରୀ-ଗଳ୍ପରେ ପରିଣତ ହୋଇଯିବାର ସମ୍ଭାବନା । ରୋମାନ୍ସରେ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଃସାହସିକ ଅଭିଯାନ, ବୀରତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ, ରୋମାଞ୍ଚକର ଘଟଣା ଏବଂ ଅଭିଜାତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରେମୋପାଖ୍ୟାନ ସମାବେଶ କରାଯାଇଥାଏ । ମୋଟାମୋଟି ରୋମାନ୍ସର କାହାଣୀ, ଘଟଣା, ଚରିତ୍ର ଓ ପରିବେଶ ସମସ୍ତ ଗୁଣାଧିକେ ରହସ୍ୟମୟ, କୁହେଳିକାଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ଏହି ରୋମାନ୍ସ-ଧର୍ମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏଥିରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କର ଦୁହିତର ପଦ୍ମମାଳୀ ହରଣ, ଚଣ୍ଡୀଶିଳାରୁ କସ୍ତୁରୀ-ଅପହରଣ, ପଣ୍ଡିତ ସିଂହ ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଲ୍ଲଯୁଦ୍ଧ, ଦେଉଳସାହି ମଠ ମହାନ୍ତଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ, ପଦ୍ମମାଳୀ-ପଣ୍ଡିତ ସିଂହଙ୍କର ପ୍ରେମୋପାଖ୍ୟାନ, ଜଗଦ୍ଦେବ ଭ୍ରମରବର ଓ ପଣ୍ଡିତ ସିଂହଙ୍କର ମିଳନ ଭାବରେ କାଳିଜାଇ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ଓ ଗଡ଼ ଲୁଣ୍ଠନ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣା ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ରୋମାନ୍ସ-ମୂଳକ ।

---

* "Romance lays the foundation of modern prose fiction in such a fashion that the mere working out and building up of certain features leads to, and in fact involves the whole structure of the modern novel."
—Encyclopaedia Britanica, 14th edition—Vol. 19

† ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟେ ଉପନ୍ୟାସେର ଧାରା—ଶ୍ରୀକୁମାର ବନ୍ଦ୍ୟୋପାଧ୍ୟାୟ, ମଡାର୍ଣ୍ଣ ବୁକ୍ ଏଜେନ୍ସି, କଲିକତା (୧୯୪୮)—ପୃଷ୍ଠା ୫୬।୫୩

(ଖ) ଉପନ୍ୟାସ ନାମକରଣରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର, ଅମର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ନାମକରଣ ସ୍ରୋତ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ନାୟକ-ନାୟିକାଙ୍କର ନାମ ଅଥବା ରୂପ-ଗୁଣକୁ ଭିତ୍ତି କରି ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟର ନାମ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଉଥିଲା । ଉଦାହରଣ—କଳାବତୀ (ଅର୍ଜୁନ ଦାସ), ଷଷ୍ଠ ଲଳିତାଦେଶ (ବନମାଳୀ ଦାସ), ଶଶିରେଖା (ପ୍ରତାପ ରାୟ), ମଦନମଞ୍ଜରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା (ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ), ଲାବଣ୍ୟବତୀ, କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ (ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ) ପ୍ରଭୃତି । ଏହି ପରମ୍ପରା ଅନୁସରଣରେ ସେତେବେଳେ ଆମର ଅଧିକାଂଶ ଉପନ୍ୟାସର ନାମକରଣ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଥିଲା । ସୌଦାମିନୀ, ଅନାଥିନୀଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ମାମୁଁ, ଲଛମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପନ୍ୟାସର ନାମକରଣ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

‘ପଦ୍ମମାଳୀ’ ନାମଟି ଖୁବ୍ ଲୌକିକ ଏବଂ ଆମ ସମାଜରେ ସୁପରିଚିତ ଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ନାମ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ଲୌକିକତା ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଛି, ‘ସୌଦାମିନୀ’, ‘ଅନାଥିନୀ’ ନାମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସେତିକି ପ୍ରକଟିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଉପନ୍ୟାସର ମୁଖ୍ୟ ନାରୀ ଚରିତ୍ର ସ୍ୱଭାବରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ପାଠକ ମନରେ ଆଶାନୁରୂପ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟର ପାରମ୍ପରିକ ‘ନାୟିକା’ ରୂପରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଲେଖକ ରୂପ-ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନା କରି ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ—“ଦଶମ ବର୍ଷ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ମମାଳୀ ବୋଧୋଦୟ, ଶୋଭାଶିକ୍ଷା, ଚାରୁପାଠ, ସ୍ୱଦେଶ ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲା । ତାହାର ବୁଦ୍ଧିର ତୀକ୍ଷ୍ଣତା ଦେଖି × × ପଣ୍ଡିତେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ କୌମୁଦୀ, ଅମର, କାବ୍ୟ ନାଟକ ପ୍ରଭୃତି ପଠନ କରାଇଥିଲେ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତିରେକେ ଲାବଣ୍ୟବତୀ, ରସକଲ୍ଲୋଳ, ପ୍ରେମ ସୁଧାନିଧି, ଚନ୍ଦ୍ରଧ ଚିନ୍ତାମଣି ପ୍ରଭୃତି ପୁସ୍ତକ ପଦ୍ମମାଳୀ ପାଠ କରିଥିଲା ଓ ପଦ୍ମମାଳୀ ଜଣେ ‘ଲୀଳାବତୀ’ ହେବାର ପଣ୍ଡିତେ ସର୍ବଦା ଶ୍ଳାଘା କରୁଥିଲେ ।”—(ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ) କଥାର ଅବତାରଣା ବାଟରେ ଅପହୃତା ହୋଇ ଷୋଡ଼ଶୀ ପଦ୍ମମାଳୀ ଯେଉଁପରି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅସୀମ ସାହସ ସହିତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଛି (ଯଥା—“ଆପଣଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଅନ୍ୟେ ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗିଣୀ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ।”), ତହିଁରୁ ତାହାର ସ୍ପଷ୍ଟବାଦିତା ଓ ସାହସିକତାର ପରିଚୟ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ଏହା ତାକୁ ଯେତେବେଳେ ହରଣ କରାଯାଇ ଲୁଚି ଗୋପନ ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଦୀ କରାଯାଇଛି, ସେହି ଦୁଃଖ-ବିପଦକୁ ସେ ଖୁବ୍ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ସହ୍ୟ କରିଛି—ସକଳ ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାରର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛି । ତାହାର ଚରିତ୍ରବଳ ଓ ନୈତିକ ସାହସ ଆଶାନୁରୂପ ଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ସେଥିପାଇଁ ହୁଏତ ସେ ପଣ୍ଡିତ ମିତ୍ରଙ୍କର ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, ସୌଜନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିକୁ ବରଣ କରିଛି—ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କର ଲମ୍ପଟ-ସୁଲଭ ପଶୁ ବଳ, କାପୁରୁଷତାକୁ ନୁହେଁ । ସେ

ମର୍ଯ୍ୟାଦାଲବ୍ଧା ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, ବହିଷ୍କୃତା ବା ପ୍ରତିପତ୍ତିଶୂନ୍ୟା ରୂପେ ନୁହେଁ । ପଦ୍ମମାଳା ରସିକା, ପ୍ରେମିକା ମଧ୍ୟ । ଆପଣା ବୟସ ଓ ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଯୁବକଙ୍କୁ ଭଲ ପାଇ ବସିଛି । ଶତ ଯୁଗର ଭାବ୍ୟ-ନାୟିକାଙ୍କ ଭଳି ଏକ ନବାବ ନନ୍ଦିନୀଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହେବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛି (ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ) । ତା'ପରେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଯୁବକଙ୍କ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା ସେମାନଙ୍କ ମିଳନ-ପଥରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଯେତେବେଳେ ଜାଣିଛି, ସେ ବିନା ଦ୍ୱିଧା ଓ ସଙ୍କୋଚରେ ଆପଣା ପ୍ରେମିକଙ୍କପାଖରେ ନିଜକୁ ନିବେଦନ କରି ଦେଇଛି । ପଦ୍ମମାଳୀର ଏହି ପ୍ରେମ କେବଳ ଶରୀର ଓ ନିଷ୍ଠାପର ତାହା ତାହାର ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣଚାଳୀନ ଚିନ୍ତା ଓ ଆଗ୍ରହତାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡେ (ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) । ପୁଣି ଏ ପ୍ରେମ ସର୍ବସ୍ୱ, ସ୍ୱାର୍ଥ-ସର୍ବସ୍ୱ ନୁହେଁ—ଏଥିରେ ସୁଖ କାମନାରେ ମହତ୍ ଓ ଉଦାର । ଉପନ୍ୟାସର ଉପସଂହାରରେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହେବା ପରେ, କସ୍ତୁରୀ ଓ ବାଞ୍ଛାନିଧି ବଳବନ୍ତ ସିଂହଙ୍କର ମିଳନ ସଂଘଟିତ କରାଇବା ଲାଗି ପଦ୍ମମାଳୀର ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଯୁବକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ।

କସ୍ତୁରୀ, ପଦ୍ମମାଳୀର ଏକ ସମାନ୍ତରାଳ ଚରିତ୍ର । ପଦ୍ମମାଳୀ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଯୁବକଙ୍କ ପ୍ରଣୟକୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ଲାଗି ଲେଖକ ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ କସ୍ତୁରୀ-ବଳବନ୍ତ ସିଂହଙ୍କ ପ୍ରଣୟ-ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଥିବାର ମନେ ହୁଏ । କସ୍ତୁରୀ, ପଦ୍ମମାଳୀର ପ୍ରକୃତ ବାନ୍ଧବୀ ରୂପେ ସୁଖ-ଦୁଃଖରେ ସହାନୁଭୂତି ଜଣାଇଛି—ବିପଦ ଆପଦରେ ସହାୟତା କରିଛି । ପଦ୍ମମାଳୀ ଅପେକ୍ଷା ସେ ସାହସିକ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳା । ନିର୍ଜନ ଉଦ୍ୟାନ-ଗୃହରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ 'ଦାସ', ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲାବେଳେ ସେ ଝାଡ଼୍ ଧୋଇ ଝାଟା ହସ୍ତରେ ତାଙ୍କୁ ବାଧା ଦେଇଛି (ଏକତ୍ରିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) ।

ନାରୀ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଛି--ଲୀଳା ଗଣିକା ନା ଚରିତ୍ର । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ—'ଲୀଳା ବାରାଙ୍ଗନା ନୁହେଁ । ସେ ଏକକାଳେ କୁଳବଧୂ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅକାଳେ ବୈଧବ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ସେ ଏକ ପ୍ରତିବେଶୀର ଆଶ୍ୱାସ ପାଇ ଶ୍ୱଶୁରାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କଲା । ଯାହା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସେ ଗୃହକୁ ବାହାର ହୋଇଥିଲା, କୁଳଟାକୁ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବାର ତାହାର ଉପଯୁକ୍ତ ଶକ୍ତି ନ ଥିଲା । କୁଳଧା ଶୀଘ୍ର ସହାୟଶୂନ୍ୟା ହେଲା । ଗ୍ରାସାଚ୍ଛାଦନର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଦେଖି କୁଳଟା ବୃତ୍ତି ସ୍ୱୀକାର କଲା ତାମାର ଯୁବକଙ୍କୁ ତାହାର ଯୌବନ ବିକ୍ରୟ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । କୁଳଟାର ଯୌବନ ସମ୍ପତ୍ତି ଅତିଶୀଘ୍ର ନିଃଶେଷିତ ହେଲା । ଉପାୟଶୂନ୍ୟା ହୋଇ, ସେହି

ଯୁବକମାନେ ଏକ ସମୟରେ ତାହାର ଯୌବନରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ଥିଲେ, ତାହାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସେହି ଯୁବକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ଜଣ । କୃଷ୍ଣା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଦୁଷ୍ପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ ସକାଶେ ଅନେକ ରୂପବତୀ କୁଳ କାମିନୀଙ୍କର ସର୍ବନାଶ କରିଥିଲା ଓ ତଦ୍ଵାରା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି ତାହାର ଏକ ପ୍ରକାର ମିତ୍ରତା ଜମାଇ ନେଇଥିଲା ।[୫]—(ତ୍ରିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) ସେହିଭଳି 'ପୋଷା ଡାହୁକ' ଭଳି ରୂମିସ୍ଵା ମା' ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ-ଦାସଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ତାଙ୍କର ଲାମ୍ପଟ୍ୟ ଓ କାମୁକତାକୁ ନିତ୍ୟନୂତନ ଇନ୍ଧନ ଯୋଗାଉଥିଲା । ସେହି କୃଷ୍ଣା ହିଁ ପ୍ରଥମେ ଦାସଙ୍କୁ ନିସ୍ତ୍ରୀର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଥିଲା ଏବଂ ଦାସଙ୍କ ଉଦ୍ୟାନ-ଗୃହର ରକ୍ଷିତା ରୂପେ ଅତି ସତର୍କତାର ସହିତ ସଦ୍ୟଧୃତା 'ଡାହୁକମାନଙ୍କୁ' ପୋଷ ମନାଉଥିଲା । ଆମ ସମାଜରେ ଏପରି କୁଟ୍ଟିଣୀ ଜାତୀୟା ଚରିତ୍ରର ଅଭାବ ନାହିଁ । 'ରସବିନୋଦ'ର କାଳନ୍ଦି ମାଲୁଣୀ କିମ୍ବା ଦର୍ପମଣି ତେଲୁଣୀ ସହ ରୂମିସ୍ଵା ମା' ଚରିତ୍ରର କେତେକ ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଫକୀରମୋହନ ଏହି ଚରିତ୍ରରୁ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରି ଚମ୍ପା, ଚମ୍ପକଲା ଆଦି ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ସମ୍ଭବ । ରୂମିସ୍ଵା ମା' ବ୍ୟତୀତ ଚମ୍ପକଲେଖା (ପଦ୍ମମାଳୀର ମା') ମଧୁଜା (ଚୌକିଦାର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତିଙ୍କ ସହକାରୀ ପଦ୍ମଲ ଗୋଷ୍ଠୀପତିର ସ୍ତ୍ରୀ) ରାଣୀ-ଚମ୍ପାଦେବୀ ପ୍ରଭୃତି ଆଉ ଅଳ୍ପ କେତେ ଗୋଟି ଦାସୀ ଚରିତ୍ର ଉପନ୍ୟାସରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛି । ଗଳ୍ପାଂଶ ମଧ୍ୟରେ ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବ୍ୟତୀତ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଶେଷତ୍ଵ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପଣ୍ଡିତ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ସାହସ, ବୀରତ୍ଵ ଓ ତ୍ୟାଗ ଶକ୍ତି ଉପନ୍ୟାସରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର-ଚିତ୍ରଣ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । ଆମ ଦେବ-ଦର୍ଶନୀ ରଜସ୍ଵୀ ରାଜପୁତ କନ୍ୟା ମଧୁପୁରୀସ୍ଥ ମଲ୍ଲିକାର ସଦ୍‌ଗୁଣ ପଣ୍ଡିତ ସିଂହ ପାଠକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକଟିତ ହୁଅନ୍ତି । ରାଜା ବା ଶାସକର ଅନ୍ତରୀଣ ଗୁଣରେ ସେ ଲୁଣ୍ଠିତ (ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) । ଦୁଃସାହସିକ ଅଭିଯାନ, ଦୁଷ୍ଟ-ଦୁର୍ବୃତ୍ତମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଶାସ୍ତି ପ୍ରଦାନ, ନାରୀ ଜାତି ପ୍ରତି ସମ୍ମାନବୋଧ ଆଦିରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମାଳତୀର ଅସହାୟ ବିପଦରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଲାଗି ସେ ପ୍ରଥମେ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇଥିଲେ । ପରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଲାଭ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଧୂରିପୁର ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ନଳଗିରି ଆକ୍ରମଣ କରିଛନ୍ତି । (ଷଷ୍ଠବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) । କିନ୍ତୁ ପଦ୍ମମାଳୀର ପ୍ରେମିକ ହିସାବରେ ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଚରିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ଲେଖକ କେତେକ ପରିମାଣରେ ନିପୁଣତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସର ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଦାସଙ୍କର

ସେଥି ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖ କରା ଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ଜୀବନର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ। ଯୌବନ, ଧନ-ସମ୍ପତ୍ତି, ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଓ ଅବିବେକତା —ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତିମାନ ତାଙ୍କଠାରେ ଏକତ୍ର ହୋଇଥିଲା। ଫଳତଃ ତାଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷତା ସମସ୍ତ କନିକା ରାଜ୍ୟରେ ଆତଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା। ପ୍ରଜାପୀଡ଼ନ ଓ ନାରୀ ହରଣରେ ସେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ। ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ଜୟନ୍ତୀକୁ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ବା ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଚମକିତ କରେ। ତାଙ୍କର ନିଜ କଥାରେ—"ଯଦ୍ଦିରେ ମୋହର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ, ତାହା ମୁଁ ଯେଉଁ ପ୍ରକାରେ ହେଉ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବି"—(ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ)। ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ଲାଗି ସେ ସେଥିପାଇଁ ଛଳ, ବଳ, କୌଶଳ ସମସ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି—ଭଗବାନ୍ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ନିକଟକୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ରୂପରେ ପଠାଇଛନ୍ତି—ରାଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କୁ ମିଥ୍ୟା କଥା କହି ପଦ୍ମମାଳୀ ପିତା ଭଗବାନ୍ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏବଂ ଜୟନ୍ତୀ-ପିତା ଗଡ଼ନାୟକ ଲମ୍ବୋଦର ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ଆଣିବାର ଅନୁମତି ଲାଭ କରିଛନ୍ତି— ବୃଦ୍ଧୀ ରମିଷ୍ଠା ମା' ସହାୟତାରେ ସୁନ୍ଦରୀ ଦୁହିଁଙ୍କର ଚରିତ୍ର ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଛନ୍ତି। କିନ୍ତୁ ନିଜର ଧୈର୍ଯ୍ୟହୀନତା ଓ ଉଦଗ୍ର ଯୌନଲାଳସା ହେତୁ ସେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି। ଉପନ୍ୟାସର ଦୁଷ୍ଟ ଚରିତ୍ର ହିସାବରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କୁ ଲେଖକ ଜୀବନ୍ତ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଣ୍ଡା, ବହେଣିଆ କରି ବାନ୍ଧିଥିବା ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଭୂମିକାରେ ସହାୟକ ହୋଇଛି। ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ, ଦାସଙ୍କର ବନ୍ଧୁରୂପେ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦୁଷ୍କର୍ମରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା। ପରେ ଦାସଙ୍କର ନିର୍ଲଜ୍ଜତା, ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଏବଂ ପର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ଉପରେ-ଦାସ ମନୋବୃତ୍ତି ଦେଖି ସେ ବାହାରି ଆସିଲା। ଦାସଙ୍କର ଜନମତ ବା ନୈତିକତା ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବଳଭଦ୍ର ସଚେତ ଥିଲା। ଆପଣା ପ୍ରଣୟିନୀ ଜୟନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଦାସଙ୍କର ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ତାକୁ ଶଙ୍କାକୁଳ କରି ପକାଇଥିଲା। ସେଥିପାଇଁ ସେ ନିଜର ପୂର୍ବକୃତ ପାପର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇ ପଦ୍ମମାଳୀ-ଜୟନ୍ତୀ ଉଦ୍ଧାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ସିଦ୍ଧଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି।

ମହନ୍ତ ହରିହର ରାମାନୁଜ ଦାସ ଉପନ୍ୟାସର ଆଉ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଚରିତ୍ର। ଏକଦା ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବାଳକରୂପେ ଖାନ୍ଦେଶ ମରହଟ୍ଟା ସରକାରଙ୍କ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ—ପତ୍ନୀସହ ପ୍ରେମ ସଂସାର କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ପରେ ସବୁ ହରାଇ ସଂସାର ତ୍ୟାଗୀ ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ମହନ୍ତ ରୂପେ ଦେଖାଦେଲେ

ସାନ୍ତ୍ୱ ମଠ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ—"ମହନ୍ତ ମଠାଧିକାରୀ ହୋଇ ନାନାବିଧ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ଓ ପରୋପକାର ଦ୍ୱାରା ଅତି ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଜାବର୍ଗର ଅନୁରାଗ-ଭାଜନ ହୋଇଲେ । ସୁତରାଂ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇଗଲେ ନିକଟସ୍ଥ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ପ୍ରଜାବର୍ଗ ମହନ୍ତଙ୍କ ଚଉପାଢ଼ିରେ ସମବେତ ହୁଅନ୍ତି । ସେଠାରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବିବାଦ କଳହ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ମହନ୍ତଙ୍କ ବିଚାର ନିମନ୍ତେ ଆଣାଯାଏ । ମହନ୍ତ ଯାହା ନିଷ୍ପତ୍ତି କରନ୍ତି ତାହା ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ।" —(ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ) ଏଥିରୁ ମହନ୍ତଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ସାମାଜିକ ମହିମା ସୂଚିତ ହୁଏ । ନିଜର ଶାନ୍ତ-ନୈତିକ-ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମଠରେ ସେ କେବଳ ପଦ୍ମମାଳୀ-ଜୟନ୍ତୀଙ୍କୁ ସାମୟିକ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରଦାନ କରି ନାହାନ୍ତି, ପଦ୍ମମାଳୀ-ପ୍ରସ୍ତାବିତ ସନ୍ଧିଙ୍କ ମିଳନରେ ସୂତ୍ରଧର ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଜ୍ଞାନ, ବୈରାଗ୍ୟର ଉପାସକ—ରସିକତା, ମହାନୁଭବତାରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି । ପରାଜିତ ସନ୍ଧିଙ୍କଠାରୁ ପଦ୍ମମାଳୀ ହରଣ ଘଟଣା ଶୁଣି ସେ କହିଥିଲେ — "ଏ ପିଲାକୁ ଦେଖି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସନ୍ତୋଷିତ ହୋଇଥିଲେ, ମୁଁ ତାହାଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କରେ ନାହିଁ । କାରଣ ମୋହର ଏହି ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପରି ମୁଁ ଏହାକୁ ହରଣ କରିଥାନ୍ତି ।" (ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ) ମୋଟାମୋଟି, ସମସ୍ତ ଉପନ୍ୟାସରେ ମହନ୍ତ ସର୍ବଜନବନ୍ଧୁ କର୍ଣ୍ଣଧାର ରୂପେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସମାନଙ୍କରେ ଅନେକତ୍ର ଅନୁରୂପ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ-ଚରିତ୍ର ଚରିତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୂଢ଼ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାଚୀନ 'ବୃଦ୍ଧ ସୁଧାନିଧି' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ମାର୍ଗର ସାଧକ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ଯୋଗୀ ବାମାନନ୍ଦ ଚରିତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତି, ପଣ୍ଡିତ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ଜଗନ୍ନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ, ହରିହର ଭ୍ରମରବର, ଘଣ୍ଟଶିଳା ଗଡ଼ନାୟକ, ଭଜହରି ଦାସ, ରାଜବୈଦ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୌଣ ଚରିତ୍ର ଉପନ୍ୟାସରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ସାମାଜିକତା ସୃଷ୍ଟି, ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକର ପରିସ୍ଫୁଟନରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ସହାୟକ ହୋଇଛନ୍ତି ।

(୬) ଉପନ୍ୟାସଟିର ବର୍ଣ୍ଣନା-ଶୈଳୀ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଏ ଦିଗରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଅମର ପ୍ରତିଭା ସଫଳତା ସହକାରେ ବଜାୟ ରଖିଛନ୍ତି । ଦୃଶ୍ୟ, ଘଟଣା ବା ସମାଜ-ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ସେ ଅପଣା ରଚନାକୌଶଳର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ଶହ ବର୍ଷ ତଳର ଓଡ଼ିଶୀୟ ସମାଜ-ଚିତ୍ରର କେତେକ ନମୁନା ଉପନ୍ୟାସରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ କାରବେଦ କପର୍ଦ୍ଦି ଖାଦ୍ୟର ଥିଲା, ତାହା ମହାନ୍ତ

ଘିଂଘ’ ଅପବାଦରେ ରାଣୀ ଶତାବ୍ଦୀଙ୍କ ଦୋଷରୁ ଜଣାପଡେ । ଅପର ସ୍ଥଳରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର କନ୍ୟା ସ୍ୱଭାବ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ନା—ଏଣସ୍ୱରେ ପଢ଼ି ପ୍ରଥମେ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ପଦ୍ମମାଳୀଙ୍କୁ ସ୍ୱଭାବ ଦେଇ ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ ଖୁବ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ଜନଶ୍ରୁତି ଜୀବନ ସିନ୍ଧୁ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଭାବ ଲାଭ କରେ, ତାହାର ଏକ ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱାଭାବିକ ଚିତ୍ର ଲେଖକ ନବମ ଓ ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କରେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ‘ଗଣ୍ଡି’ ଦ୍ୱାରା ପାଇକ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଶୀଘ୍ର ସୈନ୍ୟ ସମାବେଶ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ, ‘ଗଣ୍ଡି’ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ରୀତି ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏକ ଖଣ୍ଡ ସିନ୍ଧୁର ନଇଁର ଏକ ଅଗ୍ରରେ ଅଙ୍ଗାର ବନ୍ଧା ଥାଏ । ତାହାକୁ ‘ଗଣ୍ଡି’ ବୋଲାଯାଏ । x x ସ୍କଟଲ୍ୟାଣ୍ଡର ହାଇଲ୍ୟାଣ୍ଡରେ ପ୍ରଚଳିତ Firebrandରୁ କଳିତ କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡ ଯାହା, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ‘ଗଣ୍ଡି’ ତାହା, ତାହାକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବାର କ୍ଷମତା କାହାର ନାହିଁ । ସିନ୍ଧୁରି ନଇଁରେ ଅବଶ୍ୟ ଅଙ୍ଗାରକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଗଣ୍ଡିକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବ ତାହାର ଗୃହ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରାଯିବ ଓ ତାହାର ସମୁଚିତ ଦଣ୍ଡ ହେବ ।” —(ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) ସେହିପରି ଦ୍ରୁତଗାମୀ ଚୌକିଦାର ‘ଛଣାଣ ତୁଣ୍ଡ ବାଘ’ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯାଇଛନ୍ତି—“ଛଣାଣ ତୁଣ୍ଡ ବାଘ ଏକ ପର୍ବ ବାଂଶ ଯଷ୍ଟି ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ବିକ୍ଷେପ କରିବ କରି ଲମ୍ଫ ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ମାର୍ଗ ଅତିକ୍ରମ କରି ଚାଲିଲା । ପାଇକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଯଷ୍ଟି ପଦେ ଚାଲିବ କରି ବାଟ ଚାଲିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଏକ ରାତି ମଧ୍ୟରେ ଅବଲୀଳା କ୍ରମେ ଦଶ କୋଶ ଦୂରସ୍ଥ ସ୍ଥାନରେ କେବଳ ଚିଠି ଆଦି ନେଇ ରାତି ଶେଷ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଫେରିଆସି ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି ପାରନ୍ତି ।”— (ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ସେତେବେଳକୁ ଏ ଦେଶରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରାୟ ତିରିଶ ବର୍ଷ ଅତୀତ ହୋଇଥିଲା । ଉପନ୍ୟାସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରୀ—‘ଫିରିଙ୍ଗି ଅମଲ’ ଜଣୁ ଗଡ଼ଜାତରେ ବିଶେଷ ଚଳି ନ ଥିଲା । ତଥାପି ଇଂରେଜ ଶାସକଙ୍କ ପ୍ରତି ଗଡ଼ଜାତ ରାଜା ଓ ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଭୟ ଥିଲା ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ (ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ) କେତେ ଜଣଙ୍କ ପାରିବାରିକ ଅସ୍ତ୍ରଚ-ବ୍ୟବହାର ଛାଡ଼ି ନବାଗତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସେତେବେଳେ ପଶ୍ଚାତ୍ପଦ ହେଉଥିଲେ । କେଣ୍ଟୁ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ ଯୁବକମାନେ ‘କୁଳ-ଧର୍ମ-ଭ୍ରଷ୍ଟ’ ହୋଇ ବଳ ନିଜର ପିତା-ପିତାମହଙ୍କୁ ମୂର୍ଖ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରୁଥିବା ବିଷୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ସୂଚିତ ହୋଇଛି (ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ) । ଶରଣାଗତା ପଦ୍ମମାଳୀର ଚକ୍ଷୁରା ନୀତି ବାଳେଶ୍ୱର ସିଦ୍ଧିଲ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ପ୍ରସ୍ତାବ ନାକଚ ହୋଇ ଯାଇଛି—“ଗୋ ଶୂକର-ଖାଦକ ମ୍ଲେଚ୍ଛ

ସାଙ୍କେତ ଚର୍ମପାଦୁକା ସହିତ କୃଷ୍ଣ ଗୁମ୍ଫଯୁକ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ଅନ୍ତଃପୁର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି କୁଳକନ୍ୟାଙ୍କୁ ତାହାର ବିକୃତ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ମଦ୍ୟ ଓ ମାଂସର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ, ଏହା କି କେବେହେଁ ମନ୍ତ୍ରୀ ସହ୍ୟ କରିପାରେ ?"—(ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ପଦ୍ମମାଳୀ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଲେଖକ ଗତ-ଯୁଗର ପରମ୍ପରା ଅନୁସରଣ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ଶ୍ଲୋକ ଉଦ୍ଧାର କରି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ପଦ୍ମମାଳୀ ଷୋଡ଼ଶ ବର୍ଷ ବୟସ୍କା । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣକଳା-ପ୍ରାପ୍ତ କମଳ କଳିକା ନ୍ୟାୟ ତାହାର ଯୌବନ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖ ହୋଇଥିଲା । ମୁଖରେ ଲାବଣ୍ୟପ୍ରଭା ଢଳ ଢଳ କରୁଥିଲା । x x ଗଭୀର ନୀଳାଞ୍ଜନର ନ୍ୟାୟ ଘନକୃଷ୍ଣ ଭ୍ରୂଯୁଗଳର ନିମ୍ନେ ନୀଳୋତ୍ପଳଦଳର ବିଶାଳ ନେତ୍ର-ଯୁଗଳ ବାରେ ବାରେ କଟାକ୍ଷ ନିକ୍ଷେପ କରି ଦର୍ଶକର ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉନ୍ମୋଚିତ କରୁଥିଲା । ତହିଁରୁ ଏକ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଜ୍ୟୋତି ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା । ପଦ୍ମମାଳୀର ସୁନ୍ଦର ଲଲାଟ, ବିଶାଳ ନେତ୍ର, ଋଜୁ ନାସିକା, ବିମ୍ବାଧରୋଷ୍ଠ, ହାସ୍ୟକାଳେ ଈଷତ୍ ତରଙ୍ଗିତ କପୋଳ ଓ ସୁପୁଷ୍ଟ ମୁଖାକୃତି ଶିଳ୍ପଦେଶୀୟ ଶିଳ୍ପକାରର ରମଣୀ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ହୋଇପାରେ ।"—(ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ) ପୁନଶ୍ଚ—"ସଦ୍ୟସ୍ନାତ ପଦ୍ମମାଳୀର ଅଙ୍ଗସମାର୍ଜିତ ଅଳକ ଝୁଣ୍ଟୁଳ ହେମଦ୍ୟୁତି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଶାଢ଼ୀରେ ଆବୃତ ଥିଲା । ସୁଗନ୍ଧ-ତୈଳ ଅନୁଲିପ୍ତ କବରୀର, ଅବିରଳ କୃଷ୍ଣ କେଶପାଶ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୌରଭ ବିସ୍ତାର କରି ସୁକୋମଳ-ଅଳଙ୍କୃତ ଥିଲା । ତନ୍ୱାଙ୍ଗୀ ପଦ୍ମମାଳୀର ପଦ୍ମମୁଖ ପଦ୍ମର ଶୋଭା ଧାରଣ କରିଥିଲା । ବିଶାଳ ନେତ୍ରଯୁଗଳ ସ୍ତିମିତ । ସୁନ୍ଦର ଲଲାଟୋପରି ଏକ ଏକ ଗୁଚ୍ଛ ଅଳକା ଦାମ ପ୍ରାତଃ ସମୀରଣର 'ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହିଲ୍ଲୋଳେ ଆନ୍ଦୋଳିତ ହେଉଥିଲା । ଅଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ଅଳଙ୍କାର ନ ଥିଲା । x x ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ରତ୍ନଖଚିତ କଙ୍କଣ, କର୍ଣ୍ଣରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଓ ମାଣିକ-ଜଡ଼ିତ କୁଣ୍ଡଳ ଓ ମୁକ୍ତାହାର, ନାସିକାରେ ଏକ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣର ନାକଫୁଲ, ଅନାମିକାରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗୁରୀୟ ଓ ଗଳଦେଶରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମାଳୀ । ସେ ସେତିକିରେ ଥିଲା, ସେ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ସମ୍ୟକ୍ ଶୋଭା ବର୍ଦ୍ଧନ କରୁଥିଲା ।"—(ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ) ଉଷାକାଳ, ଋତୁଆସଙ୍ଗ ଚନ୍ଦ୍ରଜ୍ୟୋତି, ପକ୍ଷୀକୂଜନ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମଧ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କର କଳା-କୌଶଳ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ—"ଉଦ୍ୟାନରେ ନାନା ଜାତି ବସନ୍ତ ପୁଷ୍ପ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୋଇ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଦକ୍ଷିଣାନିଳରେ ସେମାନଙ୍କର ସୌରଭକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରିଥିଲା । ବୃକ୍ଷ ଲତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ କୁସୁମିତ ଲତାଗୁଳ୍ମ ଉଦ୍ୟାନର ଶୋଭା ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ କରିଥିଲା । ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ-ସ୍ଥଳରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରସ୍ତର-ନିର୍ମିତ ଅଷ୍ଟ କୋଣ ମଣ୍ଡପ ବା କୁଞ୍ଜ । ଏହି କୁଞ୍ଜର ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ କୃତ୍ରିମ ହ୍ରଦର ଶୀତଳ ବାୟୁ

ଦ୍ୱାର ବାହର କୋଳ କୁସୁମ ସୁରଭିରେ ମିଳିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ସୁଯୋଗରେ କତେକ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ଖଦ୍ୟୋତ ବାୟସେଣୀ ଉଦ୍ୟାନର ସୁକୋମଳ ଉପାଧାନରେ ପୁଷ୍ପ ରଶ୍ମିରେ ଶୟନ ସ୍ୱଳା ପରିଷ୍ଠିତ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ମାଦାରା ଭରଙ୍କ ବସନ୍ତ ପ୍ରବତନ ହାସ୍ୟାଂଶୁରେ ବସନ୍ତ ଅନିଳ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ସୁବାସିତ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ ।"—(ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ସେତେବେଳକୁ ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ଳୀଳତା-ଅଶ୍ଳୀଳତାର ନେଇ ବାଦ-ବିସମ୍ବାଦ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ (ଆରମ୍ଭ କାଳ—୧୮୭୯) । * ସେଥିପାଇଁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ନାରୀ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କିମ୍ବା ପ୍ରେମ ବ୍ୟାପାର ଚିତ୍ରଣ ବେଳେ ଯଥାସମ୍ଭବ ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଦେଖିଲ ସାସ୍ଥ ମଠର ନର୍ତ୍ତକ ଭୃତ୍ୟାଦିଙ୍କରେ ଉପସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ସ୍ତ. ପଦ୍ମମାଳୀର "ବନ୍ଧ୍ୟାଧରରେ ଶୀଘ୍ର ଅଧରୋଷ୍ଠ ସଂସ୍ଥାପନ କର ଏବଂ ଚୁମ୍ବନ ଉପଭୋଗ କରିଥିବା ହେତୁ" ପାଠକ-ପାଠିକାଙ୍କୁ ବୋଧ ନ ଥିବା ପାଇଁ ଲେଖକ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । —(ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ) ପୁଣି ପଦ୍ମମାଳୀର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ବେଳେ ପ୍ରଥମେ ସତର୍କ ହୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଚକ୍ଷୁରେ ପାପ ଓ ପୁଣ୍ୟ ଉଭୟ ଅଛନ୍ତି । ପୁଣ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ କର, ସମୁଦାୟ ଜଗତ୍ ପବିତ୍ର—ଈଶ୍ବର ଶିଳ୍ପୀ ନିପୁଣ ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ପଦାର୍ଥ ସମୁଦାୟ ସୁନ୍ଦର । କିନ୍ତୁ ପାପ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖ—ସମୁଦାୟ ନାରକୀୟ ଓ ଶୟତାନର ସୃଷ୍ଟି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟବାନ୍ ପୁଣ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ ଓ ପାପାସକ୍ତ ଦୁରାତ୍ମା ପାପ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲା ।"—(ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ)

(୨) ଉପନ୍ୟାସରେ ଲେଖକ ନୈତିକତା, ଆଦର୍ଶବାଦ ଓ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ମାଣିକ୍ୟ ମେଳାରୁ ଅପହୃତା ପଦ୍ମମାଳୀ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କ କବଳରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ସକାଶେ ବାବା ବୈଦ୍ୟନାଥଙ୍କୁ (ଯାହାଙ୍କ ବ୍ରତ ସେ ସେବକ ପାଳନ କରିଥିଲା) ସ୍ମରଣ କରିଛି — ମା' ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ଷୋଡ଼ଶୋପଚାରରେ ପୂଜା ଦେବାପାଇଁ ମାନସିକ କରିଛି । ପୁଣି ନିଜର ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତା ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କୁ ପାଇବା ପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ନୈତିକ ଅଧୋପତନର ପରିଣାମ ସେ ଭଲ ହେବ ନାହିଁ, ତାହା ଲେଖକ ବାରମ୍ବାର ସୂଚାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ହରଣ କରିବାବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତି କହୁଛନ୍ତି—"ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଛ, ତାହାର ପ୍ରତିଫଳ ଅବଶ୍ୟ ପାଇବ । ପଦ୍ମମାଳୀ ସହାୟ ଭଗବାନ । x x ଭଗବାନ ତାହାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବେ ।" ସେହିପରି ପଣ୍ଡିତା ଚନ୍ଦ୍ରନାୟକ

* ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଭିତ୍ତିଭୂମି—ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ, ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ, କଟକ (୧୯୬୪)—ପୃଷ୍ଠା ୨୫ । ୨୬

କରିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ—"ସେ ସୁନ୍ଦର ଦେଶରେ ସେ ଏକ ସୁରମ୍ୟ ଉପବନରେ ହଂସ ଓ ଯୁବକ ପରିଭ୍ରମଣ କରୁ ଅଛନ୍ତି; ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଅରଣ୍ୟାଗାର ଶୋଭା ଚକ୍ଷୁ ବିନୋଦନ କରୁଅଛି, ଅରଣ୍ୟ ମାଳତୀ ଓ ନବ ମଲ୍ଲିକାର ସୌରଭ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ଘ୍ରାଣେନ୍ଦ୍ରିୟର ତୃପ୍ତି ସମ୍ପାଦନ କରୁଅଛି; ମୃଦୁମନ୍ଦ ଦକ୍ଷିଣାନିଳ ମୃଦୁ ଗତି ଦ୍ୱାରା ଶରୀରକୁ ଶୀତଳ କରୁଅଛି ଓ ଯୁବକଙ୍କର ସୁମିଷ୍ଟ ପ୍ରେମୋକ୍ତିରେ ତାହାର କର୍ଣ୍ଣକୁହର ଓ ହୃଦୟର ଅନ୍ତସ୍ଥଳ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେଉଅଛି । ଏହିପରି ବାହ୍ୟିକ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରିକ ସୁଖରେ ମୁଗ୍ଧ ଥିବା ସମୟରେ ସହସା ଆକାଶ ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ ହେଲା । ଯେଉଁ ଅରଣ୍ୟାନୀ ଚକ୍ଷୁ ରଞ୍ଜନ କରୁଥିଲା, ସେ ଭୀଷଣ ଆକାର ଧାରଣ କଲା; ମନ୍ଦ ସମୀରଣ ଝଟିକା ବେଗରେ ବହି ଅରଣ୍ୟ କୁସୁମର ସୌରଭକୁ ଘ୍ରାଣେନ୍ଦ୍ରିୟ-ପଥର ଅଗୋଚର କଲା ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ବିକଟ ମୂର୍ତ୍ତି ଅନ୍ତରୀକ୍ଷେ ଉଦିତ ଦେଖି ପଦ୍ମମାଳୀ ଚିତ୍କାର କରି ଆପଣା ଇଷ୍ଟ ସ୍ମରଣ କଲା ।"—(ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ) ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଥମ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଲେଖକ ଦୁଇଟି ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଲୋକ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରଧାନ ଓ ଚତୁର ବିନୋଦରେ ଏହିପରି ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଲୋକ ଓ ସଂସ୍କୃତାନୁଗ ଭାଷା ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବାର ଅନେକ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଛି (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ—୬୧, ୮୨ ଓ ୮୯ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ତଥାପି ଉପନ୍ୟାସର ସ୍ଥଳ-ବିଶେଷରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସଫଳତା ସହକାରେ କଥିତ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ :—

"କନ୍ଦି ମା'—କି ପଦ୍ମଲ ମା', ଅକି ବହୁତ ଦିନରେ ଏଥେଟେ ମାଡ଼ିଲ !

ପଦ୍ମଲ ମା'—କଣ କହିବି ଭଉଣୀ, ଅକାଳିକ ଅସୁବାର ଫୁରୁସତ ଅଛି ? ଟୋକାଟା କ ଘରଦ୍ୱାର କାମ କରିବାକୁ ଗାଲ ବାହାରେ ଥାଏ, ଅକାଳି ଯେତେ ସମସ୍ତ ହେଲଣି, ଏଥିରେ କି ଲୁଆଣୀ ବୋହୂକୁ ଛାଡ଼ି ନେଇ ପାରୁ ଯାଇପାରେ ?

କନ୍ଦି ମା'—ଜାଣିଲି, ଅକାଳିଙ୍କ କଣ ହୋଇଛି ?

ପଦ୍ମଲ ମା'—କଣ କଣ ସବୁ ଯେଉଁ ଜାଉଳା ହେଉଛି, ଆଉ ନରିବଞ୍ଚିବା ଶୁଣି ବଡ଼ ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ହେଲଣି ।"—(ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ଉପନ୍ୟାସର ଭାଷା ଉପନ୍ୟାସରେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ବଙ୍ଗୀୟ ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏକେବାରେ, ଏତଦେଶୀ, ଜଘନ୍ୟ, କଥା, ଏକଜଣ, ଜନ୍ମେ, ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା, ସେସନେଲ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଏବଂ 'କହିଲ୍ ମିଛାରୁ ମୁଖରେ ହେଲ

ଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ କଲ୍', 'ଅତି ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଇଲ୍', 'ଏହା ତ ବଡ଼ ଭଲ ଖବର ନୁହେଁ', 'ସ୍ୱୟଂ ବ୍ୟାପାର ଉପସ୍ଥିତ' ପ୍ରଭୃତି ବାକ୍ୟଗଠନ-ରୀତି ଏହାର ପ୍ରମାଣ। ଲେଖକଙ୍କର ମାତୃଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ନ ଥିଲା; ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକାରେ ମଧ୍ୟ ସେ 'ଉତ୍କଳ ସୁଧୀଜନଙ୍କ' କୃପାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଉପନ୍ୟାସରେ ଏକ ବଙ୍ଗୀୟ ପ୍ରଭାବ ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ। ତଥାପି ଭାଷା ତଥା ରୂପ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ବଙ୍ଗୀୟ ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରଭାବର ଫଳ ବୋଲି କହିବା ଭୁଲ୍ ହେବ। ଏହା ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଇଂରାଜୀ ଉପନ୍ୟାସ ଅନୁକରଣରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି ନୁହେଁ। ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗଳା ତଥା ଇଂରାଜୀ ଉପନ୍ୟାସ ପାଠ କରିଥିବା ସମ୍ଭବ। ଉପନ୍ୟାସର ଶିଳ୍ପ-ରୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିବା ଉଚିତ। କିନ୍ତୁ ପଦ୍ମମାଳୀର ଆଙ୍ଗିକ ତଥା ଅଙ୍ଗସଜ୍ଜାରେ ସେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ କଥାସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରା ଅନୁସରଣ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ। ଉପନ୍ୟାସର ଗଳ୍ପାଂଶ, ଚରିତ୍ର ରୂପାୟନ, ସମାଜ ଚିତ୍ର, ମର୍ମବାଣୀ ଓ ରଚନା ଶୈଳୀ—ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶୀୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଛି, ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ହିଁ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ। ତେଣୁ ଆମର ପ୍ରଥମ ମୌଳିକ ଉପନ୍ୟାସ ଆମରି ମାଟି ଓ ଜଳବାୟୁର ଫସଲ୍ ବୋଲି ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ମତ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇପାରେ।

'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'

(୧୦) ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର 'ପ୍ରବାସୀ' ଛଦ୍ମନାମରେ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ' ଶୀର୍ଷକ ଆଉ ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖୁଥିଲେ। 'ମୁକୁର' ପତ୍ରିକାର ୬ଷ୍ଠ ଭାଗ, ୮ମ ସଂଖ୍ୟା—ମାର୍ଗଶୀର, ୧୩୧୫ ସାଲ (୧୯୦୭ ମସିହା) ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଉପନ୍ୟାସଟିର ସାତୋଟି ପରିଚ୍ଛେଦ ୭ମ ଭାଗ ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି। ତା'ପରେ କୌଣସି ଅଜ୍ଞାତ କାରଣରୁ ଉପନ୍ୟାସ-ପ୍ରକାଶ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଛି। ସେ ସମୟରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର କୌଣସି ଚାକିରି ନ କରି କଟକରେ ଥାଇ ଲେଖାଲେଖିରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ। ଚାହିଁଥିଲେ, ସେ ଉପନ୍ୟାସଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖି ଦେଇ ପାରି ଥାଆନ୍ତେ ଏବଂ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ଉପନ୍ୟାସ ବାହାର କରି ପାରି ଥାଆନ୍ତେ! ଦୁଃଖର କଥା, ତାହା ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ଆମ କଥା-ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସମ୍ଭାବନା ଖଣ୍ଡିତ, ଅତୃପ୍ତ ହୋଇ ରହିଗଲା।

ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ବିଶେଷ ଇତିହାସ-ସଚେତନ ଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ। ଏ ଦେଶର ଇତିହାସରୁ ଗଳ୍ପାଂଶ ଆହରଣ କରି ସାର୍ଥକ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବାର

କଳାକୌଶଳ ସେ ସେ ଅନୁସୃତ କରିଥିଲେ, 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଏବଂ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'କୁ ତାହା ପ୍ରଭାସ୍ୱମାନ କରେ। ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମ ଏବଂ ଜାତୀୟ ଐତିହ୍ୟ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନବୋଧର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ।

(୧୧) ୧୮୬୮ ମସିହାରେ ସଂଘଟିତ କେନ୍ଦୁଝର ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟର ଏକ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ' ଉପନ୍ୟାସରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି। ଘଟଣାଟି ଦେଶୀ, ବିଦେଶୀ ବହୁତ ଲେଖକ ଓ ଐତିହାସିକ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି। * ମହାରାଜା ଗଦାଧର ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ (୧୮୬୧) ପରେ କେନ୍ଦୁଝର-ସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାର ନେଇ ଗୋଳଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା। ପାଟରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ଦେବୀ ସନ୍ତାନହୀନା ଥିଲେ ଏବଂ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାଜକୁମାର ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ରାଜଗାଦିରେ ବସାଇବା ଲାଗି ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ। ଏଣେ ରାଜାଙ୍କ ଫୁଲବିବାହିତ ପତ୍ନୀ, ରାଜରାଣୀଙ୍କ ଗର୍ଭଜାତ ସନ୍ତାନ ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣଭଞ୍ଜ ରାଜଗାଦିରେ ଆପଣା ଦାବୀ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ। ଉଭୟ ଦଳଙ୍କୁ ଆଇନ୍ ଅଦାଲତରେ ମୋକଦ୍ଦମା ଦାଏର କରିବାରୁ, ଶେଷରେ ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରିତ୍ୱ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲା (୧୮୬୮)। ତହୁଁ ପାଟରାଣୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ରାଜ୍ୟର ଭୂୟାଁ ଓ ଜୁଆଙ୍ଗମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ। ଏହି ବିଦ୍ରୋହର ପ୍ରଧାନ ନେତା ଥିଲେ ରତ୍ନା ନାୟକ (ରତ୍ନାକର ସିଂହ ରୂପେ ଉପନ୍ୟାସରେ କଥିତ)। ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ବହୁ ଅସୁବିଧାରେ ଏ ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରିଥିଲେ। ପାଟରାଣୀ ତଥା ଭୂୟାଁମାନଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ 'ରାଜା' ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବା ପାଇଁ ପଡ଼ିଥିଲା।

ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରକାଶିତ ସାତଟି ପରିଚ୍ଛେଦରୁ ଜଣା ପଡେ ଯେ ଲେଖକ ଏହି ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାୟ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି। ଅବଶ୍ୟ

---

* କେନ୍ଦୁଝର—ଶ୍ରୀ ଯୋଗେଶମୋହନ ମିଶ୍ର, ଶାଳଗଡ଼ା (୧୯୬୨)—ପୃଷ୍ଠା ୪୨/୪୩
ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ—ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ, ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର, କଟକ—୧୯୮୮, ପୃଷ୍ଠା ୩୬୫

Feudatory States of Orissa by L.E.B. Cobden-Ramsay, Bengal Gazetteers, Howrah (1950)—Page 215
Bengal Under Lieutenant-Governors, Vol. I by C. E Buckland, S. K. Lahiri & Co, Calcutta (1901) Page 420/21.

ଉପନ୍ୟାସ ଶେଷାଂଶ ସେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଏପରି ଭାବ ଆଣାଇଛନ୍ତି, ତାହା ହୋଇବା ସ୍ୱାଭାବିକ। କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଇତିହାସକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି। ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ କଳ୍ପନାରିଜର (ବସ୍ତୁତଃ ରାଜ—ବଂଶଧର ଏକତ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ; ବର୍ତ୍ତମାନ କଲ୍ହାର ବ୍ଲକ୍‌ର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ) ସର୍ଦ୍ଦାର ହୋମର ସିଂହ, ଭୂୟାଁ ସର୍ଦ୍ଦାର ନଟବର ଦେଓଗଡ଼ିଆ ଭୂୟାଁ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରମୁଖ ରାଣୀ କଷ୍ଟୁରିମ୍ବା ପାଟ ମହାଦେବୀଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରିଛନ୍ତି। ହୋମର ସିଂହ, ମହାରାଜା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଦାଧରଙ୍କ ଆଦେଶ ସମସ୍ତ ଚୀହ ଓ ଦଣ୍ଡପାଟର ଭୂୟାଁ—ସାମନ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି। ଦେବଗିରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳ, ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସହିତ ଦେଖ କରିବ ଯାଇଥିବାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଆଶଙ୍କା ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି। କାରଣ ତତ୍‌କାଳୀନ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ କଟକରେ ଥିବା ଦେଶୀୟ ମାହାଲର ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଏହିଭଳି ଉତ୍ତରାଧିକାର ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରୁଥିଲେ। † ଧନୁର୍ଜୟଙ୍କୁ ଗଡ଼ଗାଦିରେ ବସାଇ ନ ଦେବା ଲାଗି ପ୍ରଜାମାନେ ସର୍ବସମ୍ମତ ଭାବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଜଣ ଜଣର ଅସ୍ତ୍ର ଧରି ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅଟଳ ରହିବା ପାଇଁ ଶପଥ ନେଇଛନ୍ତି। ଶେଷରେ ରାଣୀ କଷ୍ଟୁରିମ୍ବା, ଶ୍ରେଷ୍ଠରାଏ ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଚେନ୍ନ୍ଦ୍ରର ଅଣାଇବା ଲାଗି ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରମୁଖଙ୍କୁ ବାଟେଇବା ପଠାଇଛନ୍ତି। ଏହିଭଳି କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଧନୁର୍ଜୟ ଓ ହୋମର ସିଂହଙ୍କ କନ୍ୟା ଭଦ୍ରଲେଖାଙ୍କର ମଧୁର ପ୍ରଣୟ-ଚିତ୍ର ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଲେଖକଙ୍କର କପୋଳ-କଳ୍ପିତ, କୋହଲେ କଳ୍ପନାଶ୍ରୀ-ମୂଳକ (ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ)। ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘଟଣା ଯଥା—ଦେବଗିରିଙ୍କର କାଳ୍‌ଭଇଲ୍ ଛଳାର (ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ), ଗଡ଼ଜାତ ମାହାଲର ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଙ୍କ ସିରସ୍ତାଦାର ବାବୁ ବ୍ରଜମୋହନ ମିତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଦେବଗିରିଙ୍କର ଗୁପ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଣା (ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ) ପ୍ରଭୃତି ଇତିହାସ-ସମ୍ମତ।

'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଓ 'ଚେନ୍ନ୍ଦ୍ରର ବିଦ୍ରୋହ'ର ଘଟଣା-ଚୟନ ବା ଗଳ୍ପ-ସୃଜନ ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ। ଉଭୟରେ କୁଟଚକ୍ରାନ୍ତ, ପ୍ରେମ ଓ ବିଦ୍ରୋହର ତିନି ଘଟଣା—ଅବଶ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ। ଉଭୟର ରୋମାଞ୍ଚକର ପରିବେଶ, ଦୁଃସାହସିକ ସଂଘର୍ଷପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଛି। ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଉଭୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ଅଭିଜାତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରେମୋପାଖ୍ୟାନ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି। ବସ୍ତୁତଃ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ସଦୃଶ 'ଚେନ୍ନ୍ଦ୍ରର ବିଦ୍ରୋହ' ମଧ୍ୟ 'An Historical Romance of the Orissa

---

† Foundations of British Orissa—Dr. B. C. Ray,
New Students Store, Cuttack (1960), Page 57.

Tributary,Mehals' ଏବଂ 'ଓଡ଼ିଶା ଗଡ଼ଜାତ ମାହାଲର ଏକ ଐତିହାସିକ ବୃତ୍ତାନ୍ତ' ।

(୧) ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶ ଖାତ ଗୋଟି ପରିଚ୍ଛେଦ ମଧ୍ୟରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ଦୁଇଟି ଅଂଶ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଦେବଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳ ରାଜା ମଧ୍ୟରେ ଧୂର୍ତ୍ତ ଓ କୌଶଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ମହାରାଜା ଗଦାଧରଙ୍କ ପରଲୋକ ପରେ ଅସମର୍ଥ ନାବାଳକ ହୋଇ ସେ ଅନେକ ରାଜଦରବାରେ ନ ବସି ମଧ୍ୟ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ କପଟ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତି ଜାହିର୍ କରିବେ, ସେଥିପାଇଁ ଚକ୍ରାନ୍ତ କରିଥିଲେ । କମ୍ବୁରୀଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଏଣ.ଏ ଟାଣାରେ ବସାଇବାର ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ; ମହାରାଜା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଦାଧରଙ୍କ ନାମରେ ଏକ ଜାଲ୍ ଉଇଲ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି କଟକ ଗାଇ ସବ୍‌ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ବାବୁ ହରମୋହନ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଗୁପ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଣା ଚଳାଇଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ମତାନୁସାରେ— ଦେବଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବ ରାଜ୍ୟର ଜଣେ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ, ଦକ୍ଷ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ । କେନ୍ଦୁଝରର ପ୍ରଥମ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଦେଖାଇ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ମହାରାଜା ତଥା ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶ ସରଦାରଙ୍କ ଉଭୟଙ୍କୁ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ ଓ ପୁରସ୍କୃତ କରି ଥାଇଥିଲେ । * ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ କୌଶଳ ଯୋଗୁ ମୃତ ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କେନ୍ଦୁଝର ଗାଦୀ-ଲାଭ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଏଣୁ ବିଦ୍ରୋହରେ ଭୂୟାଁ ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ଦେବଶ୍ରୀଙ୍କୁ ଧରି ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଏକ ତଥ୍ୟ—କଟକର ବାବୁ ଶ୍ରୀ ହରମୋହନ ମିଶ୍ର, ଗଡ଼ଜାତ ମାହାଲର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ ସାହେବଙ୍କ ଡେପୁଟି ବା ସବ୍‌ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର । ଲେଖକ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଘୋର, ଦୁର୍ନୀତିଗ୍ରସ୍ତ କର୍ମଚାରୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ରକଥା ଓ ଗଡ଼-ଗଡ଼ର ବ୍ୟାପାରର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଛି । ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଥିଲା । ଅସାଧୁ ଉପାୟରେ ସେ ବହୁ ଅର୍ଥ ରୋଜଗାର କରିଥିଲେ । ଦେଶ ସେତେବେଳେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ-ପ୍ରପୀଡ଼ିତ (ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ —୧୮୬୬-୬୭) ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଅର୍ଥାଗମ-ସ୍ରୋତ• ଭଟ୍ଟା ପଡ଼ି ଆସିଥିଲା । ଅନ୍ଧ ହେଉ ସେବକ କରି ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାଳିଆ ମୂଳ ଉପରେ ହାତ ବାଡ଼ିଥିବା ବେଳେ ଦେବଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଭଳି ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଶିକାର ତାଙ୍କୁ ଜୁଟି ଯାଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଦେବଶ୍ରୀଙ୍କଠାରୁ ହଜାରେ ଟଙ୍କାର ଅର୍ଥ ଭେଟି ଗ୍ରହଣ କରି ସେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜା ସମ୍ପର୍କରେ ବିରୂପ-ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ଗୋଳମାଳିଆ କେସ୍‌ରେ ହାତ ଦେବା ଲାଗି ଦେବଶ୍ରୀଙ୍କଠାରୁ ସେ ଏକ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା (ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ନଗଦଙ୍କାର

* କେନ୍ଦୁଝର—ଶ୍ରୀ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମିଶ୍ର, ଶାଳପତ୍ର (୧୯୩୮) — ପୃଷ୍ଠା ୩୬।୩୭

ଦେବାକୁ ହେବ) ତାହା କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଅସାଧୁ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଏକ ବାସ୍ତବ ଚିତ୍ର ଲେଖକ ଏହି ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି ।

(୮) 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଉପନ୍ୟାସର ବର୍ଣ୍ଣନା-ସୂକ୍ଷ୍ମ ଲେଖକ 'କେତୁଦର୍ଶନ'ରେ ପରିଚୟ ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ କସ୍ତୁରୀ ଗଡ଼ ଚୌପାଢ଼ୀର ସାନ୍ଧ୍ୟ ବୈଠକ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଖିଛନ୍ତି— "ଦୁର୍ଗ ସ୍ୱାମୀ ସାନ୍ଧ୍ୟ ବନ୍ଦନାଦି ସମାପନ କରି ଚୌପାଢ଼ୀରେ ଆସୀନ । ନିକଟରେ କୁଳ ପୁରୋହିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପଞ୍ଚୋତ୍ରୀ ବସି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଦୁର୍ଗସ୍ଥ ଅନେକ ଭଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ମଣ୍ଡଳୀ ହୋଇ ବସି ନାନା ବିଷୟ ସମାଲୋଚନା କରୁଅଛନ୍ତି । କେତେକ ଦିବସ ହେଲା ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ-ଆକାଶରେ ଗୋଟିଏ ଧୂମକେତୁ ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଅଛି । ତାହା ଅଜଣା ସ୍ୱଭାବ ଦ୍ରବ୍ୟ । ଦେଖିବା ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ସେ କେଉଁ ଜଗତର ପୃଥିବୀ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥଳ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଏକଚକ୍ର ରଥରେ ସାତ ଘୋଡ଼ା ଦ୍ୱାରା ଟଣା ହୋଇ ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରୁଅଛନ୍ତି; ଏହି ମତାବଲମ୍ବୀ ସଭ୍ୟମାନେ ଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଗ୍ୟାଲିଲିଓ ଏହି ମତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିବାଦ କରି କାରାଗାରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସଭ୍ୟମାନେ ଗ୍ୟାଲିଲିଓଙ୍କୁ ପାଇଲେ ବଧ କରନ୍ତେ, ଏହା ଗୋଟିଏ କୌତୂହଳୋଦ୍ଦୀପକ ବିଷୟ ଅଟେ । ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାମୀ କେତେ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳାକାର ଜଗତର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ, ତଦୁପରି ଜପଛି ସ୍ୱାମୀ ଦ୍ୱାରା ଜଗତ୍ ମଣ୍ଡିତ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କୌତୂହଳ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ନିମନ୍ତେ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ କହିଲେ—"ଅଚ୍ଛା, ଏ ତ ବଡ଼ ବିଷମ କଥା । ପଞ୍ଜିକାରେ ଆମ୍ଭେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କର ରଥ ଟାଣିବା ଘୋଡ଼ାର କଥା ପଢ଼ିଅଛୁ । କେବେ ରଥର ଓ ଘୋଡ଼ାର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେବ ନାହିଁ କପରି ?" ପଞ୍ଚୋତ୍ରୀ କହିଲେ –"ଅବୁଝ କି ଯେ ସେ ସାରଥି । ଅଶ୍ୱଙ୍କର ବାହନ, ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମାଳୀ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅରୁଣର ତୁଳନା ନାହିଁ । ପଞ୍ଚ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସଂଯୋଗ ହେଲେ, ମହାପ୍ରଳୟ ହେବ । ପ୍ରତି ୨୦ କି ୨୫ ବର୍ଷରେ ଅନେକ କେତୁ ଗୋଟିଏ ଧୂମକେତୁ ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ୨୦।୨୫ ବର୍ଷରେ ମହାପ୍ରଳୟ ହେଉଥାନ୍ତା ।" ସେହିପରି ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଲେଖକ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପ୍ରକୃତିର ରମଣୀୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି –"ପ୍ରକୃତି ଅପୂର୍ବ ଶୋଭା ଧାରଣ କରିଅଛି । ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶସ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଚଞ୍ଚଳ ଚପଳ ଧାଇ ପଡ଼ି ବୈତରଣୀ ପ୍ରବାହିତା । ଅସ୍ତମୁଖ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମୟୂଖ ସ୍ରୋତ ବାରି ଉପରେ ଝିକ୍ ଝିକ୍ କରୁଅଛି । ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟାନୀ ବନ୍ୟ-ଶ୍ରୀଧରର ରମଣୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରିଅଛି । ପର୍ବତ ଶିଖର ପଶ୍ଚାତରେ ଲବ ଲୁପ୍ତପ୍ରକାଶ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ

ଧୀରେ ଧୀରେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଆସୁଛନ୍ତି । ପକ୍ଷୀମାନେ ବୃକ୍ଷକୁ ସମାଗତ ହୋଇ କୂଜନ୍ତେ ଆରମ୍ଭ କରି, କଟକ୍ଷ ବୃକ୍ଷ ସବୁ ନୀରବ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ଆଜ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ; ପଶ୍ଚିମାକାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଅସ୍ତ ନ ହେଉଣୁ ପୂର୍ବଦିଗ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଚନ୍ଦ୍ରମା ସ୍ନିଗ୍ଧ କରଣଜାଲ ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀକୁ ରଜତ ବସନରେ ମଣ୍ଡିତ କଲେ ।" ଏହି ପ୍ରାକୃତିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଉପରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଅତି ମନୋଜ୍ଞ ଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ଧନୁର୍ଜୟ-ନାରାୟଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ "ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାଙ୍କୁ ବାହୁ ବନ୍ଧନରେ ଛନ୍ଦି ଓ ଦୃଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ତାହାର ଅବନତ ମୁଖାରବିନ୍ଦକୁ ସତୃଷ୍ଣ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି (ଛି ଛି ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ, ଅନୁଢ଼ା ବାଳିକା ପ୍ରତି ଏ କି ବ୍ୟବହାର କରୁଅଛ) ଉନ୍ମାଦସ୍ୱର କମ୍ପୋଷ୍ଠରେ ସ୍ୱୀୟ ଅଧରୋଷ୍ଠ ସ୍ଥାପନ କରି ଚୁମ୍ବନ କଲେ ।"—ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦସ୍ଥ ଅନୁରୂପ କଳ୍ପନାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦିଏ ।

(୧୪) 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଲେଖିବାର ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର 'ବେନ୍ଦୁଙ୍କର ବିଦ୍ରୋହ' ରଚନା କରିଥିଲେ । ତଥାପି ଏହି କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାଶୈଳୀରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନା । ବର୍ଣ୍ଣନା-ଭଙ୍ଗୀ, ସଂଳାପ-ସମାବେଶ, କଥା ବିନ୍ୟାସ ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଓ 'ବେନ୍ଦୁଙ୍କର ବିଦ୍ରୋହ' ମଧ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ଦେଖାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ସଂଳାପର ଉଦାହରଣ—"ତଥା ଦେଇ (ରତ୍ନାକର-ଶିଖରର ଭ୍ରାତୃଜାୟା) ଉପଦ୍ୱୀପ ଛକରେ ବାଳିକାକୁ (ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା) କହନ୍ତି ସେ ନାରାୟଣ (ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ) ତାହାର ବର । ବାଳିକା ଉତ୍ତରରେ କହେ-ବଡ଼ ମା', ବର କଣ ?

ତଥା ଦେଇ—ତୋର ବାପା ତୋ ମାଆର ବର ।

ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା—ସେ ତ ବେଣୁ ! (ନାରାୟଣ ପ୍ରତି) କହ, ତୁ ମୋର ବର ହେଲେ ମତେ ମାରିବୁ ନାହିଁଟି ?

ନାରାୟଣ—ତୁଇ ବାଘୁଣୀ, କିଏ କଣ କନିଆଁକୁ ମାରେ ? ସେ ଖେଳି କରେ । ତୋର ମୋର ବିଭା ହୋଇ ପାଲିଙ୍କିରେ ବସି, ବାଜା ବଜାଇ, ରୋଷଣୀ କରି ଯିବା, ଲୋକମାନେ ସବୁ ଦେଖୁଥିବେ !

ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା—ହାଁ, ସେ ତ ଭାରି ମଜା ହେବ । ବଡ଼ ମା', ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଭା କେବେ ହେବ ?" —ଇତ୍ୟାଦି (ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ଏହି ଫଳାଫଳ ସାରଲ୍ୟ ଓ ସାବଲୀଳତା ପାଠକର ଦୃଷ୍ଟି ଅନେକ ସ୍ଥଳେ 'ହେ ତ ଦେଶ !', 'ସେସନେଇ' ଅତି ଭାଷା-ବିନ୍ୟାସ ସୁନ୍ଦର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ। ପୁଣି ଶାସନ ବ୍ୟବସାୟ ଜମିଦାରୀ ସ୍ୱଭାବରେ ଇମେଣ୍ଟରେ, ଯେ ସରକାରୀ କାଗଜପତ୍ର, ଓକିଲ୍-ଦସ୍ତାବିଜ୍ ବ୍ୟବହୃତ ଭାଷା ସହିତ ପରିଚିତ ଥିଲେ, ତାହାର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦର ନାଲ୍ ଉଇଲ୍‌ରୁ ମିଳିଥାଏ। ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ବାକ୍ୟ ବୁଝିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାର ବାସ୍ତବତା ତଥା ଭାଷା ବିନ୍ୟାସର ସ୍ୱଚ୍ଛତା ପ୍ରତି ସେ ଦୃଷ୍ଟି ନଜର ଦେଇଛନ୍ତି। ପୁଣି ଉଇଲ୍‌ଟିର ଉଦ୍ଧୃତ — "ଲେଖିତଂ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜ ଜମିଦାର ଜଙ୍ଗଲ କେନ୍ଦୁଝର ଦେବ ଓଡ଼ିଶା ଏହି କି ଅମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୀର୍ଥାଟନକୁ ଯିବା ମନସ୍ଥ କରିଅଛୁଁ। ଶ୍ରୀଭଗବାନ ନ କରନ୍ତୁ, ଯଦି ବିଦେଶରେ ଅମ୍ଭର କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ ଘଟଣା ହୁଏ, ତାହା ହେଲେ ଅମ୍ଭର ଔରସଜାତ ପୁତ୍ର ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଅମ୍ଭର ସ୍ଥଳାଭିଷିକ୍ତ ମନୋନୀତ କରି ଆଜ୍ଞା କରୁଅଛୁଁ ଯେ ସେ [illegible] ସ୍ୱରୂପ କେନ୍ଦୁଝର ଗାଦିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ। ଏତଦର୍ଥେ ଧୀର ମନେ, ସ୍ଥିର ଚିତ୍ତେ ସବଳ କାୟେ ସୁସ୍ଥ ଶରୀରେ ବିନା ପ୍ରିୟାରେ ଆପଣା ଇଚ୍ଛାରେ ନିଜ ଗଡ଼ ମୁକାମରେ ଏହି ଅଷ୍ଟପତ୍ର ଲେଖି ଆଦେଶ କରୁଅଛୁଁ କି ଏହା ଦରକାର ହେଲେ କାମକୁ ଆସିବ। ଇତି। ତୁଳା ୨୦ ଦିନ ସନ ୧୨୭୨ ସାଲ୍ ନିଜ ଗଡ଼, କେନ୍ଦୁଝର।

ସାକ୍ଷୀ ଶ୍ରୀ ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଏ ପ୍ରମାଣ।
(୧) ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳ ବେବର୍ତ୍ତା।
(୨) ଶ୍ରୀ ହରିବୋଲ ଗୁରୁ ପଟ୍ଟନାୟକ।"

ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,
ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,
କଟକ—୩

॥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସର ବିକାଶ: ପଦ୍ମମାଳୀ ॥

ଅଧ୍ୟାପକ ଯତୀନ୍ଦ୍ର କୁମାର ନାୟକ,
ଡକ୍ଟର ମଧୁସୂଦନ ପତି ॥

ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକାରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ନୂଆ ପଥ-ପ୍ରଦର୍ଶକର ଅନୁଭବକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ଗଦ୍ୟ କାହାଣୀର ଅଭାବ ଓ ଏ ଦିଗରେ ତାଙ୍କର ପଦକ୍ଷେପ ଏକ 'ଅଭିଯାନ' ରୂପେ ଆଖ୍ୟାୟିତ । ଓଡ଼ିଆରେ ଇତିହାସ ଭିତ୍ତିକ ଗଦ୍ୟ କାହାଣୀର ଅଭାବ ହେତୁ ସେ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକାରେ କହିଛନ୍ତି । ସଂପୃକ୍ତ ଉପନ୍ୟାସର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକାରେ ଐତିହାସିକ ରୋମାନ୍ସର କାହାଣୀ ଓ ଇତିହାସ ଭିତରେ ଥିବା ସଂପର୍କ ପ୍ରସଂଗ ଉତ୍‌ଥାପିତ । ଇତିହାସ କେବଳ ଘଟଣାର ସମଷ୍ଟି । ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏହି ଘଟଣାର ଯଥାଯଥ ଉପସ୍ଥାପନ ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ — ଏଥିନେଇ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମତାମତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଦୃଢ଼ । ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଲା ଇତିହାସର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନକରି ବା ଘଟଣାର ଐତିହାସିକ ଯଥାର୍ଥତା ଓ ପରମ୍ପରାକୁ ଖଣ୍ଡିତ ନ କରି ପାଠକଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଦେବା । ଘଟଣାର ଯଥାର୍ଥତା ଉପରେ ଏହି ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ ହେତୁ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ହୋଇଛି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ଐତିହାସିକ ରୋମାନ୍ସ ।

'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଭୂମିକା ସ୍ପଷ୍ଟ — ଉପନ୍ୟାସ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତି ଲେଖକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ଦୁଇଟି ଦିଗ ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ କରେ । ସମକାଳର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ଭଳି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟସେବାକୁ ସେ ଏକ ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ-ଉପନ୍ୟାସ ବାସ୍ତବ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ସହ କାଳ୍ପନିକ କାହାଣୀ ବା ଘଟଣାର ମୌଳିକ ମିଶ୍ରଣ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଔତ୍ସୁକ୍ୟ ଅଧିକ ଆଲୋଚନାର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଔତ୍ସୁକ୍ୟ, ସମକାଳର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅନୁସରଣ କରି, ମୁଖ୍ୟତଃ ଦେଶପ୍ରେମ-ସଂଜାତ । ତା' ସହ ଇତିହାସକୁ ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି ବହୁ ସାହିତ୍ୟିକ ସମ୍ଭାବନାର ଭଣ୍ଡାର ରୂପେ । ତାଙ୍କର ଅନେକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଗ୍ରଥିତ । ହୋଇଥିବା ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକର ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଇତିହାସ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ

ନାଟକୀୟ ଗୁଣ ସଂପନ୍ନ—ଦୁଇଟି ଗଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ, ମନ୍ତ୍ରଣା ଉତ୍ପାତ ଏହାର ଉପାଦାନ । ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିଶୀଳ ଆକର୍ଷଣ ସତ୍ତ୍ୱେ, ଇତିହାସ ଓ କାହାଣୀ ମଧ୍ୟରେ କାଂକ୍ଷିତ ସମନ୍ୱୟ ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ଆଣିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ ।

ଲେଖକ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'କୁ 'ଉତ୍କଳର ମାହାଲର ଏକ ଐତିହାସିକ ରୋମାନ୍ସ' ରୂପେ ଆଖ୍ୟାୟିତ କରିଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ଟିକେ ପଢ଼ିଲେ ଭଲେ ଅନୁଭବ କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ପ୍ରେମ, ବିରହ ଓ ପୁନର୍ମିଳନର ଏକ ସରଳ ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ପ୍ରେମ କାହାଣୀ ଏଠାରେ କତିପୟ ସାମରିକ ଅଭିଯାନ ଓ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାର ଅଭ୍ୟାଗମରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟ ହୋଇଛି । କାଳ୍ପନିକ କାହାଣୀର ସରଳ ରୈଖିକ ସଂରଚନା ସହିତ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଓ ସାମରିକ ଅଭିଯାନର ଅନୁପ୍ରବେଶରେ ଜଟିଳରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ସମ୍ଭବତଃ, ଏହି କାରଣରୁ ଉପନ୍ୟାସରେ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଉପନ୍ୟାସ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଅଂଶୀଭୂତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । କଥାବସ୍ତୁର ଗତିଶୀଳତା ପାଇଁ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଏକ ସୀମାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ଉପାଦାନ । 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି, ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ ହେଲେ ବି, ପ୍ରାୟତଃ ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ଘଟଣାକୁ ବାସ୍ତବାନୁଗ ଓ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ କରିବାର ସଚେତନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା । ସ୍କଟ୍‌ଙ୍କ ଢଙ୍ଗରେ ରୋମାନ୍ସ ଓ ଦୁଃସାହସିକ କାହାଣୀର ତେଣିୟ ରୂପ, ଉପରଦେଶରେ ସାହିତ୍ୟରେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବାସ୍ତବତା ପ୍ରତିଫଳିତ କରିବାକୁ ଓ ସତ୍ୟ-ସୁନ୍ଦର ରଖିବାପାଇଁ ନବ ଆବଶ୍ୟକତାର ରୂପ— ଏହି ଦୁଇ ରୂପ ଦ୍ୱାରା 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଗଠନଗତ ଗ୍ରାହକ ଭାବେ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକାରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉକ୍ତିଟି "ଏ ସକଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ… ଇତିହାସର ଏକ ବର୍ଣ୍ଣର ଅପଳାପ କରିନାହିଁ" —ମଧ୍ୟରେ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ କଥାଶିଳ୍ପୀ ରୂପରେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରତୀତ । ପାଠକର ମନୋରଞ୍ଜନ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ କାଳ୍ପନିକ ଓ ମନୋରଞ୍ଜକ କାହାଣୀର ଗ୍ରହଣ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବାକୁ ହୋଇଛି, ଯାହା ଇତିହାସ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱସ୍ତ ନୁହେଁ । କାଳ୍ପନିକ କାହାଣୀ ଓ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା — ଏହି ଉଭୟ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏକ ସନ୍ତୋଷଜନକ ସମନ୍ୱୟ ଆଣିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସରେ ଏହି ଦୁଇ ଉପାଦାନ ଅବିଭକ୍ତ ଓ ଅଦ୍ୱୈତ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପରିଣତ ନ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବାନୁଗ ସତ୍ୟ ଏହି ରୋମାନ୍ସ ଗଢ଼ଣର ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରଭାବସ୍ଥାନ କେବଳ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟିନାହିଁ । ସରକାରଙ୍କ ପରେ ରଚିତ ବହୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏହି ଧାରା ଅବ୍ୟାହତ ରହିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଗୋଟିଏ ରାଜନୈତିକ ଓ ଅପରାଧିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଘଟିତ, ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର, ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଭିତ୍ତିକରି 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ରଚନା ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଊନବିଂଶ ଶତକର ଆଦ୍ୟ ଦଶକରେ ଓଡ଼ିଶାର ଦୁଇଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିବାଦ ଉପନ୍ୟାସର ରାଜନୈତିକ ଦିଗ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ । ସାନଗିରି ରାଜ ସିଂହାସନ ଲାଗି ବୈଧତା ରାଣୀମାନେ ଓ ମୃତ ରାଜାଙ୍କ ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲାଗିଥିବା ବିବାଦ, ମୂଳ ଦିଗ ସହ ଗ୍ରଥିତ କରାଯାଇଛି । ଏହି ରାଜନୈତିକ ଦିଗ ଉପନ୍ୟାସର ଘଟଣାବସ୍ତୁ ପାଇଁ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଦିଗ ନୁହେଁ, ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ । ସାନଗିରିର ପଞ୍ଚଅଶ୍ୱ ଜମି ପଞ୍ଚନାୟକଙ୍କ ଝିଅ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ କାଞ୍ଚିପଡ଼ାର ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରସିଂହ ସିଂହଙ୍କ ଭିତ୍ତିକରି ଗଢ଼ିଥିବା ପ୍ରେମ କାହାଣୀ ଉପନ୍ୟାସର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଦିଗ । ରାଜନୈତିକ ଦିଗ, ଏବଂ ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଘଟିତ ଦିଗ ସହ ଏକାକାର ହୋଇଛି । ସେତେବେଳେ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରକାର ଦିଗ ଏକ ଜଟିଳ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିଛି : ପଦ୍ମମାଳୀ ବନ୍ଦୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ଅପହୃତା ହୋଇ ସାନଗିରି ରାଜାଙ୍କର ଉଦ୍ୟାନଗୃହରେ ରହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ ସାନଗିରି ରାଜବାଡ଼ି ଆକ୍ରମଣ ଆଶାରେ ବଣିଆ ନାୟକର ନେତୃତ୍ୱରେ ପରଦେଶୀମାନଙ୍କ ସହ କାଞ୍ଚିପଡ଼ାର ରାଜା ସାନଗିରି ଆକ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଫଳରେ ଏହି ବିବାଦର ସମାଧାନ ହୋଇଛି । ଖଳ ନାୟକ ଓ କେତେଜଣ ବିଦ୍ରୋହୀ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ନାୟକ ଓ ନାୟିକାଙ୍କର ବିବାହ ଓ ମଧୁର ମିଳନରେ ଉପନ୍ୟାସର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଛି ।

ଉପନ୍ୟାସର ଘଟଣା ପଟ୍ଟରେ ଶେଷରେ ପ୍ରେମ, ବିରହ ଓ ମିଳନର ଅବତାରଣା ସରଳ ରୋମାନ୍ସର ପରିଣତି; ତଥାପି ଏଥିରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କାହାଣୀ ଅନେକ ଜଟିଳତା ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟ ଘଟଣା ସୃଷ୍ଟିରେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ କରେ ନାହିଁ । ଉପନ୍ୟାସର ଘଟଣା ପ୍ରବାହ ଏହିଭଳି ସମତଳ ଓ ସରଳ ରୈଖିକ ରୂପରେ ଅଗ୍ରସର କରିନାହିଁ । କାହାଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଟିପ୍ପଣୀ ପ୍ରଦାନ, ସାଧାରଣ ଜନତାର ଦୁର୍ଗତି, ବଣିଆମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଅନୁକୂଳ ଓ ଆଞ୍ଚଳିକ ପରିବେଶର ସୂଚନା ଇତ୍ୟାଦି ନାନାପ୍ରକାର ଲୌକିକ ସ୍ୱାଦ ଉଦ୍ରେକ କରି 'ପଦ୍ମମାଳୀ'କୁ ସାଧାରଣ ରୋମାନ୍ସଠାରୁ ଭିନ୍ନ କରିବା ପାଇଁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଔପନ୍ୟାସିକ ଏକ ସରଳ କାହାଣୀ କହୁକହୁ, ଅନେକ ଘଟଣା ପ୍ରବାହକୁ ଏକ ଘଟଣା ଭିତରକୁ ଆଣି ସେ ସବୁକୁ ଏକ ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ସନ୍ତୁଳନ ପରିବେଶ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, କଥାବସ୍ତୁର ଏକ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ରୂପସ୍ଥାପନକୁ ଏଭଳି ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଫକୀରମୋହନ ପ୍ରମୁଖ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଔପନ୍ୟାସିକମାନଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ଜଟିଳ ଓ ପରିଣତ ସଂରଚନା-ବୋଧ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ

ଅନୁମାନ ହୋଇପାରେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ପଦ୍ମମାଳୀରେ ଏ ଦିଗରେ କରିଥିବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ଐତିହ୍ୟ ପାଠକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଐତିହାସିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି, ତାହା ଅସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ।

ଐତିହାସିକର ଏକ ଅଲଗା ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଉପନ୍ୟାସର ଆରମ୍ଭ। ପାଇକ ବିଦ୍ରୋହର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରୂପେ ଚାଲି କରିଥିବା ପରିବେଶ ଓ ସମଗ୍ର ସାମାଜିକ ପରିବେଶକୁ ଔପନ୍ୟାସିକ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି। ଇଂରେଜର କୂଟନୀତି, ପଣ୍ଡାମାନଙ୍କର ଚାତୁରୀ ଓ ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ଚାଟୁକାରିତା ତଥା ପାଇକ ସର୍ଦ୍ଦାର ଭାବରେ ସୈନିକ ସଜ୍ଜିତ ହେବା ଅବସରରେ ଯେ କୌଶଳ ଉପନ୍ୟାସର ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ସହ ପାଠକମାନଙ୍କ ପରିଚୟ କରାଇଛନ୍ତି। ବାମଦେବ କଡ଼ାଳ ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏକ ନେତାଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ଭାବରେ ଅଭିନୟ କରାନ୍ତି। ଜଳନ୍ତି ସାମନ୍ତରାଜାଙ୍କର ପୂର୍ବ-ପରିଚୟ ତଥା ଅବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଲମ୍ପଟ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ମାଁ ଙ୍କର ଅଛିଥିବା ପଦ୍ମମାଳୀର ଅପହରଣ କରିଦେଇଛି। ଗଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ଠାରୁ ଗୁମ୍ଫାରେ ବାସ୍ତି ମହାର ରଙ୍କା ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଛନ୍ତି ପଦ୍ମମାଳୀ ଦ୍ୱାରା ଛଦ୍ମବେଶ ସହରେ ପ୍ରେମ କରିଲ। ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ରାଜ ପରିବାରଙ୍କ ଶତ୍ରୁତାର ନୀତି ବଣ୍ଟାଇବା ଏବଂ ସାମାଜିକ ଅତ୍ୟାଚାର ଦଳନ ଦଳିତ; ଉପନ୍ୟାସର ଶେଷରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମାଧାନ ପାଇଁ ସାରା ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ। ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଦ୍ୱାରା ବାମଦେବଙ୍କ ଉନ୍ମାଦ ଓ ପରିବେଶର ସନ୍ଦେହ ହେବାର ସହଜ ସେଭଳି ପାଠକ ପାଖରେ ଶେଷରେ କାହାଣୀ ପାଠକ ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି, ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ସମସ୍ତ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ କଥାବସ୍ତୁକୁ କଳାର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି, ସେହି ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ସଚେତନ।

ପଞ୍ଚାଶିକ ସିଂହଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲୁଣ୍ଠନ ହୋଇଥିବା ପଦ୍ମମାଳୀ ଏକ ମଠରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି। ତାପରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ବାସୁଦେବ ରାଜାଙ୍କ ଭିତରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ପ୍ରଣୟ-ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ। ସେମାନଙ୍କ ଜନତା ଜଣଙ୍କର ଭ୍ରମରବର ହେବାଙ୍କ ଅନୁରାଗ ପଞ୍ଚଶିଳାର ଲଳନାଙ୍କ ସହିତ କସ୍ତୁରୀ ଓ ବାସୁଦେବଙ୍କ ସହ ତାର ପ୍ରେମ-ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ, ଉପନ୍ୟାସ କଥାବସ୍ତୁରେ ଉନ୍ମାଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି। ସମସ୍ତ ଏକ ଗୁରୁତର ଓ ଘାତପ୍ରତିଘାତ ସଂଘାତ ପାଇଁ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି କରି ଔପନ୍ୟାସିକ ନାୟକଙ୍କ ଜୀବନ ଉପରେ ବହୁଳାଂଶ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରିଛନ୍ତି। ତଥାପି ଏହା ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିବରଣୀ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ କିଛି ନୁହେଁ। ଏହିଭଳି ଏକ କଳ୍ପନାକୁ ଆବର୍ଜିତ ଭିତରେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟର ଅବତାରଣା ଉପନ୍ୟାସରେ କଳାଗତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ

ଅଣିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସଜ୍ଜିତ ତଥ୍ୟାବଳୀ ଓ ନାୟକଙ୍କ ପାଇଁ ଏ ସବୁର ଗୁରୁତ୍ୱ—
ଏହି ଦୁଇ ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଥବହ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନା କରିବାରେ ଲେଖ-
କଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା ଉପନ୍ୟାସର କାରଣ । ସେଇଥିପାଇଁ କାଳଗିରି ଇତିହାସର
ଏହି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଉପନ୍ୟାସର ଶିଳ୍ପଗତ ଦିଗ ଅନୁକୂଳ ହୋଇପାରି
ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ସ୍ମରଣୀୟ ଯେ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଠକମାନଙ୍କ
ସହ ପରିଚିତ କରାଇ ଅନୁକୂଳ୍ୟ ଇତିହାସ-ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା । ଇତିହାସର
ଏହି ଅବତାରଣା, ଏହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଓ କଳାତ୍ମକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଔପନ୍ୟାସି-
କଙ୍କ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ସଂରଚନା ସହ ଓ କଳାତ୍ମକ ନୈପୁଣ୍ୟର ଇଙ୍ଗିତ ବିଦ୍ୟମାନ ।
ଇତିହାସର ରୋମାଞ୍ଚକର ବାସ୍ତବ ସ୍ତର ଔପନ୍ୟାସିକର ଆକର୍ଷଣ ମୁଖ୍ୟ ନୁହେଁ, ବରଂ
ଏକ ଅନନ୍ୟସୁଲଭ କାହାଣୀର ଐତିହାସିକ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ସେ
ଅଧିକ ମନୋଯୋଗ ଦେଇଥିବା ମନେହୁଏ । ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି କୁହା-
ଯାଇପାରେ, ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ କାହାଣୀକୁ ଇତିହାସର
ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ସହ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ତାହାକୁ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ କରିବାକୁ ଓ ବାସ୍ତବତାର
ଚେହେରା ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

କାଳଗିରି ଇତିହାସ-ଧର୍ମୀ ପରିଚ୍ଛେଦଗୁଡ଼ିକ ପରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ସିଂହ-
ଦ୍ୱାରରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରକୁ ନେଇ ଜନରବ କଥିତ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଛି
ତାହାର ବର୍ତ୍ତନୀ ଦେଖାଯାଇଛି । ଯାଜଗିରିରେ ଏହି ଜନରବର ବ୍ୟାପକତା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋ-
ଧନକୁ ଭୟଙ୍କର କରିଛି । ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ବିବାହ କରିବା ପାଇଁ ନାନା କୌଶଳ
ଉଦ୍ଭାବନରେ ସେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ବିବାହ କରିବାର
ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇ ସେ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଛି । ଏହାପରେ ଉପନ୍ୟାସର ଦୃଶ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ
ଘଟିଛି ଓ ଉପନ୍ୟାସର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅନେକ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପଦ୍ମମାଳୀର ରହସ୍ୟ-
ମୟ ଅନୁଭୂତି ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହି ଅନୁଭୂତି ତଥାପି ପାରମ୍ପରିକ ସାହିତ୍ୟରେ
ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରେମରୋଗ ଠାରୁ ବିଶେଷ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନୁହେଁ । ରୋଗର ଉପଶମ
ପାଇଁ ତାକୁ (ପଦ୍ମମାଳୀକୁ) ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣିତ ମଠକୁ ଅଣାଯାଇଛି ଓ ସେ ଯୋଗୀ
ବୁଢ଼ାର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ରାଜା ପରୀକ୍ଷିତ ପରିବାରର ସମ୍ମାନ ଓ
ପ୍ରେମ— ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସଂଘାତ ଫଳରେ ପୀଡ଼ିତ । ବୁଢ଼ା ମହାତ୍ମାଙ୍କ ହସ୍ତକ୍ଷେପ
ଫଳରେ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ଏହି ମାନସିକ ସଂଘର୍ଷରୁ ମୁକ୍ତ ପାଇଛନ୍ତି । ମଠରେ
ନାୟକ-ନାୟିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ଗୁପ୍ତରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଛି । ଉପନ୍ୟାସର
କାହାଣୀ ଏଇଠି ଥିଲାବେଳେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର, ଘଟଣାକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ
କ୍ଷିପ୍ର ଗତିରେ ଅବରୋହଣ କରାଇଛି । ମିଥ୍ୟା ଓ କଳ୍ପିତ ଅପରାଧରେ ସେ
ପଦ୍ମମାଳୀର ପିତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରିଛି ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ପାଇଁ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ

ଅପହରଣ କରନ୍ତି । ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କ ସହ ସହଯୋଗ କରିଥିବା ଅପରାଧରେ ସେ କସ୍ତୁରୀର ପିତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀକରି କସ୍ତୁରୀକୁ ମଧ୍ୟ ଅପହରଣ କରନ୍ତି । ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ କସ୍ତୁରୀ, ଉଭୟଙ୍କୁ ଗୋପନରେ ଦୂରରେ ଏକ ଉଦ୍ୟାନ ଗୃହରେ ବନ୍ଦୀ କରି, ଏକ ବୃଦ୍ଧା ବେଶ୍ୟା ନଜରରେ ରଖାଯାଇଛି । ଏହି ସଂକଟ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ଓ ହରିହର ଭ୍ରମରବର ଦେବ, ପରସ୍ପରକୁ ନିକଟସ୍ଥ କରି ଆଣନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଥମରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ହରିହର ଭ୍ରମରବର ଦେବଙ୍କୁ ମାଲଗିରି ରାଜ ସିଂହାସନ ପାଇବା ପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ମାଲଗିରି ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ହାତ ମିଳାଇଲେ । ବାନ୍ଧିବଧ କସ୍ତୁରୀ ଓ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଜଙ୍ଗଲରେ ସାକ୍ଷାତ କରନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କ ପାଖକୁ ସମ୍ବାଦ ନେଇ ଯାଆନ୍ତି । ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ, ଦୁର୍ଯୋଧନ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁ ଚାଲିବେଳେ, ପହଞ୍ଚନ୍ତି । ଉପସଂହାରରେ ଐତିହାସିକ, ବ୍ରିଟିଶ ପଲିଟିକାଲ ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କ ହସ୍ତକ୍ଷେପ, ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କର ଦଣ୍ଡ ଓ ପ୍ରେମିକ-ପ୍ରେମିକାମାନଙ୍କର ମିଳନ ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରକାଶ ଆଣି, ଉପନ୍ୟାସକୁ ଶେଷ କରାଇଛନ୍ତି ।

ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ରେ ବିବିଧ ଉପାଦାନର ଆତ୍ମୀକରଣ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅନୁକାହାଣୀକୁ ସେ ଏକ ସରଳ ରୈଖିକ ପଥରେ ସଙ୍ଗଠିତ କରିନାହାନ୍ତି : ଉପନ୍ୟାସର ଉପରୋକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁ ସାରାଂଶରୁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ । ରୋମାନ୍ସର ଜଟିଳ ସ୍ୱୟଂ-ସମ୍ପାଦିତ ହେଲେବେଳେ ଉପନ୍ୟାସର ଗଠଣ ଅନୁକାହାଣୀ ଗୁଡ଼ିକର ସହଜ ଓ ଉଚିତ ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଘଟଣାରେ ପ୍ରେମ, ନାୟିକାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଲମ୍ପଟ ଖଳ ନାୟକର ଉପସ୍ଥିତି ଓ ତା ଦ୍ୱାରା ନାୟିକାର ଅପହରଣ, ମାରାତ୍ମକ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ପ୍ରେମିକ-ପ୍ରେମିକାଙ୍କର ମିଳନ—ଧାରାବାହୀ ରୋମାନ୍ସର ଏହି ସମସ୍ତ ଜାଲକୁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି, ତଥାପି ବିବିଧ ଘଟଣା ଭିତରେ ସହଜ ସମ୍ପର୍କ ଓ ବିଶ୍ୱାସ-ଯୋଗ୍ୟତା ଉପନ୍ୟାସରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବର୍ତ୍ତମାନ ନୁହେଁ । ଅନୁକାହାଣୀ ଗୁଡ଼ିକର ବିଶ୍ୱାସ-ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସହଜ ସମ୍ପର୍କ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଉପନ୍ୟାସର ଗଠଣପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜରୁରୀ । ପଦ୍ମମାଳୀର ବାସ୍ତବତା ଦୁଇଟି ବିଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ : ପ୍ରଥମତଃ, ସାମାଜିକ ଓ ଐତିହାସିକ ବାସ୍ତବତାର ମୂର୍ତ୍ତି ଭିତ୍ତିଭୂମିରେ ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ କାହାଣୀକୁ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା; ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଘଟଣା ଓ ମନୋବୃତ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନା କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା । ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପଦକ୍ଷେପର ବିଶେଷତ୍ୱ ତଳେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ତାହା ରୋମାନ୍ସର ସରଳ ଜଗତକୁ

କହିଲେ କରନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଦୁର୍ଯୋଧନ ଦାସ ଭାବରେ ବାଞ୍ଛାନିଧିର ଜନ୍ମ, ଉପନ୍ୟାସର ଉପସଂହାରରେ ତାକୁ ନାୟିକାର ରକ୍ଷକ ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ କରାଇଛି । ସେହିଭଳି ଦୁର୍ଯୋଧନର ଅପମାନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କନକର ଦୁର୍ଯୋ-ଧନକୁ ପଦ୍ମମାଳୀର ପ୍ରଭାବ ସମସ୍ତେ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରାଇଛି । ବସ୍ତୁତଃ ସାମୟିକ ସ୍ୱର୍ଗ ଆକାରରେ ଉପନ୍ୟାସରେ ବାସ୍ତବତାର ସ୍ଥିତି । ଏକ ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ କାହାଣୀକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ହୋଇଛି ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ରିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ଯେଉଁ ସମାଧାନ ସେ ଆଣିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ । ପଦ୍ମମାଳୀ ପ୍ରତି ପ୍ରେମର ମୁକ୍ତ ସ୍ୱୀକୃତି ପରେ ବି ପଞ୍ଚସିଂହ ପରିବାରର ସମ୍ମାନ ଓ ଆକାଙ୍କ୍ଷା—ବିଦ୍ୟାଧରକୁ ବାରମ୍ବାର ଭାବରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରାଇଛନ୍ତି । ପଦ୍ମମାଳୀ ମଧ୍ୟ ଆପଣାର ଭବିଷ୍ୟତ ନେଇ ତୀବ୍ର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ପୀଡ଼ିତା ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଅନ୍ୟ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଟି, ଅନ୍ୟ କନକ ସହ ବିବାହ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଥିବା ଫଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କ ପ୍ରେମିକ ବାଞ୍ଛାନିଧିଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାରେ ଅସାମର୍ଥ୍ୟତାକୁ ନେଇ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ତତ୍କାଳୀନ ରାଜ ପରିବାରର ପ୍ରଚଳିତ ରୀତି ଅନୁସାରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ବିବାହ କରିବାରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ—ଏହା ମହନ୍ତ ପଞ୍ଚସିଂହଙ୍କ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉପଦେଶରୁ ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମାଧାନ ହୋଇଛି । ଅକସ୍ମାତ୍ କନା ଦ୍ୱିତୀୟ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମାଧାନ କରିଛି, ଯେତେବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦ ଧରବାର ବ୍ରିଟିଶ ସୈନିକ ସହ ଯୁଦ୍ଧରେ ଏକ ଗୁଳି ଆଘାତରେ ପ୍ରାଣ-ତ୍ୟାଗ କରିଛି । ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଦୁଇଟିର ଏହି ସମାଧାନ ରୋମାନ୍ସର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚକ ।

ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ରୋମାନ୍ସ ତଥା ବାସ୍ତବତାର ଆବ-ଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟରେ ସାଲିସ୍ ଆଣିବାକୁ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କେତେକ ଚରିତ୍ର ରୋମାନ୍ସ ଜଗତର ବାସିନ୍ଦା ହୋଇଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଚରିତ୍ର ସାଧାରଣ ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ଜଗତରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । ରୋମାନ୍ସ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ବାସ୍ତବ ଓ ଜୀବନ ଅନୁରୂପ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦିଗ । ତାଙ୍କର ରୋମାନ୍ସ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ଜୀବନ୍ତ ଓ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ତଥା ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଯଥେଷ୍ଟ-ପ୍ରବଣ ପାଠକମାନଙ୍କପାଇଁ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ସେ ଦୁଇଟି ଶିଳ୍ପ ରୀତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମତଃ ସେ ରୋମାନ୍ସ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଯଥାର୍ଥ ଐତିହାସିକ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଚରିତ୍ରର ଭକ୍ତି ଓ ଯୁଦ୍ଧ ପରିବେଶକୁ ସେ ବାସ୍ତବ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି ; ଯାହାର ମତରେ ହେବ, ଐତିହାସିକ ବାସ୍ତବତା ସେମାନଙ୍କର ଭିତ୍ତି । ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ କାହାଣୀର ପରିସମାପ୍ତିରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା କେତେକ ଚରିତ୍ର

ପ୍ରକୃତ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତି । ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତି କାହାଣୀକୁ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଆଣିଦେଇଛି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା ଓ ଐତିହାସିକ ପ୍ରାମାଣିକତା । ଅନ୍ୟ ଶିଳ୍ପଗତ ହେଲା : ସେମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶିତ ଓ ଶାରୀର ମାନସିକ ସଂଘର୍ଷ ଅନୁଭବ କରାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ମାନବୀୟ ସ୍ୱାଭାବିକତା ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବା । ବାସ୍ତବମୁଖୀ ଉପସ୍ଥାପନର ଏହି ସମସ୍ତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ଲେଖକଙ୍କର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ରୋମାଣ୍ଟିକ କାହାଣୀର ସୃଷ୍ଟି । ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଆଦର୍ଶାୟନ ଓ ଅସାଧାରଣତ୍ୱ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟର ପରିଣତି । ପାଠକ ମନରେ ଉପନ୍ୟାସର ଏହି ଘଟଣା କଳ୍ପନାମାଳାର ମିଶ୍ରିତ ଅନୁଭବ ସୃଷ୍ଟି କରେ — ବାସ୍ତବତାର ବୋଧ ତା ଭିତରୁ ପୁରାପୁରି ଲୋପ ପାଉନାହିଁ, ପୁଣି ସେମାନଙ୍କର ଶୌର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କେତେବେଳେ ବି ଅମିଶ୍ର ଓ ବିରଳ ମନେ ହୁଏନାହିଁ ।

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଅଙ୍ଗଶୋଭାର ଏକ ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ଔପନ୍ୟାସିକ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାର ଯୌବନଭରା ଢଳଢଳକାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ଲେଖକ ଗୋଟାଏ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ବ୍ୟୟ କରିଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ରୀତି କାବ୍ୟରେ ଯେଉଁଳି ନାୟିକାର ଆଦର୍ଶାୟିତ ପ୍ରତିକୃତିର ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଉତ୍କର୍ଷମୟ ଓ ଅଳଂକୃତ ଭାଷା ତଥା ଉପମା ଓ ରୂପକ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ; ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଔପନ୍ୟାସିକ ସଂକେତସୂଚକ ବର୍ଣ୍ଣନା ସହ ଅନୁରୂପ ରୂପାୟନ-ଶୈଳୀର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ସିଂହଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସମଧର୍ମୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ରହିଅଛି । ତାଙ୍କର ମହନୀୟ ଶାରୀରିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ବୀରତ୍ୱ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସାହସ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ପୌରାଣିକ ରୋମାନ୍ସଧର୍ମୀ ବଳବାନ ନାୟକର ଅଳଂକୃତ ଭାଷାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଓ ରାମିଆ ମା' ଭଳି ଖଳ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଅଶୁଭର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ, ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ନେଇ ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଅମଙ୍ଗଳର ଅମୂର୍ତ୍ତ ରୂପ । ଗୋଟାଏ ପକ୍ଷରେ ପଣ୍ଡିତ ସିଂହ ସତ୍ୟ, ଶିବ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତୀକ ହୋଇଥିବାବେଳେ, ଅପର ପକ୍ଷରେ ରାମିଆ ମା' ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଅଶୁଭ ଅମଙ୍ଗଳର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ରୋମାନ୍ସର ଅନ୍ୟ ପରିଚିତ ଲକ୍ଷଣ ଗାଳି କାହ୍ନୁଭର ଯେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ରହିଛି । ରାମିଆ ମା ଓଡ଼ିଆ ଲୋକକାହାଣୀର 'ମୋହିନୀ' ଚରିତ୍ରକୁ ମନେ ପକାଇଦିଏ । ଯେ ଚତୁରା ଓ ନିଷ୍ଠୁର ଯୁବକଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବାହୁବନ୍ଧନ ମଧ୍ୟରେ ରୁନ୍ଧିଦିଏ । ଏହିଭଳି ଅତି ନାଟକୀୟ, କଳା ଓ ଧଳାର ଆଦର୍ଶ-ଗଠନ (Patterning) ରୋମାନ୍ସର ପରମ୍ପରାର ବାହକ —ବାସ୍ତବବାଦୀ କାହାଣୀ ପରମ୍ପରାଠାରୁ ତାହା ଭିନ୍ନ ।

ଏହି ଧାରା ହେଉଛି ଲେଖକଙ୍କର ଅନ୍ୟ —ସଚେତନତା ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପରିଷ୍କାର ଭାବେ ପରିସ୍ଫୁଟ । ସାଂପ୍ରତିକ ଜୀବନ ସମ୍ପର୍କରେ ବସ୍ତୁତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ଓ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ କ୍ରିୟା ଓ ବ୍ୟବହାରକୁ ଲେଖକଙ୍କର ସମର୍ଥନ କରିବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସଚେତନତା ସ୍ପଷ୍ଟ । ଉପନ୍ୟାସର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସାଂପ୍ରତିକ ବାସ୍ତବତା ସମ୍ପର୍କିତ ଅଗଣିତ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରି ଔପନ୍ୟାସିକ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ । ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଐତିହାସିକ କାଳର । ତେଣୁ ଭିନ୍ନ ପରିପ୍ରେ-କ୍ଷିତରେ ସେମାନେ ଅବସ୍ଥାପିତ । ସମକାଳୀନ ସମାଜ ଜୀବନର ମାନଦଣ୍ଡରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଚାର କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସମକାଳୀନ ବାସ୍ତବତା ସମ୍-ପର୍କରେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁତାନ୍ତ୍ରିକ ମନ୍ତବ୍ୟ ଶିଳ୍ପଗତ ଆବଶ୍ୟକତା ହେତୁ ଉପନ୍ୟାସରେ ସଚେତନ ଭାବେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ —ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ ଅବାନ୍ତର । କାରଣ, ମଜାର ବିଷୟ ହେଉଛି, ଯେଉଁଠି କୌଣସି ଚରିତ୍ରର କ୍ରିୟା ଓ ବ୍ୟବହାର ଅନ୍ୟାୟ ଅସ୍ୱାଭାବିକ, ଔପନ୍ୟାସିକ ସେଠାରେ ତାକୁ ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଅଣ୍ଟା ଭିଡ଼ି ବାହାରିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପରସ୍ପର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ଘଟଣାକୁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଯେଉଁଭଳି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି, ସାଂପ୍ରତିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ତାହା ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ପଦ୍ମମାଳୀ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବା ସଂଳାପ ପ୍ରତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜଣାଯାଏ ପଦ୍ମାବଳୀ ତାହାର ବୟସ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପରିଣତ ଓ ଜଗତର ସମସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ବେଶ୍ ସଚେତନ । କୈଶୋର ଅତିକ୍ରମ କରିନଥିବା ପଦ୍ମମାଳୀ ସାଂସାରିକ ଜ୍ଞାନ-ପଦ୍ମା ମଣ୍ଡଳୀର ଦୃଢ଼ତା ଓ ସ୍ପଷ୍ଟତା ଦେଖି ତଥା ଆପଣା ବୈଠକଖାନାର ସୁରକ୍ଷିତ ପରିବେଶରେ ଆଉ ନଥାନ୍ତି କାଳ୍ପନିକ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋ-ଧନକୁ ଉତ୍ତର ଦେଉଛି । ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କଣ୍ଠସ୍ୱର ଘଟଣାର ପରି-ପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଚାର କଲେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ମନେ ହୁଏ । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଭୁଲିଯାଇଛନ୍ତି ପଦ୍ମମାଳୀ ଗୋଟିଏ ବାଳିକା କେବଳ ନୁହେଁ, ଏକ ଭୟଙ୍କର ସଙ୍କଟର ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ମୁଖୀନ । ପଦ୍ମମାଳୀର ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣର ଅସ୍ୱା-ଭାବିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସଚେତନ- ଏହାହିଁ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଠିକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅନୁଚ୍ଛେଦରେ ସେ ପାଠକକୁ କଷ୍ଟ କରି ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଯେ ପଦ୍ମମାଳୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏହି ଲକ୍ଷଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବାସ୍ତବ । ଅଳ୍ପ ବୟସରୁ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟ ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିବା ପଦ୍ମମାଳୀ ଅସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧିମତୀ ବାଳିକା । ତେଣୁ ତାହାର ଅସାଧାରଣ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ ବକ୍ତ-ବ୍ୟକୁ ସାଧାରଣ ଓ ସହଜ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ସେ

ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଉପନ୍ୟାସର ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଚରିତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା । ଏଥିରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ସଂପୃକ୍ତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ଚରିତ୍ର ଗୁଣର ସ୍ଥିର ଓ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଅନୁସାରିତ । ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହ ସବୁ ସମୟରେ ଶାନ୍ତିର ମହାସ୍ଥାନ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ସବୁ ସମୟରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଓ ପ୍ରତିହିଂସା ପରାୟଣ । ପଦ୍ମମାଳୀ ମଧୁରତା, କମନୀୟତା ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଆଧାର । ଜମୁନୀର ସିତା ସାହସୀ ଓ ମୃଦୁ-ଭଦ୍ର-ଶାଳୀନ୍ୟ । ଝୁମିଆ ମା ସ୍ନେହମୂର୍ତ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଓ ପରିସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ଏ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଯେତେବେଳେ ଆସିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ରରେ ଏହି ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ପଷ୍ଟ ପାଇଛି । ସଂପୃକ୍ତ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ବିକାଶ ନାହିଁ । ଅଳ୍ପ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଚରିତ୍ରର ବିଶେଷ ପରିସ୍ଥିତି, ବାଲ୍ୟକାଳ ଓ ପାରିବାରିକ ଜୀବନ, ଅତୀତ ଅଭିଜ୍ଞତା ଭିତରୁ ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱଭାବ ସନ୍ଧାନ କରି ଔପନ୍ୟାସିକ ସଂପୃକ୍ତ ଚରିତ୍ରକୁ ଜଟିଳତା ବ୍ୟଞ୍ଜନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଜଣେ ଜାରଜର ସ୍ୱାଭାବିକ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକୃତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଜଟିଳ ପ୍ରକୃତିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି । ସେହିଭଳି ଅଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ, କେଉଁ ପରିବେଶରେ ଝୁମିଆ ମା ବେଶ୍ୟା ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା ଓ କିପରି କନ୍ୟାଠାରେ ଅମଙ୍ଗଳର ଆୟୁଧ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି, ତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ସମଗ୍ର ଉପନ୍ୟାସ ଭିତରେ କେବଳ କାଶୀନାଥ ଚରିତ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଔପନ୍ୟାସିକ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସର ଆରମ୍ଭରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଜଣେ ଘୃଣ୍ୟ ସମର୍ଥକ ଥିଲାବେଳେ ଉପନ୍ୟାସର ଶେଷରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ଓ ଜମୁନୀର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତାରେ ସେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି । କାଶୀନାଥର ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ କେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ରୂପାନ୍ତର ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦ୍ୱାରା ଲାଞ୍ଛିତ ହେଲାପରେ ସେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନେଇଛି । ଔପନ୍ୟାସିକ, ଘଟଣାବସ୍ତୁର ପରିଣତି ପାଇଁ, ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତର ସହ ତାହାର ଶକ୍ତିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ।

ଐତିହାସିକ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ୍ଟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ଏହି ରୋମାନ୍ସ-ସୁଲଭ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ବାଦ ଦେଲାପରେ, ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ଜୀବନରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ଉପନ୍ୟାସରେ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଥିବା କେତେ ଗୌଣ ଚରିତ୍ରର ସାକ୍ଷାତ ମିଳେ । ଏହି ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକର ରୂପାୟନରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଅପୂର୍ବ ବାସ୍ତବ ଦୃଷ୍ଟିର

ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଅତି ସାଧାରଣ ଧାରାରେ ସେମାନେ ବାସ୍ତ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ ଅଳଂକୃତ ଭାଷାରେ ଅବାସ୍ତବ ଉପମା ରୂପକ ସାହାଯ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇନାହିଁ । ରୋମାଣ୍ଟିକ କଥାବସ୍ତୁର ବିକାଶ ପ୍ରତି ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ପ୍ରଥମରୁ ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଉପନ୍ୟାସର ଏହି ମୌଳିକ ଦିଗର ବିକାଶ ଆବଶ୍ୟକ ମତେ ସାଧିତ ହୋଇନାହିଁ । ତାହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସାଧାରଣ ଜୀବନର ଚରିତ୍ର କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପୂର୍ବ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା ନେଇ ପ୍ରକାଶିତ । ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ, ପଦ୍ମମାଳୀର ଅପହରଣ ନେଇ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଦମ୍ପତିର କଥୋପକଥନର ଏକ ଚମତ୍କାର ବିବରଣୀ ଉପସ୍ଥାପିତ । ଗୋଳମାଳ ଭାଷା, ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜୀବନର ବାସ୍ତବତା ଏହି ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ଜୀବନ୍ତ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ଦୃଶ୍ୟ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଉପନ୍ୟାସରେ କ୍ୱଚିତ ସ୍ଥାନିତ । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାରର ଇଙ୍ଗିତ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଦିଆଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସଂଶ୍ଳେଷ ସମନ୍ୱିତ ଉପସ୍ଥାପନା ଉପନ୍ୟାସରେ ନାହିଁ । ସପ୍ତବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଏକ ଅଳଂକୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଉତ୍ତର ଦେଇ ଜନ୍ମଶ୍ରୀ ବାପାଙ୍କର ଏକ ଅନୁପ୍ରେରିତ ସଂଗ୍ରାମ ବର୍ଣ୍ଣିତ କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ସଂପୃକ୍ତ ବିଶ୍ୱର ସୀମା ଚରମ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବନାହିଁ ।

ଅନ୍ତଃପୁର, ଭଜ ମନ୍ଦିର, ଅଳଂକାରିକ, ସମାରୋହ-ଦୃଶ୍ୟ ଓ ସ୍ୱପ୍ନ-ସ୍ମରଣ-ଉଦ୍ରେକ-କାଣ୍ଡ ହିଁ ତଥା ଆଲୁଚ୍ଛା-ଆଡ଼ମ୍ବର ସମ୍ପନ୍ନ ଭଷା ଭଷା କାବ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି ଓ ପାର୍ଶ୍ୱ ସ୍ୱର—ଏହି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କବୋଚିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେହି ଔପନ୍ୟାସିକ ସମକାଳରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବତା ପ୍ରଧାନ ଉପନ୍ୟାସର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ଓ ରୋମାନ୍ସ ପ୍ରସୂତ ଦୂରତ୍ୱ ଉଭୟର ସଂଶ୍ଳେଷ ଉପନ୍ୟାସରେ ହୋଇନାହିଁ ସତ, କିନ୍ତୁ ଉଭୟର ଉପସ୍ଥିତି ରହିଛି । କୌଣସି ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ପରିବେଶ ଓ ଆଦର୍ଶାୟିତ ଚରିତ୍ର ବା ଜୀବନ ସମ୍ପର୍କରେ ନୈତିକ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇବାବେଳେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଅଳଙ୍କାରିକ ଓ ଅନ୍ତଃପୁର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୈଳୀର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଛନ୍ତି । ଇତିହାସର ଲୌକିକ ଉପାଦାନର ବ୍ୟବହାର ବେଳେ କଥା ରୋମାନ୍ସ ଓ ବାସ୍ତବତା ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଣିବାବେଳେ ଲେଖକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୀନ ହୋଇଥିବା ଅନୁଭବ ହୁଏ, ଉପନ୍ୟାସରେ ଯୁଗଳ ଲେଖକଙ୍କର ଦ୍ୱୈତ ସ୍ୱଭାବଜନିତ ଦୁର୍ବଳତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼େ । ଇତିହାସ ଓ କାହାଣୀ ଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବୈଷମ୍ୟକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବାରେ ଲେଖକ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ସେ ଷଷ୍ଠବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପାଠକଙ୍କୁ ନିଜର କଥାଂଶ ଭାବନାକୁ ଆଣି ବୁଝେଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟିଛନ୍ତି । ଇତିହାସ, ରୋମାନ୍ସର ଉଚ୍ଚାରଣମାନ ଗୁଡ଼ିକୁ ସନ୍ଦେହ ନ କରି

ତାହା ଉପରେ ଆରୋପିତ କେତେକ ଘଟଣାର ସମଷ୍ଟି ରୂପରେ, ଏଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଇତିହାସର ପ୍ରକୃତ ଦେହ କଠୋର ଘଟଣାସଞ୍ଚରଣ—ଏହାର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଔପନ୍ୟାସିକ ଦେଇଥିଲେ ବି, ଏହି ଧାରଣାର ବିକାଶ ଉପନ୍ୟାସ ଭିତରେ ଘଟିନାହିଁ । ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ଲୋଳିତ ଓ ଉଦ୍ଧତ ପଦ ନର୍ତ୍ତକୀମାନଙ୍କ ବିରୋଧ ଚିତ୍ରଣ କଲାବେଳେ ହିଁ ଲେଖକ ବସ୍ତୁପାତ୍ରିକ ଚୋଲିମେଲ ବର୍ଣ୍ଣନା-ତ୍ମକ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ସରକାରଙ୍କ ଏହିଭଳି ସମାଜ-ସମ୍ପର୍କିତ ସମାଲୋ-ଚନା କେବଳ କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନାସୂ କାହାଣୀ କେନ୍ଦ୍ରରୁ ପାଠକର ଧ୍ୟାନକୁ ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ନେଇଯାଇ ଟାଣିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ମହନ୍ତ ବ୍ୟାଳୁକ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଥିବାବେଳେ ସେ କାଠଭକ୍ତି ଭଳି ପରମ୍ପରାକୁ ନାକ ଟେକୁଥିବା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତ ନୂଆ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ପାପ ସମସ୍ତ ଧରି କହାଣୀ କହିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟିପାଇଁ ଏଇ ସବୁ ବ୍ୟତି-କ୍ରମ । ସୁଜନ କାଇକ ପ୍ରଚାରିତ ହୁଏ, ସରକାର ତାର ଏକ ରହସ୍ୟାନ୍ତର୍ଗ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପଦ୍ମମାଳୀର ଅନୁପସ୍ଥିତି କାରଣ ନେଇ ରାଜବୈଦ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତର୍କ ଓ ବିବାଦ ହାସ୍ୟୋଦ୍ଦୀପକ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ।

ମାମଲ୍ଲ-ଶାସକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ପ୍ରଜାଙ୍କର ପୀଡ଼ନ, ଯୁଦ୍ଧ, ବ୍ରିଟିଶ ପଲଟନମାନଙ୍କ ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଓ ଦୁଷ୍ଟମାନଙ୍କର ଦଣ୍ଡକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ପଟରେ ଇତିହାସର ପରମ୍ପରା; ଅନ୍ୟ ସାଧାରଣ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ କନ୍ୟା ଓ ଜମିଦାର ରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଅନ୍ୟ ପଟରେ ରୋମାନ୍ସର ପରମ୍ପରା— ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସ ଉଭୟ ଓ ପରମ୍ପରା ଠାରୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଏହି ଦୁଇ ପରମ୍ପରାକୁ ଆପଣାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଏହିଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ଲେଖକ ଇତିହାସ ତଥ୍ୟର ବିଶୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟିତ । ଇତିହାସର ତଥ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସ୍ୱୀକୃତ ଦାୟିତ୍ୱବୋଧ ଉପନ୍ୟାସରେ ଭୂମିକାରେ ଘୋଷିତ । ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନ ଆସିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି ଭୁଲ ରହିଛି, ଇତିହାସ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କେତେକ ଘଟଣାରେ ସୀମାବଦ୍ଧ । ଉପନ୍ୟାସରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ ଅଧିକ କେବଳ ତରୁଣର ରୋମାଣ୍ଟିକ ପ୍ରେମ କାହାଣୀକୁ ନେଇ ଗଢ଼ିତ । ଏହି ରୋମାଣ୍ଟିକ କାହାଣୀ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଚରିତ୍ରମାନେ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଭାବେ ଇତିହାସ ସହ ଜଡ଼ିତ । କିନ୍ତୁ ଇତିହାସ ସେମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଗଠନ କରିନାହିଁ । ତ୍ରୟୋବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଥିବା ଲେଖକଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟରୁ ମନେ ହୋଇପାରେ ଯେ ଇତିହାସର ଗଠନବାଣୀ ଜନଶ୍ରୁ-ତିର—ପ୍ରଚଳିତା ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ସଚେତନ ; ସୁତରାଂ ସ୍ଥାନରେ ସେ ପାଠକ-

ମାନଙ୍କର ନୈତିକ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଓ ଇତିହାସର କଠିନ ତଥ୍ୟ ସହ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟାଶାର ବିରୋଧ ଓ ତଜ୍ଜନିତ ଅନଭିଳଷିତ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସୃଷ୍ଟି ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ମନେ ହୁଏ, ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ନୀତିଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ପାଇଁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଇତିହାସକୁ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଆକାରରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଇତିହାସର କ୍ରମାନୁସରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସମ୍ପର୍କରେ ଗଭୀରତର ଅବବୋଧକୁ ଏବଂ ନୀତିବୋଧ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନୁହେଁ — ରୋମାନ୍ସର ଏକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରୂପେ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ସ୍ଥିତି । ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଜୀବନଯାତ୍ରା ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଉପନ୍ୟାସ କାହାଣୀରେ ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବା ପାଇଁ ଇତିହାସ ଏଠାରେ ଆନୁକୂଲ୍ୟ ଦେଖାଇନାହିଁ ।

ସମକାଳୀନ ବାସ୍ତବତାର ସଂଘାତ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ବର୍ତ୍ତିଷ୍ଣୁ ରୂପ ଗଢାଇଛି, ରୋମାନ୍ସ ଢାଞ୍ଚାରେ ତାହା ନୁହେଁ । ତଥାପି ଚରିତ୍ରର କଥୋପକଥନ, ବ୍ୟବହାର ସମ୍ପର୍କରେ ଅଳ୍ପ ଅବଚେତନ ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତି ଓ ସାମାଜିକ ଚେତନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବନ୍ଧୁ ପାଠକ ମନ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ରୂପର ପ୍ରତିଫଳନ ହୁଏ । ଦେଶ ଓ କାଳ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କୁଚିତ ଅବସ୍ଥାରେ, ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ଚରିତ୍ର ମାନଙ୍କୁ ଅବସ୍ଥାପିତ କରି ସେମାନଙ୍କର ସତ୍ତା ଓ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଉଦ୍ୟମରୁ, ଲେଖକଙ୍କର ବାସ୍ତବ-ସଚେତନତା ପ୍ରମାଣିତ । ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ବାସ୍ତବ ଓ ରୋମାନ୍ସର ଏହି ସହାବସ୍ଥାନ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କର 'ଛ ମାଣ ଆଠ ଗୁଣ୍ଠ' ରଚନା କାଳଠାରୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଯେ ଏକ 'ସଂସ୍କାର ବାସ୍ତବ ପ୍ରେରିତ ସୃଷ୍ଟିକର୍ମପାଇଁଥିଲା 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଆଲୋଚନା ତାହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ନିଦର୍ଶନ ଅଟେ ।

(ଲେଖକଙ୍କ ପୁସ୍ତକର 'The Historical Novel in Oriya ପୁସ୍ତକର Evolution of the Historical Novel in Oriya Literature : Padmamali ଅଂଶର ଓଡ଼ିଆ ରୂପାନ୍ତର । ଅବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ଅର୍ଥବୋଧ ପାଇଁ ଭାବାନୁବାଦ କରାଯାଇଛି । —ସମ୍ପାଦକ)

ଇଂରାଜୀ ବିଭାଗ,
ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଜ୍ୟୋତିବିହାର, ବୁର୍ଲା
ସମ୍ବଲପୁର ।

ପଦ୍ମମାଳୀ :
ଏକ ସମାଜ-ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅଧ୍ୟୟନ ।

ଡକ୍ଟର ବସନ୍ତ କୁମାର ସାହୁ

ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାର କେତେକ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରୟାସ ଗୁଚ୍ଛ ଦେଖାପରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପ୍ରଥମ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ । ସେ କାଳରେ ଏ ଉପନ୍ୟାସ ସମ୍ପର୍କରେ ଅଭିମତ ହେଲା "ଏହି ଖଣ୍ଡକୁ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ Novel କହିଲେ ଅଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ" । (୧) ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଏହାର ଭୂମିକାରେ କହିଛନ୍ତି "ଐତିହାସିକ ଘଟନାବଳମ୍ବିତ କୌଣସି ଉପନ୍ୟାସ ଉତ୍କଳଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଆମ୍ଭେ ଜାଣୁ ନାହିଁ । ଉତ୍କଳ ଦେଶର ଇତିହାସ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ସାତିଶୟ ସ୍ୱଦେଶ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବାକୁ ଉପକରଣର ଅଭାବ ଦେଖିବେ ନାହିଁ ।" (୨)

'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର କଥାବସ୍ତୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ତଥା ନୀଳଗିରି ଇତିହାସ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ୧୮୩୫ ମସିହା ଫାଲ୍‌ଗୁନ ମାସ କୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଠାରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସ ଶେଷ ଯାଏ ବାଲେଶ୍ୱରର ତତ୍କାଳୀନ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନୀଳଗିରି ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁଦୀର୍ଘ ସମୟର କଥାବସ୍ତୁ ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । "କୁଲବୋଡ଼ି ସମସାମୟିକ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାର ସମନ୍ୱୟରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ନୀଳଗିରି ରାଜାର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପାହାଡ଼ପୁର ଆକ୍ରମଣ ଏକରୋଟି, ଅପରଟି ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମର ବାବୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନୀଳଗିରି ଆକ୍ରମଣ x x x ଏ ସକଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏକ ପକ୍ଷରେ ଯେପରି ଇତିହାସର ଏକ ଚିତ୍ରର ଅପଲାପ କରିନାହିଁ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, ପାଠକଙ୍କର ଚିତ୍ତ ରଞ୍ଜନ କରିବାରେ ସମଧିକ ଯତ୍ନବାନ ହୋଇଅଛି ।" (୩) ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକାରେ ସ୍ୱୟଂ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଏହି ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତିରୁ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁର ସ୍ୱରୂପ ଓ ଅଭିମୁଖ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

ନୀଳଗିରିର ପାଟରାଣୀ ନବାଶୀ ପଣ୍ଡ୍ ଆଶ୍ରା ଜଗବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପତ୍ନୀ ରହିବ ରୂପବତୀ ତଥା ଗୁଣବତୀ କନ୍ୟା ପଦ୍ମମାଳୀକୁ 'ଶାଙ୍ଗରେ ଧନ ମୟୂରଭଞ୍ଜ 'ମାଣିଣୀ' ର ନାତର ଶୋଭା ଦେଖିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ସେହି ଶୋଭା ସ୍ଥଳକୁ ଦୂରସ୍ଥ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ବାଂଛାନିଧି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ସହାୟତାରେ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଅପହରଣ କରି ନେଲେ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପ୍ରେମ ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ ଦାମ୍ଭିକ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଜନକ କୁତ୍ସିତ ସମ୍ଭୋଗ

କଳସାକୁ ଚଞ୍ଚଳାର୍ଥ ଭଣବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବାବେଳେ ଖାସ୍ତିପଡ଼ାର ସ୍ୱାମୀ ଓ ମହାନୁଭବ ରଜା ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ର ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ କବଳରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ତାଙ୍କୁ ମହନ୍ତ ହରିହର ରାମାନୁଜ ଦାସଙ୍କ ମଠରେ ରଖାଇଲେ । ସେଠାରେ ରୂପ ଗୁଣ ମୁଗ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଓ ପଦ୍ମମାଳୀ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପ୍ରଣୟ ପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ତାର ପାପର ଫଳ ଭୋଗ କରୁଥିବା ବେଳେ ବାଣ୍ଟିଅର୍ଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରବାବୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଧାର ପାଇ ପଣ୍ଡିତ ଓ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଛି । ନଗର ଅନ୍ୟଜଣେ ସଜ୍ଜନ ତଥା ମାଳତିଗିରିର ହେତୁ ଅନେକ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ସେ ପାଖରେ ପ୍ରେରଣ କରିଛି, ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇ । ପଦ୍ମମାଳୀ ସହିତ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଲଗ୍ନ ପତ୍ରନାଦ୍ୟ ଖରଚ ବହୁଛନ୍ତି । କାରଣ ସେ ଜାଣନ୍ତି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କଣସବୁ ଅନର୍ଥ କରିପାରେ । ଏହି ସମୟରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ପୀଡ଼ିତା ହୋଇ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ହୋଇଛି । କୌଣସି କବିରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପଦ୍ମମାଳୀ ଭଲ ହେବାକୁ ପିତାମାତାଙ୍କ ଅନୁମତିକ୍ରମେ ସେ ମହନ୍ତରାମାନୁଜ ଦାସଙ୍କ ମଠକୁ ଯାଏ । ସେଠାରେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ପଦ୍ମମାଳୀର ନବଙ୍କ ସମାପ୍ତ ହୁଏ । ଏ ଖବର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ପାଇକପଠାଇ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଅପହରଣ କରି ବନ୍ଦୀ କରେ ଏବଂ ପଣ୍ଡିତାର ଚନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ବୈଦ୍ୟଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦୀକରେ । ଏହି ସମ୍ବାଦ ଜଣେ ଖାସ୍ତିପଡ଼ା ରାଜା ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ର ପାଆନ୍ତି । ମାଳତିଗିରି ରାଜଗାଦିର ଅନ୍ୟାୟ ଦାବିଦାର ହରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗଦିଅନ୍ତି । ବାଣ୍ଟିଅର୍ଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦ୍ର ଭାଗୁ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବ ପାପର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ପାଇଁ ପଦ୍ମମାଳୀର ଉଦ୍ଧାରରେ ଲାଗିପଡ଼େ । ମାଳତିଗିରି ରାଣୀ ରାଜ୍ୟଚ୍ୟୁତ ଜନ ମାନଙ୍କ ପୁଅ ସହିତ ବାଲେଶ୍ୱର ରହୁଥାଆନ୍ତି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଓ ମାଳତିଗିରିର ପାଇକମାନଙ୍କ ଶତଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ରାଜା ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ର ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସକୁ ଜଳ ରାଜ୍ୟକୁ ବାନ୍ଧି ନିଅନ୍ତି । ବାଲେଶ୍ୱରର ସାହେବ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାକୁ ଯାଇ ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ସାହେବ ହରିହର ରାମାନୁଜ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରନ୍ତି । ପରେ ରାଜାପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ପଦ୍ମମାଳୀର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଖାସ୍ତିପଡ଼ାର କାରାଗାରରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସର ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଯୋଗୁ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟେ । ଏଭଳି ନାରୀ ଅପହରଣ, ପ୍ରେମ, ଯୁଦ୍ଧ ଭିତର ଦେଇ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସ ଗତି କରିଛି ।

'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସ୍ଥାନ ଓ ବିଷୟ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ତେଣୁ ପଦ୍ମମାଳୀରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧର ସମୟର ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଜୀବନର ପରିଚୟ ମିଳେ । 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ଉପନ୍ୟାସ, ରାଜା ରାଣୀ, ରାଜ ଅନ୍ତଃପୁର, ଖଣ୍ଡାୟତଙ୍କ ରାଜକର୍ମଚାରୀ, ମୂର୍ଖ କବିରାଜ ଓ ଭଣ୍ଡ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ

ଜୀବନକୁ ଅଧ୍ୟାତ୍ମବାଦରେ ଗଢ଼ି ତୋଳିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଓ ସେମାନଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ଛବି ଫୁଟିଉଠିଥିବା ସମାଜର, ଏକ ଚିତ୍ର ଏହି ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରୁ ମିଳେ ।

ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସର ସମାଜ ଏକ ସାମନ୍ତବାଦୀ ସମାଜ । ଶାସକମାନେ ଏଠାରେ ମୁଖ୍ୟଶକ୍ତିରୂପେ ବିବେଚିତ । ସେମାନେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତ ଜାଣନ୍ତି । ରାଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ, ଦେୱାନ ଶିବଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ, ନଟବର ପଟ୍ଟନାୟକ ପଣ୍ଡିତ ହରିହର ସମସ୍ତେ ସମାଜର ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ । ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସମାଜରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶକ୍ତିର ବାସ୍ତବ ପଥ ଉନ୍ମୁଖ ନହୋଇ ତାର ଉପର ସ୍ତରରେ ସୀମିତ ରହିଛି । ସମାଜର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ସେ ଇଚ୍ଛାକରି ନାହାନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଏକ ସାମନ୍ତବାଦୀ ସ୍ୱଳ୍ପ-ସମାଜ ଯେଉଁଠି ପରିକଳ୍ପିତ ହୁଏ ସେଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଏକ ବାୟବୀୟ ଆଦର୍ଶବାଦର ଦୃଢ଼ ଚକ୍ରବାଳରେ ସୀମିତ ଆବେଗ ରେଖା ଭଳି ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୁଏ । ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରେ ରାଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ, ପଣ୍ଡିତ ହରିହର ପ୍ରମୁଖ ସମସ୍ତ ଚରିତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ହିସାବରେ ମୁଖ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମର ବାହକ ହିସାବରେ ସେମାନଙ୍କର ଅବଦାନ । ଉପନ୍ୟାସରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତି ହିସାବରେ ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଅନ୍ତରାତ୍ମାର ଗୁଣାଗୁଣ ନେଇ ସମାଜରେ ତାର ସ୍ଥାନ ନିରୂପିତ । ଏଠାରେ ମଣିଷର ସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତ ସାମନ୍ତବାଦର ଧର୍ମଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି । ସେଠାରେ ନାରୀ ଅପହରଣ, ହତ୍ୟା ଓ ମଣିଷ ହତ୍ୟା ଅପରାଧ ନୁହେଁ, ତାର କାହାଣୀର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରେ ପଣ୍ଡିତ ହରିହର ବଳା, ଭୂପଦାନ ଓ ଗ୍ରାମଦାନ । ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଗାଇଁଆର ଯେପରି ସେ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି, ପଦ୍ମମାଳୀ ପ୍ରତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ଦେଇ ତାର ପ୍ରେମିକ ହୃଦୟର ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ଏହି ସାମନ୍ତତାନ୍ତ୍ରିକ ସମାଜରେ ମଣିଷର ସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତ ରାଜା ବା ସାମନ୍ତମାନଙ୍କ ମର୍ଜି ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ସମାଜରେ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଭାବ ଓ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ ବୃତ୍ତିକୁ ବନ୍ଦ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସାମନ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏବା ପରସ୍ପର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ତଥା ସଂଘର୍ଷ ।

ସମକାଳୀନ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ବାସ୍ତବ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ଭଳି ପାପାତ୍ମା ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ସମାଜରେ ଶୋଷଣ ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ଅତ୍ୟାଚାର ଲାଗି ରହିଥିଲା । ପରିବାର ଗଠନରେ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ବହୁପତ୍ନୀ ପ୍ରଥାର ଜନ୍ୟ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ରାଜପରିବାର କଥା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ତେବେ ପଞ୍ଚୁଆସ ତଥା ଧନଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ପନ୍ନ ଅଭିପ୍ସା ଆଶ୍ରିତମାନଙ୍କ ପରିବାର ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା ଗଣତୋଷୀର ଥିଲା । ରାଜ ପରିବାରରେ ବିଳାସ ବ୍ୟସନର ଛବି ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା । କଳାକାରି ରାଜ

ଅନ୍ତଃପୁରରେ ରାଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କ ଆଳସ୍ୟମୟ ଜୀବନ, ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ରାଜା ପରୀକ୍ଷିତ ସିଂହଙ୍କ ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ତଥା ଶୌର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଜଗବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ବା ପଣ୍ଡିତା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ପରିବାର ସୁସ୍ଥ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ପରିବାରର ପ୍ରକୃତ ସୁସ୍ଥ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଘଟିଛି । ସମାଜରେ ସମସ୍ତେ ପରିବାରର କୌଳିକ ବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରୁଥିଲେ । ବିବାହର ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରେ ଦିଆଯାଇଛି ସେଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ, ସମାଜରେ ବୈଦିକ ଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ସାମାଜିକ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ତା' ପରେ ନିର୍ବନ୍ଧ ଓ ଶେଷରେ ବୈଦିକ ରୀତିରେ ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ପଦ୍ମମାଳୀ ପାଇଁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ମନ୍ତ୍ରୀ ହାତରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ପଠାଇଛି । ପ୍ରେମ ବିବାହ ପାଇଁ କୌଣସି ବାଧା ନଥିଲା ତଥାପି ପିତାମାତାଙ୍କ ସମ୍ମତିରେ ଏହା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ଏଥିରୁ ମାଙ୍ଗଳିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବର କନ୍ୟାଙ୍କ ମତାମତ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଉଥିଲା ।

ସମାଜ ପୁରୁଷ ପ୍ରଧାନ । ନାରୀର ସ୍ଥାନ କଥା ଚିନ୍ତା କଲାବେଳେ ଦେଖୁଯେ ନାରୀର ପ୍ରକୃତ ସ୍ଥାନ ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ନଥିଲା । କାରଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ ପଦ୍ମମାଳୀକୁ ଅପହରଣ କଲାବେଳେ ଓ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ, ପଦ୍ମମାଳୀ ସହିତ କଥୋପକଥନରୁ ତାହା ଜଣାପଡ଼େ । ନାରୀ ଅବଳା ଓ ତାର ସୁରକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ବ୍ୟାହତ ହେଉଥିଲା । "ଦେଖ ଆମ୍ଭେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦାସ । କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ଏପରି କୌଣସି ରମଣୀ ନାହିଁ, ଯେ ଆମ୍ଭର କୃପାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଲୋଡ଼େଁ । ତୁମ୍ଭର ପଦାନତ ହୋଇ ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର କୃପା ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଁ । ଆମ୍ଭର ବାସନା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ ଜଗତରେ ସ୍ୱର୍ଗର ରାଣୀର ପଦ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତ; କିନ୍ତୁ ତାହା ତୁମ୍ଭେ କଲ ନାହିଁ । ବରଂ ତୁମ୍ଭର ଆଚରଣ ଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭର କ୍ରୋଧ ଜାତ କଲ । ତୁମ୍ଭେ ଆମ୍ଭର ହସ୍ତଗତ । ଛଳରେ ହେଉ ବା କୌଶଳରେ ହେଉ ବା ବଳରେ ହେଉ ତୁମ୍ଭକୁ ହସ୍ତଗତ କରିଅଛୁ । ଆମ୍ଭର ଇଚ୍ଛାସାଧନ କରିବା, ଦେଖିବା ଏଥିରେ କିଏ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେବ" । (୪)

ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ନାରୀ ପୁରୁଷର ଶୌର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଏକ ମାଧ୍ୟମ । ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବା ଲାବଣ୍ୟର ପ୍ରକାଶ ନାରୀ ପାଇଁ ଥିଲା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ମାନ । ନାରୀ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବତୀ ତଥା ଗୁଣବତୀ ହେଲେ ତାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୃଦ୍ଧି ହେଉଥିଲା ।

ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ଓ ବସ୍ତୁବିଧାନର ଚିତ୍ର ପଦ୍ମମାଳୀରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ସମାଜରେ ମହନ୍ତ ରାମାନୁଜ ଦାସଙ୍କ ପରି ଉଦାର, ସ୍ୱାଧୀନଚେତା, ପରୋପକାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଲୋକଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ । ଶିବରାତ୍ରୀ ଦିନର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ, ଶିବ ଉପାସନାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶିବ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଜନ ସମାଗମ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ବ ପର୍ବାଣୀ ଉତ୍ସାହିତ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ସ୍ତ୍ରୀଲକ୍ଷଣ, ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛଦ, ଆଦିର ବ୍ୟବହାରରେ ସେ ସମୟର ସମାଜର ପ୍ରକୃତ ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ମିଳିଥାଏ ।

ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ଓ ଘଣ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବାଦ ପ୍ରେରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସ ବାଲେଶ୍ୱର, ମୟୂରଭଞ୍ଜ ତଥା କେନ୍ଦୁଝର — ଏହି ତିନୋଟି ଜିଲ୍ଲାର ଘଟଣାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସମାଜ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ସମାଜ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରାର ଏକ ସଫଳ ରୂପାୟନ । ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜ ଗୌଣ । ରାଜନ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରେମ ଓ ବୀରତ୍ୱ ଗାଥା ଏଥିରେ ମୁଖ୍ୟ ଉପଜୀବ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ତାହା ଉପନ୍ୟାସ ଧର୍ମ କେତେକାଂଶରେ ବିସର୍ଜନ କରି ରୋମାନ୍ସର ଅଧିକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଛି ।

ପାଦଟୀକା :

(୧) ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା — ତା ୨୫।୮।୮୯

(୨) ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର — ପଦ୍ମମାଳୀ - ଭୂମିକା - ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ

(୩) ଐ — ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା

(୪) ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର — ପଦ୍ମମାଳୀ — ପୃ. ୧୫

ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,
ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ସମ୍ବଲପୁର

କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ ।

ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ସୂଚନା ।

ପଠାଣ ଓ ମୋଗଲଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହେବା ପୂର୍ବରେ ଓଡ଼ିଶା ହିନ୍ଦୁ ରାଜାଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଥିଲା । କେଶରୀ ଓ ଗଜପତିବଂଶୀୟ ନୃପତିମାନେ ଉନ୍ନତ ପ୍ରତାପଶାଳୀ ଥିଲେ, ଏହା ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ— "ବୀର ଶ୍ରୀ ଗଜପତିଗୌଡ଼େଶ୍ୱର ନବକୋଟି କର୍ଣ୍ଣାଟୋତ୍କଳ ବର୍ଗେଶ୍ୱର ବୀରାଧିବୀରବର"—ଅଭିଧାନରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବ । ଏଥିରୁ ଜଣା-ଯାଏ ଯେ ଗଜପତିବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଅଧୁନାତନ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଓ ବଙ୍ଗଳାର ଲେଫ୍ଟେନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣରଙ୍କର ଅଧିକୃତ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରଦେଶ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କର କରଗତ ଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ରାଜାମାନଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି ହେଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ପ୍ରମାଣ ଅଛି । ରାଜଧାନୀ ପୁରୀରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ କିଛି ଦିନ ପରେ କଟକରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ତହିଁର ନିଦର୍ଶନ-ସ୍ୱରୂପ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କର ବିଳାସ ଓ କ୍ରୀଡ଼ାର ନିକେତନ ହୋଇ ମହାନଦୀ କୂଳରେ ବିରାଜିତ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜାମାନେ ଏହିପରି ବହୁ ସମୟ ଉତ୍କଳ-ଖଣ୍ଡକୁ ସୁଶାସିତ କରୁଥିଲେ । ଗଡ଼ଜାତର ରାଜାମାନେ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କର ଅଧୀନସ୍ଥ ଥିଲେ । ପୁରୀର ରାଜା ସମସ୍ତ ଗଡ଼ଜାତ ଓ ମୋଗଲବନ୍ଦୀ ଅଞ୍ଚଳ ସହ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସଖା ହୋଇ ସମସ୍ତ ଭାରତ ଖଣ୍ଡରେ ପୂଜିତ ଥିଲେ ।

ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କର ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଶାନ୍ତି ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଚୁର ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଯେ ସ୍ୱୀୟ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ପ୍ରଜା ଶାସନ କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ନାହିଁ । ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ କେନ୍ଦୁଝର ପୂର୍ବରେ ଏକ ରାଜାର

ଅଧୀନରେ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଭୋନ୍‌ସଲେଙ୍କର ଭୂସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ବାଣପଡ଼ା ଗାଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଲାଭ ଦ୍ୱାରା ହେଉଥିବା ଡାକୁଡ଼ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜାଙ୍କର ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ପୃଥକ୍ କରି ଭୋନ୍‌ସଲେଙ୍କ ଗଡ଼ରେ ସ୍ଥାପିତ କଲେ; ତଦବଧି ଭୋନ୍‌ସଲେଙ୍କର ଗୋଷ୍ଠୀଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜା ସ୍ୱରୂପ ପରିଗଣିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଅଦ୍ୟାବଧି ଏହା ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନୀୟ । ଏହି ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ବର୍ଗଫଳ ସମସ୍ତ ଜିଲ୍ଲାର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶରୁ ଅଧିକ ।

ପଠାଣ ଓ ମୋଗଲ ମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କ୍ଷମତା ଅପ୍ରତିହତ ଥିଲା । ମୋଗଲଙ୍କର ପତନ ହେବାରୁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ଅଧିକାର ଆସନ ହେବାରୁ ସେମାନେ କେବଳ ଦେଶଲୁଣ୍ଠନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦାସୀନ ଥିଲେ । ଭାଲଦେମୀର ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ମରହଟ୍ଟାଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ଯାଇ ଓଡ଼ିଶା ଇଂରେଜ ବଣିକଙ୍କର ଅଧୀନ ହେଲା । ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ବଣିକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ଦେଶର ଆଭ୍ୟନ୍ତରିକ ଶାସନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ତନ୍ତ୍ର କରୁନଥିଲେ । ଉଭୟ ପକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ ସନ୍ଧିପତ୍ର ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ହୋଇଥିଲା, ତହିଁରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଏହି ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନେ ବହିଃଶତ୍ରୁମାନଙ୍କଠାରୁ ରକ୍ଷା କରିବେ ଓ ତଦ୍‌ବଦଳରେ ରାଜାମାନେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କର ପ୍ରଦାନ କରି ରକ୍ଷାକାରୀଙ୍କର ଅଧିପତ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ଏବଂ ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଇଂରେଜ ଫୌଜ ଏ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗଲାବେଳେ ସମୟରେ ରାଜାମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ରସଦ ଆଦି ଯୋଗାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବେ । ସନ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀ:ରେ ଓଡ଼ିଶା ଇଂରେଜାଧିକୃତ ହେଲା ପରଠାରୁ, ବଙ୍ଗଳାର ଲେପ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଗଡ଼ଜାତ ମହାଲର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ରାଜାମାନେ ପୂର୍ବବତ୍ ସ୍ୱକୀୟ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଶାସନ କ୍ଷମତା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ଅଶିକ୍ଷିତ ରାଜାମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପ୍ରଜାବର୍ଗଙ୍କର ଜୀବନ ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ନ୍ୟସ୍ତ ଥିବାରୁ, ଅନେକ ସମୟରେ ସେମାନେ କ୍ଷମତାର ଅପବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସନ ୧୮୪୦ ଖ୍ରୀ:ଅ:ରେ ନୟାଗଡ଼ର ଏକ ରାଜା ଏକ ଜଣ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଏକ ଭରଙ୍ଗା ବସ୍ତ୍ର କରି ଫାଶିକାଠରେ ଝୁଲାଇ ଦେଲେ । ସନ ୧୮୪୮ ଖ୍ରୀ:ଅ:ରେ କଣ୍ଟାବାଙ୍କିର ଏକ ରାଜା ଏକଶୋଟି ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରକୁ ଅତି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ସର୍ବଶରେ ନିର୍ଯ୍ୟାତିତ କଲେ, ରାଜଚ୍ୟୁତ ହେଲେ ଏବଂ କଣ୍ଟାବାଙ୍କି ଇଂରେଜଙ୍କର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ହେଲା । ଏହି ଘଟଣାର ଦଶ ବର୍ଷ ଅନ୍ତେ ନ ହେଉଣୁ ଅନୁଗୁଳର ରାଜା ସୋମନାଥ ସିଂହ ମାଣ୍ଡଳିକମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ସିଂହାସନ ଚ୍ୟୁତ ହେଲେ ଏବଂ ଅନୁଗୁଳ ତାଙ୍କଠାରୁ ଇଂରେଜ ଖାସ ମହାଲରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧର ରାଜା ତାଙ୍କର ଅଧିନସ୍ଥ କନ୍ଧମାଳର କନ୍ଧମାନଙ୍କୁ

ଦମନ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ କନକମାଳକୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସମର୍ପଣ କଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ କେନ୍ଦୁଝରର ରାଜା ପାର୍ଶ୍ୱଦେଶରେ ଯାହା କର ପରିବେଷ୍ଟନଗତ ହେଲାକୁ ଇଂରେଜ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ୱାଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରିନାତ ସୁଦୃଢ଼ ଗଡ଼ରେ ବସାଇବାରେ, କେନ୍ଦୁଝରସ୍ଥ ଭୂଇଁମାନେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ରୋହାଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିଥିଲେ ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଖ୍ୟାୟିକାର ଅତୀତ ଅଟେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ସରଦାର ରତ୍ନାକର ସିଂହ ଗଡ଼ନାୟକ ।

ବୈତରଣୀ କଦାଖରରେ ଏକଗୋଟି ପ୍ରାଚୀର ଓ ପରିଖାବେଷ୍ଟିତ ଦୁର୍ଗ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏ ଦୁର୍ଗଟି ସାଧାରଣରେ କସୁଆଁଲଗଡ଼ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଗଡ଼ଟି ଏକଗୋଟି ନାତିଦୀର୍ଘ ନଗର ବିଶେଷ । ଦୁର୍ଗ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବାସ ... ... ବହିର୍ଦ୍ୱାରରୁ ଦ୍ୱାରଖ ବା କଟ୍ଟାଘର ସିଂହଦ୍ୱାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ରାଜପଥ ବିସ୍ତୃତ । ରାଜପଥର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦ୍ୱାରୁସ ସମ୍ମୁଖ ନାନା ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋକଙ୍କର ବସତି ଓ ପଣ୍ୟବିପଣୀ । ଦୁର୍ଗର ଦକ୍ଷିଣ ଓ ପଶ୍ଚିମ ବେଷ୍ଟନ କରି ସ୍ରୋତସ୍ୱତୀ ବୈତରଣୀ ପ୍ରବାହିତା ଏବଂ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟାନୀ । ସରଦାର ରତ୍ନାକର ସିଂହ ଗଡ଼ନାୟକ, ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ମଣ୍ଡଳରେ ରତନ ଗଡ଼ନାୟକ ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ, ଏ ଦୁର୍ଗର ସ୍ୱାମୀ । ସେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବଂଶଜ ଜଣେ ତେଜସ୍ୱୀ ପୁରୁଷ । ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶ୍ୟାମ, ବ୍ୟୂଢ଼ୋରସ୍କୋବୃଷସ୍କନ୍ଧ, ଶାଳପ୍ରାଂଶୁର୍ମହାଭୁଜଃ, ଆସୁନ୍ଦର ରକ୍ତିମନେତ୍ର ଓ ସୁଦୀର୍ଘ ମୁଖଶ୍ରୀ ସାହସିକର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲା । ସେ ଧୃତ ହେଲା ସମୟରୁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ଡାଲ୍ଟନ ଏବଂ ରେଭେନ୍‌ଶା (Col Dolton & T.E. Ravenshaw) ସାହେବମାନେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଯେଉଁ ରିପୋର୍ଟ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ଯେ, ରତ୍ନାକର ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସେ ଜଣେ ବୀରପୁରୁଷ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କରିବା ସକାଶେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କର ବୟସ ଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିଲେ ହେଁ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ସବୁ ଶିଥିଳୀଭୂତା ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ନଥିଲା । ସ୍ଥଳରେ, ଶୀକାରେ ଓ ବନ୍ୟା ଭୂମିରେ ସେ ତାହାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନୀୟ ଏବଂ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାବର୍ଗଙ୍କର ବିଶେଷ ସମ୍ମାନର୍ହ ଥିଲେ । ଏପରି ଦାମ୍ଭିକ ଯୁଦ୍ଧରେ ରାଜା ସେନା ନାୟକଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥିଲେ । ଗଡ଼ନାୟକ ସାଧୁତା ଦର୍ଶନାର୍ଥ ପାଠକରି ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ବୈତରଣୀରେ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନାଦି ସମାପନ କରି, ଦେବାର୍ଚ୍ଚନ କରିବାରୁ ସେ ନିୟମିତ ରୂପେ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ ଓ ଗୀତା ପାଠ କରନ୍ତି । ସେ ଏପରି ନିଷ୍ଠାବାନ

ସୂକ୍ଷ୍ମ ଯେ ଅତଏବ ଦାର୍ଶନିକର ଅନ୍ତତଃ ଶ୍ଲୋକ ବା ଶ୍ଲୋକାର୍ଦ୍ଧ ବା ପାଠ ନ କରି ଜଳଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଦେବାର୍ଚ୍ଚନ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହେଲେ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନର ପୂର୍ବରୁ ସେ ... ... ମୋଚନ କରନ୍ତି । ପୀଡ଼ିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଔଷଧ ଚିକିତ୍ସା ଓ ସୁଶ୍ରୂଷାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରନ୍ତି । କାହାର ଖାଦ୍ୟ ବା ବସ୍ତ୍ରର ଅଭାବ ଥିଲେ ତାହା ପୂରଣ କରନ୍ତି । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କୁପଥଗାମୀ ବା ଅଳସ ହୋଇଥିଲେ ; ତାହାକୁ ସଦୁପଦେଶ ଦେଇ ସତ୍‌ପଥକୁ ଆନୟନ କରନ୍ତି । ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଯେ ଦୁର୍ଗବାସୀମାନେ ଦେବତା ତୁଲ୍ୟ ଭକ୍ତି ଓ ସମ୍ମାନ କରିବେ, ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ । ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀ ଦୁର୍ଗର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରି ଏକ ବୃଦ୍ଧା ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ଆବାସକୁ ଉପନୀତ ହେଲେ । ବୃଦ୍ଧାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇ ଏକ କଥା କହିବାର ଆବଶ୍ୟକ । ବୃଦ୍ଧାର ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଶାସନ ସଜ୍ଜନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକଗୋଟି ଘର ଥିଲା । ସେହି ବୃତ୍ତିର ଉପସତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ ଭିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ସେ ଯେନତେନ ପ୍ରକାରେଣ ସଂସାର ଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ଏକ ଗୋଟି କନ୍ୟା ଓ ଶିଶୁପୁତ୍ର ରଖି ସେ ଅକାଳ କାଳଗ୍ରାସରେ ପତିତ ହେଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଳ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ କନ୍ୟାଟିକୁ ଅତି ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ବିବାହ ଦେଇ କନ୍ୟା ଦକ୍ଷିଣା ସ୍ୱରୂପ କିଛି ଅର୍ଥଲାଭ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗିନୀ କୁଳ ସ୍ୱାମୀଗୃହ ଦର୍ଶନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବିଧବା ହେବାରୁ ପିତ୍ରାଳୟରେ ମାତୃସେବାରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରୁଅଛି । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ସ୍ୱାମୀର ଓ କନ୍ୟାର ବୈଧବ୍ୟକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି, ଶିଶୁପୁତ୍ରଟିକୁ ଜୀବନର ପ୍ରଦୀପ ସ୍ୱରୂପ ଲାଳନ ପାଳନ କରୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦୈବଦୁର୍ବିପାକବଶତଃ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସ ସମୟରେ ଶିଶୁ ଶଯ୍ୟାରୁ ନିରୁଦ୍ଦେଶ ହେଲା । ସାଧାରଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଦସ୍ୟୁମାନେ ମେଳିଆ ଦେବା ସକାଶେ, ବୃଦ୍ଧାର ପୁତ୍ରକୁ ଅପହରଣ କରିଥିଲେ । ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ଦୁର୍ଘଟଣା ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ପଡ଼ିବାରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ମନ ଭାଙ୍ଗିଗଲା, କିନ୍ତୁ ତାହାର ହୃଦୟର ଏକାନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ତାହାର ଧ୍ରୁବ ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି ତାହାର ପୁତ୍ର ଏକ ଦିନ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିବ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସକୁ ସେ ବଂଶର ବର୍ତ୍ତି ପ୍ରେମ ପୋଷଣ କରୁଅଛି । ଦୁର୍ଗସ୍ଥ ଦୁଷ୍ଟ ବାଳକବାଳିକା ତାହାକୁ 'ବାଘୁଣୀ' ବୋଲି ଡାକନ୍ତି ଓ ଏପରି ଡାକିଲେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୁପିତା ହୁଏ । ଦୂରରୁ ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଆସିବାର ଦେଖି ବୃଦ୍ଧା ଆହ୍ଲାଦରେ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ... ...

"ମୋ ବାପ ରତ୍ନାକର ଆସିଛି । ମୋ ବାପକୁ ଦେଖିଲେ, କାଠ ପାଷାଣ ଭୁଖା ତରଳି ଯାଏ । ବାପା, ସତ କହିଲ, ମୁଁ କି ବାଘୁଣୀ ; ମତେ ଅଲାଜୁକିଆମାନେ କହୁଅଛନ୍ତି ବାଘୁଣୀ । ମୁଁ କାହିଁକି ବାଘୁଣୀ ହେବି ; ତାଙ୍କର ମା ମାଉସୀମାନେ ବାଘୁଣୀ ହେଉଛନ୍ତି ।"

ରତ୍ନାକର କହିଲେ :— "ନା ନା, କିଏ ଏପରି କହେ ? ସେ କହେ ସେ ଦୁଷ୍ଟ । ତମେ ବାଘୁଣୀ ହେଲେ ଆଉ କଥା ଅଛି !"

ବୁଢ଼ା କହିଲା— "ବାପା ତୁ କୋଟି ପରିମାଣ୍ଣ ହୋଇ ବଞ୍ଚଥା । ମୋ ବାପ ଶଶୀଭୂଷଣ—ମୋ ଚନ୍ଦ୍ରମା କୋଠି ଅଛୁ—ମୋ ଧନ ତୋ ବାଟ ଚାହିଁ ବସି ରହିଅଛୁ; ତୁଁ କାହିଁକି ବିଳମ୍ବ କରୁଅଛୁ । ଏହିତ ମୋ ବାପ ଢୁକୁଛି—ମୁଁ ଦେଖୁଛି—ଆଁ ଅଁ ମୋ ବାପ; ଆଉ ମତେ କଷ୍ଟ ଦେ ନା । ଲଲ୍ଲାଟର ବାପ, ସଦେଶ ମୋ ବାପ ଅଛି ଅସିବ ନାହିଁ ।

ଲଲ୍ଲାଟର— "ହଁ ମା ଉଦ୍ବେଗ ସ୍ଥିର ହୁଅ, ଶଶୀ ଶୀଘ୍ର ଆସିବ ।

ବୁଢ଼ା—"ତୁମ୍ଭ ଖାଲି ଏପରି କଥା କହୁ; ଆଉ ସମସ୍ତେ ମତେ ଛାଡ଼ିଲ କରନ୍ତି ।"

ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀ ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳରୁ ଏକ ଫେଣା ମୁଦ୍ରା ଅମୃତପାଣି ଘନ୍ଧା ବାହାର କରି ବୁଢ଼ାର ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ବୁଢ଼ା ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲ ଆନନ୍ଦରେ ସ୍ୱତଃ ହୋଇ କହିଲା— "ପୋଡ଼ା ମୁହଁ ବୁଢ଼ ବୁଝିଅଛ ଘର । ଅରେ ! ବୁଢ଼ ପୋଡ଼ାମୁହିଁ ଧାଇଁ ଆ ଦେଖ, ଲଲ୍ଲାଟର ବାପ କଣ ଆଣିଛି ?"

କିନ୍ତୁ ବୁଢ଼ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀ ବୁଢ଼ାକୁ ପ୍ରଣାମ କରି ସେଠାରୁ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

(ଲଗ୍ନାନ୍ତ ଅବସ୍ଥା)

ସନ୍ଧ୍ୟା ଅଗତ ହୋଇଅଛି । ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀ ସାନ୍ଧ୍ୟବନ୍ଦନାଦି ସମାପନ କରି ଚୌପାଢ଼ୀରେ ଅଧୀନ । ନିକଟରେ କୁଳ ପୁରୋହିତ ଯୁକ୍ତପୋଷଣ ପଞ୍ଚଯୋଗୀ ବସିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଦୁର୍ଗସ୍ଥ ଅନେକ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ମଣ୍ଡଳୀ ହୋଇ ବସି ନାନାବିଷୟ ସମାଲୋଚନା କରୁଅଛନ୍ତି । କେତେକ ଦିବସ ହେଲା, ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଆକାଶରେ ଗୋଟିଏ ଧୂମକେତୁ ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଅଛି । ତାହା ଆଜିକା ସଭାର ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଦୋହଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ସେ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଏକଚକ୍ରରଥରେ ସ୍ୱାତଘୋଡ଼ା ଯୋଖି ଚଢ଼ି ହୋଇ ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରୁଅଛନ୍ତି; ଏହି ମତାବଲମ୍ବୀ ସଭ୍ୟମାନେ ଥିଲେ । ସୁବିଖ୍ୟାତ ଗ୍ୟାଲିଲିଓ ଏହି ମତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିବାଦ କରି କାରାଗାରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସଭ୍ୟମାନେ ଗାଲିଲିଓଙ୍କୁ ପାଇଲେ କଣ କରନ୍ତେ ଏହା ଗୋଟିଏ କୌତୂହଳୋଦ୍ଦୀପକ ବିଷୟ ଅଟେ । ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରାମ କେନା ଭୂମିମାନ କୋଳି ଖ୍ୟାତ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଜାଣେ ସେ ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳାକାର ଜଗତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରମାସୀମା ଦଣ୍ଡୁସ୍ଥରୁ ଜାପର ସ୍ଥାତୀର ଦ୍ୱାରା ଜଗତ ମଣ୍ଡିତ,

ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ପୂର୍ବାଶେ ହେଜା! ମନଲୁଚି ଲୁଚିବାକୁ ଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡ ଯାଉ ନାହାନ୍ତି। ସେ କହିଲେ :—

“ଅଚ୍ଛା ଏତ ବଡ ଭୀଷଣ କଥା। ଲଙ୍ଗୁଡ଼ିଆ ତାରକା ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କର ରଥ ଯିବା ବାଟରେ ପଡୁଅଛି; ତେବେ ରଥର ଓ ତାହାର ସଂଘର୍ଷ ହେଉ ନାହିଁ କାହିଁକି? ପଞ୍ଚଯୋଷୀ କହିଲେ—“ଅକ୍ଷଣ କି ଯେ ସେ ପାରବା, ବଣ୍ଟୁକର ଦାନ୍ତକ. ଲକ୍ଷ୍ମଣର ମାଡଲୀ ଏବଂ ଦୁର୍ଗ୍ରହର ଅନୁଶର ତୁଳନା ନାହିଁ। ଲଙ୍ଗୁଡ଼ିଆ ତାରା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସଂଘଟ ହେଲେ, ମହାପ୍ରଳୟ ହେବ। ଗତ ୨୦ ବା ୨୫ ବର୍ଷରେ ଅନେକ ଲୋକମାନେ ଗୋଟିଏ ଧୂମକେତୁ ଦେଖାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ୨୦।୨୫ ବର୍ଷରେ ମହାପ୍ରଳୟ ହେଉଥାନ୍ତା।

ରତ୍ନାକର—“ଏ ସବୁ ଜ୍ୟୋତିଷର ଅବେଚନା ଅନ୍ୟପ୍ରୟୋଜନ। ଋଷିମାନେ ଜ୍ଞାନବଳରେ ଗ୍ରହଣ ଓ ପର୍ବ ଗଣନା କରୁଥିଲେ। ଧୂମକେତୁ ସବୁ କେଉଁଠାରୁ ଆସନ୍ତି ଓ କେଉଁଠାକୁ ଯାନ୍ତି, ତାହା ସେମାନେ ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅବଶ୍ୟ ଜଣାଇଥାନ୍ତେ। ଆକାଶ ଅସୀମ ଅନନ୍ତ; ସେଥିର ଦୂରତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିର ସୀମା ନାହିଁ। ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର କେଉଁଠାରେ ସୀମା ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ। ଏହି ଅସୀମ ଅନନ୍ତ ଆକାଶ ମହାକାଳ ମହାଦେବଙ୍କ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର। ମହାକାଳଙ୍କ ବକ୍ଷରେ ଥାଇ ମହାଶକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ପାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି। ତାହାଙ୍କର କୌଶଳ ଆମ୍ଭେମାନେ କଟାକ୍ଷଙ୍କ ବିଶେଷ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନୁଷ୍ୟ କଣ ବୁଝିବୁ? ମହାପ୍ରଳୟ ନ ହେଉ ଧୂମକେତୁ ଉଦିତ ହେଲେ ପୃଥିବୀରେ ଅନେକ ଉତ୍ପାତ ଘଟଣା ହୋଇଥାଏ, ଏହା ନିଶ୍ଚୟ।”

ପଞ୍ଚଯୋଷୀ—କେତାନାମୃପସ୍ତୁବାସ୍ତୁ ଧୂମକେତୁଶବୋଦ୍ଭବଃ ।

ରତ୍ନାକର—ଧୂମକେତୁ ଉଠିଲେ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ମହାମାରୀ, ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ, ରାଜାମାନଙ୍କର ବିନାଶ ଇତ୍ୟାଦି ଘଟିଥାଏ।

ଶ୍ୟାମହେଣ୍ଡା—ଲଙ୍ଗୁଡ଼ିଆ ତାରା ଯେ କେବଳ କେନ୍ଦୁଝରରେ ଉଠିଛି ଏପରି ନୁହେଁ ମୟୂରଭଞ୍ଜ, ଢେଙ୍କାନାଳ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଉଠିଥିବ? ତାହା ହେଲେ କୋଉଁ ରାଜାଟି ମରିବେ ଦେଖିବା?

ଏପରି କଥୋପକଥନ ସମୟରେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜାଙ୍କ ଅଗତ ଏକ ଦୂତ ଅବନତ ମସ୍ତକରେ କୃତାଞ୍ଜଳିପୂର୍ବକ ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲା :—

“ଶ୍ରୀ ଛାମୁ ପୁତ୍ରାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେ।”

ଏହା ଶୁଣି ସକଳ ସମସ୍ତେ ମୁକ୍ତରେ ଆକାଶ ଛୁଇଁ ଉଚ୍ଚକୁ ଯଶ ଜୟକାର ଜୟଧ୍ୱନି ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ ରହିଲେ । ଦୁର୍ଗ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଅଭିମତ କଲ,—

"ଏକାଦଶଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ମହାରାଜା ପାଟମହାଦେବୀଙ୍କୁ କହିଥିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଶ ସମସ୍ତରେ ଏକ ଆଶ୍ରୟ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପଠାନ୍ତୁ, ତହିଁରେ ଅଣ୍ଟ ଜଣ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ବାଣପତାଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୀର ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଧରାଇ ଆଣିଦେଲେ ବହୁ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯିବ । ସେଥିପାଇଁ ପାଟମହାଦେବୀଙ୍କ ଗ୍ରାମକୁ ଆଣି ଦେବାଇଦେଲେ ନ, ଗ୍ରାମ ଅଧିକାରୀମାନେ ଦେଣ୍ଡୁର ଗଡକୁ ଘେରି କରନ୍ତୁ ।"

ଏହି କଥାକୁ ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀ ଦୃଢ଼ତାରେ ଉପଯୁକ୍ତ ପାରିତୋଷିକ ଦେବାକୁ ଘୋଷଣା କଲେ, ଏବଂ ପ୍ରଭାତରେ ଦେଣ୍ଡୁର ଗଡକୁ ଯିବାର ଆୟୋଜନ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

(ପ୍ରେମିକ - ପ୍ରେମିକା)

ଦୁର୍ଗସ୍ୱାମୀଙ୍କର ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ, ତାଙ୍କର ବୃଦ୍ଧାମାତା, ଖଣ୍ଡୁଆଳୀ ଦେବୀ ଓ ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସାବିତ୍ରୀ ଦେବୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ଏକ ଗୋଟିଏ ଅଲୌକିକ ସାମାନ୍ୟ ରୂପବତୀ କନ୍ୟା ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରର ଭୁଲାବାଙ୍କି ସବୁ ଭୁଲି ସେ ସୁନ୍ଦରୀ ଥିଲେ ବୋଲି ପରିଜନମାନେ ତାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ନାମ ରଖିଥିଲେ । ରତ୍ନାକରଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସହୋଦର ପ୍ରଭାକର ପରି । ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ଦୀପ୍ତିମାନ ରୂପଥିଲେ ବୋଲି ପିତା ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାକର ନାମକରଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଭାକରଙ୍କର ଅପରାଧ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୟାଳୁ ଥିଲେ । କେହି ଦୁଃଖୀ ଦରିଦ୍ର ତାଙ୍କଠାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ବ୍ୟର୍ଥକାମ ହୋଇନଥିଲେ । କୌଣସି ଯାଚକଙ୍କୁ ତାହାଙ୍କୁ ଏକ ଖଣ୍ଡ ବସ୍ତ୍ର ମାଗିଲେ, ଅନ୍ୟ କିଛି ହସ୍ତଗତ ନ ହେଲେ, ସେ ଗୋଲାପ୍ତିଅଙ୍କ ପଟ ସ୍ୱୀୟ ପରିହିତ ବସ୍ତ୍ର ଦାନ କରି ଆପେ ଉଲଗ୍ନ ରହନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ପିତା ପୁତ୍ରଙ୍କର ଅନେକଥର ମନାନ୍ତର ଘଟିଥିଲା । ପିତା, "ଯେଉଁ ବାଳକ ନିଜେ ଉପାର୍ଜନ କରିବାର କ୍ଲେଶ ନ ଜାଣେ, ତାହାର ସଞ୍ଚିତ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରିବାର କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ।" ଏପରି ଗଞ୍ଜଣା ଦେଉଥିଲେ ଦେଉନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଏପରି ମନର ଅବସ୍ଥା ହୁଏ ଯେ, ଯେଉଁ

ମନ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସୁରୁଚିର ସଙ୍ଗୀତରେ ଅଙ୍କିତ ଓ ଅଭିନୀତ ଥାଏ, ସେହିପରି ଏହା ସାମାନ୍ୟ ଭାବରେ ତାହା ଅନୁଭବନୀୟ ହୋଇପାରେ ଏବଂ ତହିଁରୁ ଶୁଭମୟ ଫଳ ପ୍ରସୂତ ହୁଏ। ପିତାଙ୍କର ପୂଜା / ଭକ୍ତିରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଏହିପରି ଅବସ୍ଥା ଘଟିଥିଲା। ସେ ଥିଲେ ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀ, ପ୍ରିୟା ମିଷ୍ଟଭାଷିଣୀ ପତିପରାୟଣା ଭାର୍ଯ୍ୟା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣୋପମ ଦେବରଙ୍କ ମୁଖାପେକ୍ଷୀ ନ ଥାଇ, ଚିରିଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ, ପରିଜନଙ୍କର ଅଞ୍ଚଳରେ ଆଦରକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ। ତଦୁଭୟଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି ଉଦ୍ବେଗ ରହିଲା ନାହିଁ। କୃଷ୍ଣ ପିତା ଉପଯୁକ୍ତ ଦେବୋପମ ପୁତ୍ରଙ୍କର ଆଚରଣରେ ବାଧିତ ଓ ପଲ୍ଲବାଚ୍ଛାଦନରେ ଦଗ୍ଧ ହୋଇ ଅଚିରେ ଜାଲନ୍ଧରରେ ପତିତ ହେଲେ। ପତି ବିରହାନନ୍ତର ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କର କ୍ଳେଶ ଚରମ ସୀମା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ। ତଥାପି ଉକ୍ତ ଜୀବନରେ ସେ ଆଉ ଏକଥର ପଞ୍ଚ-ତରଙ୍ଗ-ଦର୍ଶନ-ସୁଖ-ଲାଭର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ନାହିଁ। କାଳ ହେଲା ବ୍ୟାଧିର ଅନୋଘ ଚିକିତ୍ସକ। କାଳକ୍ରମରେ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ ପୁଣି ମନକୁ ସ୍ୱସ୍ଥ ଓ ଶାନ୍ତ କରି ଗୃହକର୍ମରେ ବ୍ୟାପୃତା ହେଲେ। ଶ୍ରୀମାନ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ତାଙ୍କର ସୁପୁତ୍ର। ବାଳକର ଚନ୍ଦ୍ରବଦନ ରୂପ ଲୋକଙ୍କର ମନୋମୁଗ୍ଧକାରୀ ଥିଲା। ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଅପଣା ଜନନୀଙ୍କ ଅଙ୍କରେ ପୁଣି ନବଯୌବନରେ ବାତ୍ସଲ୍ୟ ସହିତ ଲାଳନପାଳନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ। ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ କ୍ରମରେ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାଠାରୁ ଦୁଇବର୍ଷ ବଡ଼। ଉଭୟ ଭାଇଭଉଣୀ ଖେଳି ଏକାଠିରେ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ। ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଏକାଠିରେ ଦେଖିଲେ ଲୋକେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦାବନ ମନ୍ଦିରରେ ଲୀଳା କରିବା ସକାଶେ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି। ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ ଉପହାସ ଛଳରେ ବାଳିକାକୁ କହନ୍ତି ଯେ ନାରାୟଣ ତାହାର ବର। ବାଳିକା ଉତ୍ତରରେ କହେ—

"କିଏ ମା, ବର କଣ?"

ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ—"ତୋର ବାପା ମୋ ମା'ର ବର।"

ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା—"ସେ ତ ବେଶ୍"। —(ନାରାୟଣ ପ୍ରତି)

"ନନା, ତୁ ମୋର ବର ହେଲେ ମତେ ମାରିବୁ ନାହିଁ ଟି?"

ନାରାୟଣ—"ହଁ, ବାଃ ଶ୍ରୀ, ବର କ'ଣ ଭଉଣୀକୁ ମାରେ, ସେ ଗେହ୍ଲା କରେ। ତୋର ମୋର ବିଭା ହୋଇ ପାଲିଙ୍କିରେ ବସି, ବାଜା ବଜାଇ, ଶୋଭାଯାତ୍ରା କରି ଯିବା, ଲୋକମାନେ ସବୁ ଦେଖୁଥିବେ।"

ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା—ବାଃ, ସେ'ତ ଖୁବ୍ ମଜା ହେବ। —କହ ମା, ଆମମାନଙ୍କର ବିଭା କେବେ ହେବ?"

ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ—'ତୁମେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପିଲା, ବଡ଼ ହେଲେ ବିଭା ହେବ'।

ଶାନ୍ତଶୀ ଦେଇଙ୍କର ନାରାୟଣ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଜାମାତୃ ପଦରେ ବରଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । ଯେହେତୁ ତାଙ୍କ କୁଳରେ ପିଉସୀକନ୍ୟା ବିବାହ ପ୍ରଥାର ପ୍ରଚଳନ ନଥିଲା। ଦୁର୍ଭାଗିନୀ କୁନ୍ଦର ଦଶା ଦେଖି, ପିଲା କନ୍ୟାର ବିବାହର ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ଏକାଦଶବର୍ଷୀୟା ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ତାଙ୍କର ଚକ୍ଷୁର ପିତୁଳା ସ୍ୱରୂପ ଥିଲା । ତାହାକୁ ବିଦାକଲେ ସେ ଅତି ଦୁଃଖ ହେବେ, ଏଣୁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ବିବାହ ସେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥଗିତ ରହିପାରେ ଭଲ । ଶୀଘ୍ର ବିବାହ ଦେବାର ଇଚ୍ଛା ତାଙ୍କର ନଥିଲେ ହେଁ, ବାଳକ ବାଳିକା ଦୁହେଁ ବିବାହ ହୋଇ ବସିଲେ । ତାହା ଏହିରୂପେ ଘଟିଥିଲା । ବାଳକ ବାଳିକା ଓ ସଙ୍ଗିନୀମାନେ ଉଦ୍ୟାନରେ ବୈକାଳୀ କୂଳେ ବିଚରଣ କରୁଁ ଅନେକ ବନପୁଷ୍ପ ଆହରଣ କରି ସୁନ୍ଦର ମାଳାମାନ ଗୁନ୍ଥିଲେ । ଜଣେ ସଙ୍ଗିନୀ କହିଲା—"ଆଜି ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ଓ ଭକ୍ତଙ୍କର ବିବାହ ଦେବା" । ଏହା କହି ସଖୀମାନେ ଉଭୟଙ୍କୁ ପୁଷ୍ପ ସଜ୍ଜାରେ ଭୂଷିତ କଲେ । ଜଣେ ସଖୀ ପୁରୋହିତର ଅନୁକରଣ କଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ଏକ ପୁଷ୍ପମାଳା ହସ୍ତରେ ଧରି ନାରାୟଣ ଭକ୍ତଙ୍କ ଗଳାରେ ପ୍ରଦାନ କଲା ଓ ସଖୀମାନେ ହୁଳହୁଳି ପ୍ରଦାନ କରି ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କଲେ । ବାଳିକା ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ମାତାଙ୍କୁ କହିଲା—"ବଡ଼ ମା, ଆଜି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିବାହ ହୋଇଗଲା" ।

ଶାନ୍ତଦେଈ ସହାସ୍ୟ ବଦନରେ ବାଳିକାର ମୁଖ ଚୁମ୍ବନ କରି କହିଲେ, 'ବେଶ୍ ହେଲା' । ସେହିଦିନଠାରୁ ନାରାୟଣ ଭକ୍ତ ତାହାର ବର ବୋଲି ବାଳିକା ମନରେ ସଂସ୍କାର ବଦ୍ଧମୂଳ ହେଲା । ଉଭୟେ ଏକତ୍ରରେ ଆହାର, ବିହାର, କ୍ରୀଡ଼ା, କୌତୁକ, ହାସ୍ୟ ପରିହାସ, ଅଧ୍ୟୟନ, ଶୟନ କରନ୍ତି । ଗୁଣନିଧି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଉଭୟଙ୍କୁ ବ୍ୟାକରଣ, କାବ୍ୟ, ସାହିତ୍ୟ ଆଦି ପାଠ କରାଇଲେ । ଉଭୟେ ସମାନ ବୁଦ୍ଧିର ଶାସ୍ତ୍ରଶିକ୍ଷା ସହିତ, ହିତୋପଦେଶ, ଶବ୍ଦମାଳା, ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତର କେତେକ ଅଂଶ, ରଘୁ, କୁମାର, ଶିଶୁପାଳ ବଧ, ଶକୁନ୍ତଳା, ମେଘଦୂତ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପନ କଲେ । ଏହି ପ୍ରକାରେ ବାଳକ ବାଳିକାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଲୀଳା ସମାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ, ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା ବୟଃପ୍ରାପ୍ତା ହେଲା । ତାହାର ଶରୀର ଓ ମନର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସକଳ ଅଙ୍ଗ ଯଷ୍ଟିର ସଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପୁଷ୍ପପରି ଶୋଭା ହେଲା । ମୁଖଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଲାଭ କଲା । ବାହୁ ସୁଗୋଲ ଓ କଟିତଳ କ୍ଷୀଣ ହେଲା । ବାଲ୍ୟସୁଲଭ ଚପଳତା ଏକାବେଳେ ତିରୋହିତ ହୋଇ, ସେ ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ପରିଣତ ହେଲା । ପୂର୍ବପରି ଆଉ ବାକ୍‌ପଟୁତା ନାହିଁ । ସେହି ନାରାୟଣ ଭକ୍ତର କଣ୍ଠଲଗ୍ନା ହୋଇ ବିଚରଣ କରିବାରେ ସେ କୁଣ୍ଠିତ ନ ଥିଲା, ଏବେ ତାହାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଲଜ୍ଜା ହେଲା । ଉଭୟଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଏକତ୍ର ହେଲେ ସେ ଚକିତା ହୁଏ । ଏହା କି ଭାବ ? ପାଠିକାମାନେ ସମସ୍ତେ ଏହା ଥରେ ଜୀବନରେ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ; ଆପଣା ଆପଣାର ହୃଦୟକୁ ପଚାରିଲେ ଉତ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ ।

ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ମାତା ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ସେ ଅବଶେଷ ଉତ୍କଣ୍ଠିତା ହୋଇ ପୁଅଙ୍କୁ ସମୀପ ଆନୟନାର୍ଥ ଦୂତ ଓ ବାହନ — ହସ୍ତୀ ପ୍ରେରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପାର୍ବତ୍ୟ ଦେଶରେ ହସ୍ତୀ ବଡ଼ ଉପକାରୀ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ଜନ୍ତୁ । ଏଠାକାର ରାଜାମାନେ କେବଳ ଶୋଭା ଓ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶେ ହସ୍ତୀ ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ହସ୍ତୀ ନ ହେଲେ ସେମାନେ ଚଳି ପାରିବେ ନାହିଁ । ବାଟ ନାହିଁ, ଘାଟ ନାହିଁ, ପାହାଡ଼ ପର୍ବତ, ଖାଲ ଢିପ, ଝାଡ଼ି ଜଙ୍ଗଲ ନ ମାନି, ଆପଣା ବାଟ ଆପେ କରିଯାଏ । ପର ଦିବସ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ସ୍ୱଗୃହକୁ ଗମନ କରିବେ । ଅଦ୍ୟ ଅପରାହ୍ଣରେ ତପସ୍ୱିନୀ ଓ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ବୈତରଣୀ କୂଳସ୍ଥ ଉପବନରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ ୨ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ପ୍ରସ୍ତର ଖଣ୍ଡ ଉପରେ ଉପବେଶନ କରି ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ପ୍ରକୃତି ଅପୂର୍ବ ଶୋଭା ଧାରଣ କରିଅଛି । ସମ୍ମୁଖ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶୁଭ୍ର ଫେନିଳ ରାଶି ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଚଞ୍ଚଳ ରଜତ ଧାରା ପରି ବୈତରଣୀ ପ୍ରବାହିତା । ଅସ୍ତମୁଖ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମୟୂଖ ଲହରୀ ଉପରେ ଝକ୍‌ଝକ୍ କରୁଅଛି । ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟାନୀ ତଦ୍ରୂପ ପ୍ରାକୃତିକ ରମଣୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରିଅଛି । ଦୂରସ୍ଥ ଶିଖରର ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ଜବାକୁସୁମ ସଙ୍କାଶ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଧୀରେ ୨ ଲୁପ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ପକ୍ଷୀମାନେ ଦୂରରୁ ସମାଗତ ହୋଇ କୁଳାୟ ଆଶ୍ରୟ କରି, ତଟସ୍ଥ ବୃକ୍ଷରେ କୂଜନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଅଦ୍ୟ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ, ପଶ୍ଚିମାକାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଅସ୍ତ ନ ହେଉଣୁ, ପୂର୍ବଦିଗ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଚନ୍ଦ୍ରମା ସ୍ନିଗ୍ଧ କିରଣ ଜାଲ ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀକୁ ରଜତ ବସନରେ ମଣ୍ଡିତ କଲେ । ପ୍ରକୃତିର ଶୋଭା ତରୁଣ ତରୁଣୀର ହୃଦୟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଲା । ସେଥିରୁ କିଛିକାଳ ନୀରବରେ ରହିଲା ପରେ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ କହିଲେ :—

"ମୁଁ କାଲି ଯାଉଛି ।"

"କେବେ ପୁଣି ଆସିବ ?"

"କିପରି କହିବି ? ମୁଁ ସ୍ୱାଧୀନ ନୁହେଁ ଯେ ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଇଚ୍ଛା କରି-ପାରିବି, ମୁଁ ଏଠାରୁ ଯାଉଛି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ମୋର ମନ ପ୍ରାଣ ଏଠାରେ ରହିବ କେବଳ ଶୂନ୍ୟ ଦେହ ନେଇ ଯାଉଅଛି ।"

"ତୁମ୍ଭେ ସବୁଦିନ, କେତେ ସୁନ୍ଦର ତୁମ୍ଭର ଚିତ୍ତକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିବେ, ଆଉ କି ଏ ଦୁଃଖିନୀକୁ ସ୍ମରଣ କରିବ ?"

"ଏହା କହୁଛ, ହୃଦୟକୁ ଚିରାଇ ଦେଖାଇ ପାରନ୍ତି ଦେଖନ୍ତ ତହିଁରେ କି ଛବି ଅଙ୍କିତ ରହିଅଛି !"

"ଯେଉଁଦିନ ସ୍ୱର୍ଗୀମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିବାହ ଦେଲେ, ସେହି ଦିନଠୁ ତୁମ୍ଭକୁ ହୃଦୟର ଦେବତା ବୋଲି ଧ୍ୟାନପୂଜା କରୁଅଛି । ଯେତେଦିନ ଏ ଦେହରୁ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିନାହିଁ, ସେତେଦିନ ସେହି ଦେବତାର ପୂଜା କରୁଥିବି । ତୁମ୍ଭେ ଗଲେ ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟମୟ ଦେଖିବି, ତୁମ୍ଭେ ନିକଟରେ ନଥିଲେ ତୁମ୍ଭର ଅଦର୍ଶନ ବଡ଼ କ୍ଳେଶଦାୟକ ହେବ ।"

ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାଙ୍କ ଏହି ଦୁଃଖ ଅଭିମାନ କଥା ତାହାର ଅବନତ ମୁଖାରବିନ୍ଦରୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ ଶୁଣି—(ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ, ଏକ ଭୀତା ବାଳିକା ମୁଖ ଏ କଥା ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ) – ଚନ୍ଦ୍ରାଧରର କପୋଳରେ ସ୍ୱୀୟ ଅଧରୋଷ୍ଠ ସ୍ଥାପନକରି ଚୁମ୍ବନ କଲେ । ପରସ୍ପର ସ୍ପର୍ଶରେ ଉଭୟଙ୍କର ଅଙ୍ଗଯଷ୍ଟି କଣ୍ଟକିତ ହେଲା । କିଛି-କ୍ଷଣ ଉତ୍ତାରୁ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ କହିଲେ :—"ଯେତେଦିନ ଏ ଦେହରୁ ପ୍ରାଣ ବାୟୁ ବାହାରି ଯାଇ ନାହିଁ, ତୁମ୍ଭେ ମୋର ହୃଦୟେଶ୍ୱରୀ ହୋଇ ରହିବ । କିନ୍ତୁ ମୋର ମନ କିପରି ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଅଛି, ଆଶଙ୍କା ହେଉଅଛି ଯେପରି କି ଆଉ କୌଣସି ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ ।"

ପ୍ରଭୁ ମଙ୍ଗଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ, ସେ ଅବଶ୍ୟ ମଙ୍ଗଳ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭର କୁଶଳ ବାର୍ତ୍ତା ସମୟ ସମୟରେ ଦେବାକୁ ତ୍ରୁଟି କରିବ ନାହିଁ ।

"ଏହା ଆଉ କହିବାକୁ ହେବ ?"

ଏହା କହି ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ସ୍ୱୀୟ ହସ୍ତରୁ ଏକ ବହୁମୂଲ୍ୟ ଅଙ୍ଗୁରୀୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରି ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାର ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ସ୍ଥାପିତ କରି କହିଲେ—"ମୋର ସ୍ମୃତିର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଏହାକୁ ଧାରଣ କରିବ ।"

ଅନନ୍ତର ପ୍ରେମିକ—ପ୍ରେମିକା ସ୍ୱଆବାସକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

(ଜାଲ ଖବର)

'ଭାଗ୍ୟରେ ତଳରେ ମଣା'—ମନ ବାସନା ଅନ୍ତରେ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ବାର୍ତ୍ତା ବାୟୁର ପରରେ ଉଡ଼େ । ଆଜିକାଲି ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ ଟେଲିଗ୍ରାଫ ଥିଲେ, ଏକଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ବାର୍ତ୍ତା ଯେପରି ଜାହାଜରେ ଯାତା ହେଉ, ମୃତ୍ୟୁସମ୍ବାଦ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦ୍ରୁତତର ବାହିତ ହୋଇଥାଏ ଏକଥା ଅନେକ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ । ରାଜାଙ୍କର ସହଯାତ୍ରୀମାନେ କେନ୍ଦୁଝର ଗଡକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସମ୍ବାଦ ଗଡ଼ରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଦେବଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳଙ୍କର ହସ୍ତରେ

ରାଜ୍ୟଭାର ଅର୍ପଣ କରି ରାଜା ଗାର୍ଷ୍ଟେନଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରିଥିଲେ । ବେବର୍ତ୍ତା ମହାଶୟ ଦେୱାନଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାଥିଲେ । ଅଧୀନ ପ୍ରଜା ପକ୍ଷରେ ସେତେବେଳର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ଲାଗିର ସମ୍ଭାବନା ତାହା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ସେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ଥିଲେ । ସେ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ "ପ୍ରାଂଶୁଲଭ୍ୟେ ଫଲେ ଲୋଭାଦୁଦ୍‌ବାହୁରିବ ବାମନଃ" ପରି ଅସମ୍ଭବ ଅଭାବ ଜାଣି, ସେ ସେ ଆଶାକୁ ମନରେ ସ୍ଥାନ ଦାନ କରି ନଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ, ଗାଦିରେ ନ ବସି, ସେ ନିଜ ପ୍ରଭାବ ବଳରେ ରାଜାଙ୍କର କ୍ଷମତା ଶକ୍ତି ପରିଚାଳନା କରିପାରିବେ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଶଙ୍କାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ଗାର୍ଷ୍ଟେନଙ୍କୁ ଯିବା ପୂର୍ବରେ, ରାଜା ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜ ରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ପାଟମହାଦେଈଙ୍କୁ କ୍ଷମତା ଦେଇଥିଲେ, ଏବଂ ପ୍ରସ୍ଥାନରେ ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବେ ଏକ ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ଲେଖି ଆଦେଶ କରିଥିଲେ, ଯେ ପାଟମହାଦେଈ ବାଲପଦା ଗଡ଼ଠାରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠସ୍ଥ ବୃନ୍ଦାବନ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଆଣାଇ ତାଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରି ଗାଦିରେ ବସାଇବେ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ରାଣୀଙ୍କର ଦୂତ କସ୍ତୁରୀଗଡ଼ ଯାଉଥିବାର ଅନେକମାନେ ଦେଖିଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ସ୍ୱତ୍ୱଧାରୀମାନେ ଗଡ଼କୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲା ପୂର୍ବରୁ ରାଜାଙ୍କର ପରଲୋକଗମନର ବାର୍ତ୍ତା ସେଠାରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ବେବର୍ତ୍ତା ଏ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଆପଣାର ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧିର ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ କଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ଯେ ଯଦି ସେ ରାଜାଙ୍କର ଅ-ବିବାହିତା ପତ୍ନୀର ଗର୍ଭଜାତ ପୁତ୍ର ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଗାଦିରେ ବସାଇ ପାରିବେ, ତାହା-ହେଲେ ତାଙ୍କୁ କଳର ପିତୁଳା ପରି ଚଳାଇ ସେ ନିଜେ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ କରିପାରିବେ । ଏଣୁ ସେ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ମାତାଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ତାଙ୍କୁ କସ୍ତୁରୀ-ଗଡ଼କୁ ଆଣାଇଥିଲେ । ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧିର ଉପାୟ ସ୍ୱରୂପ ସେ ଏକ ଗୋଟି ଜାଲ ଉଇଲ୍ ରଚନା କଲେ । ସେ ଦସ୍ତାବିଜ ସମସ୍ତ ପାଠକ ମାନଙ୍କର କୌତୁହଳ ନିବାରଣାର୍ଥ ନିମ୍ନରେ ଅବିକଳ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଲେଖିତଂ ଶ୍ରୀ ରାଜେ ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜ ଜମିଦାର କିଲ୍ଲେ କେନ୍ଦୁଝର ସୋର୍ଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଶା ଏକ୍ଷ ନ ଆମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗାର୍ଷ୍ଟେନଙ୍କୁ ଯିବାର ମନସ୍ଥ କରୁଅଛୁଁ । ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ନ କରନ୍ତୁ, ଯଦି ବିଦେଶରେ ଆମ୍ଭର କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ ଘଟଣା ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଆମ୍ଭର ଔରସଜାତ ପୁତ୍ର ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ ଆମ୍ଭ ଅନ୍ତେ ଆମ୍ଭର ଓ୍ୱାରିସ ସ୍ୱରୂପ କେନ୍ଦୁଝର ଗାଦିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ । ଏତଦର୍ଥେ ସ୍ଥିର ମନେ, ଠିକ୍ ଜ୍ଞାନେ ସବଳଭାବେ ସୁସ୍ଥ ଶରୀରରେ ବିନା ଶିଷ୍ଟାରେ ଆପଣା ଇଚ୍ଛାରେ ନିଜହସ୍ତ ମୁଦ୍ରାଙ୍କରେ ଏହି ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ଲେଖି ଆଦେଶ କରୁଅଛୁଁ ଯେ ଏହା ଦରକାର ହେଲେ କାମରେ ଆସିବ । ତୁଳା ଦି ୧୦ ନ ସନ ୧୨୭୨ ସାଲ୍ କଟକଣ, କେନ୍ଦୁଝର ।

ରାଜେ ଶ୍ରୀ ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଏ ପ୍ରମାଣ

। ୧ । ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳ ବେବର୍ତ୍ତା

। ୨ । ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟବାଦୀ ଶମ୍ଭୁ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ମନ୍ତ୍ରଣା ।

କଟକ ସହରର ଚୌଧୁରୀ ବଜାର ଛକ ଠାରୁ ଏକ ପ୍ରଶସ୍ତ ରାଜପଥ ଲାଲବାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଅଛି । ଏହି ପଥର ଉତ୍ତର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏକ ସୁରମ୍ୟ ଦ୍ୱିତଳ ହର୍ମ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଭବନର ବହିର୍ବାଟି ବା ବୈଠକ ଖାନାଟି ଏକତଳ ଗୃହ । ଗୃହଟି ଦୈର୍ଘ୍ୟରେ ବିଂଶତି ହସ୍ତ ଓ ପ୍ରସ୍ଥରେ ଦ୍ୱାଦଶ ହସ୍ତ ପରିମିତ, ଏବଂ ସ୍ଫଟିକ ଝାଡ଼ ଲଣ୍ଠନରେ ସୁଶୋଭିତ । ତାହାର ଭୂପୃଷ୍ଠ ସ୍ଥୂଳ ସୁରଞ୍ଜିତ କାର୍ପେଟ ମଣ୍ଡିତ, ଗୃହରେ ଏକ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏକ ଯୋଡ଼ି ମର୍ମର ପ୍ରସ୍ତରର ଟେବୁଲ ଓ ଗୃହକୋଣରେ ଗୃହଗୋଟି କେଦାରା । କେଦାରାମାନଙ୍କ ଉପରେ ନାନାବିଧ ଚୀତ୍ରନର ଗୃହର ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରୁଥିଲା । ଟେବୁଲର ଏକ ଧାରରେ ଏକ ଘାଣ୍ଡି ରୌପ୍ୟର ବର୍ତ୍ତୁଳ ମରକତ୍ ଦାନ ଜମ୍ମ ମଣ୍ଡିତ ସ୍ଫଟିକର ଗୁମ୍ଫିତ ଅଟେଷ୍ଟାମ୍ପ ଓ ଅନ୍ୟାଧାରରେ ସ୍ଫଟିକପାତ୍ର ଦେଦୀପ୍ୟ ଖଣ୍ଡ ଦେଖାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଗ୍ଧ ଫେନନିଭ ଏକଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ସୁକୋମଳ ଶଯ୍ୟାରେ ଶୁଭ୍ରବସ୍ତ୍ର ପରିହିତ ଏକ ବଙ୍କା ସୁଉଚ୍ଚ ଉପାଧାନ ଦେହ୍ନିକ ହୋଇ ଏକ ରୌପ୍ୟ ନିର୍ମିତ ଆଲବୋଲାରେ କାଓରାଦାର ସୁବାସିତ ତମାଖୁର ଧୂମପାନ କରୁଥିଲେ ଓ ତନ୍ଦ୍ରାମୁଦ୍ରିତ ନେତ୍ର ଅର୍ଦ୍ଧ ମାତ୍ରାରେ ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ସେବନ ତନ୍ଦ୍ରାସୁଖ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଅଦୂରେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀଗୋପାଳଜୀଉଙ୍କର ସନ୍ଧ୍ୟା ଆରତିର ଘଣ୍ଟାଧ୍ୱନି କର୍ଣ୍ଣ କୁହରରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲା । ଶ୍ମଶ୍ରୁ-ଗୁମ୍ଫ-କେଶ ମୁଣ୍ଡିତ ମସ୍ତକରେ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ କୋମଳ ମଖମଲର ଟୋପର ଅବତ । ଅଙ୍ଗରେ ଶ୍ୱେତ ବେନିୟାନ ଓ କଟିରେ ଶ୍ୱେତ ମଲମଲ ଧୋତି ପରିହିତ । ଦେହଟି ଅଧକୁ ନଳଗ ଅଙ୍ଗୁଳିମାନରେ ଜଡ଼ିତ, ବର୍ଣ୍ଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶ୍ୟାମ ଓ ବୟସ ପଞ୍ଚାଶତ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଲୋକମାନେ ପ୍ରକୃତ ବୟସ ଜଣାଇବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ଥିଲେ । ଏଣୁ ପ୍ରକୃତ ବୟସରୁ ଅନ୍ୟୂନ ଦଶବର୍ଷ ଊଣା ବୟସକ୍ରମର ସେ ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ । ପାଠକ ! ଏ ବ୍ୟକ୍ତି କିଏ ଜାଣି ପାରିଥିବେ ? ଯଦି ଜାଣି ନଥାନ୍ତି, ଶୁଣନ୍ତୁ— ଏହାଙ୍କର ନାମ—ଶ୍ରୀବାବୁ ହରମୋହନ ମିଶ୍ର—ତତ୍କାଳୀନ ମାହାଲର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ସାହେବ ବାହାଦୂରଙ୍କର ଦେଓ୍ୱାନ ବା ଶିରସ୍ତାଦାର ଏହାଙ୍କର ଉପାଧି । ତତ୍କାଳ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହାଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରତିପତ୍ତି ଥିଲା । ବାବୁ ହରମୋହନ ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୂତ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ କରିଥିଲେ । ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଅସମ୍ଭବ ପ୍ରାୟମାନ ହେବ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଇତିମଧ୍ୟରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ହାହାକାର ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା, ଏବଂ ଏପରି ସମୟରେ ଅନେକ ଧନ ହେବା କୌଣସି ବଡ଼ ଗିରିକାର ହରମୋହନ ବାବୁଙ୍କ କାଳରେ ପଡ଼ି ନ ଥିବାରୁ ବାବୁ ମୈତ୍ରୀର ଚଣ୍ଡୁ ଭୂଜ, ଲୁଣ / ଭର ଦୁଆ ଟାଣି ଓ

ନାୟିକା ଏବଂ ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଦେଇ ଧୂମୋଦଗୀରଣ କରୁ କରୁ ଯାଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ-ଜୀଉଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଆଲୋକରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଗୌରବ ଫୁଟିଥିଲା, ଏକ ଘଣ୍ଟା ଶବ୍ଦରେ ବାବୁଙ୍କର ମୁଦ୍ରିତ ନୟନ ଉନ୍ମୀଳିତ ହୋଇଗଲା । ବାବୁ ଦେଖିଲେ ଯେ ଏକ ଦୁଲାର ଟୋକା ଟୋକା ସମ୍ମୁଖରେ ଭକ୍ତି ଏକ ଦୀର୍ଘ ଦଣ୍ଡବତ ହେଉଅଛି । ଦୃଷ୍ଟି ମାତ୍ରେ, କହିଲେ—'କିଏ ଦେବଶ୍ରୀ ? ଆସ, ବସ ।'

'ଆଜ୍ଞା, ହଁ ।'

'କେବେ ଆସିଲ ? ସବୁ ଭଲ ତ ?'

'ଆଜି ଆସିଲି ଭଲ ଅଛନ୍ତି ଆପଣ ?'

ହରମୋହନ ବାବୁ ମନେ ମନେ ଚିନ୍ତା କଲେ ତାହା ତ ହେଲେ କ ଦୁଲାଲ ଟୋକା ଟୋକା ଭେଟ । ସହାସ୍ୟେ କହିଲେ—

'ଖବର ?'

'ଗୁମ୍ଫ ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।'

'କଅଣ, ସେ ପାର୍ଥିବନକୁ ଯାଇଥିଲେ ନା ?'

'ଆଜ୍ଞା ହଁ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ରାଜା ଯମୁନା ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ରାଜା ଗଦାଧର ଭକ୍ତ ଦେହତ୍ୟାଗ କଲେ ।'

"ଭଗବାନ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମାର କୁଶଳ କରନ୍ତୁ । ଏପରି ରାଜା ଆଉ ହେବେ ନାହିଁ ! କେବେ ଏବେ ଗାଦିର କିଏ ହେବ ? ରାଜାଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନ କିଏ ଅଛନ୍ତି ?"

"ଅପରକ୍ତୁ ସକଳ ଜଣା ଅଛୁ । ତାଙ୍କର ଔରସଜାତ ଏକ ପୁତ୍ର ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ନାବାଳକ ଭକ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଗାଦିରେ ବସାଇବା ପାଇଁ ରାଜ ପାର୍ଶ୍ୱଦମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଚିନ୍ତା ପଡ଼ିଛି ଏବଂ ଦଲିଲ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।"

"ଦଲିଲ କାହିଁ ?

ଦେବଶ୍ରୀ ଦଲିଲ ଦେଖାଇଲେ ଓ ହରମୋହନବାବୁ ଚଷମା ଲଗାଇଦେଇ ତାହା ଅକ୍ଷର ରୂପେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି କହିଲେ—

"ଦଲିଲ ତ ବସ୍ତୁର ମୁତାବକ ପ୍ରକାର ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ପାଟ-ମହାଦେବୀଙ୍କର କଅଣ ଇଚ୍ଛା ?"

"ସେ ଏଥର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ । ଏହା ଜାଣିଲେଣି, ରାଜା ମହୋଦୟ, ତୀର୍ଥାଟନକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରେ ଉଇଲ୍ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।"

"ତାହାହେଲେ ତ ସେ ଅନର୍ଥ ଘଟାଇ ପାରନ୍ତି ।"

"ସେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ କ'ଣ କରିବେ ।"

"ଧର୍ମତଃ ନାବାଳକ ରାଜାଙ୍କର ଫୁଲଝରବାଗ୍ରର ସ୍ୱତ୍ୱ"

"ଅନ୍ୟ ଉଆରସ ନଥିଲେ ଫୁଲଝରବାଗ୍ରର ସ୍ୱତ୍ୱ ଲାଭ ପାଇପାରେ ଏପରି ପଟଣ ଶବାଲିରେ ଅଛି ।"

"ତାହାହେଲେ କଣ ହେଲା ? ଅନେକ ଅଶାନ୍ତି ଅନର୍ଥ ଜାତ ହେବ । ଯେପରି ପଠପକ୍ଷର ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ନରେନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ମୋକଦ୍ଦମାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଘୋଷ ସାହେବ ବାହାଦୂର ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମତ ଦେଇଥିଲେ । ରକ୍ଷା ହେଲା ଯେ ସାହେବ ପ୍ରଣିଧିଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ନରେନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ଅଦାଲତ ଭାଲ ଛାଡ଼ରେ ଲପଟିତ ହୋଇ ଉପଶ୍ରୀ ମୋକଦ୍ଦମା ଆପୋଷ ସମାଧାନ କରିଦେଲେ ।"

"ଆପଣ ଇଚ୍ଛାକଲେ ସବୁ ସମାଧାନ ହୋଇପାରେ ।"

"ଯଥେଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କଲେ ହୋଇ ନ ପାରେ ଏପରି କିଛି ନାହିଁ । ଯେବେ ଏକଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖରଚ କରି ପାରିବ ତାହାହେଲେ ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ ସ୍ଥାନ ଦେବି ।

"ଦେବୋତ୍ତର ଦାବି ସ୍ୱୀକାରେ ଏକ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖରଚ କିଛି ଅଧିକ ନୁହେଁ ।"

"ତାହାହେଲେ ଶ୍ରୀ ରାମବାବୁ (ବାବୁ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ସେନ) ଓ ଈଶାନ ବାବୁ (ବାବୁ ଈଶାନ ଚନ୍ଦ୍ର ବାନୁର୍ଜୀ)ଙ୍କୁ ଓକିଲ୍ ନିଯୁକ୍ତ କର । ସାହେବ ନୂତନ ଲୋକ ଦେଖାଯିବ, କଣ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଦଶ ସହସ୍ର ଟଙ୍କା ଅଗ୍ରିମ ଦେବାକୁ ହେବ ।"

"ହଜୁରରେ ଅଧୀନ ସର୍ବଦା ହାଜର ଅଛି ।"

ମନମୋହନବାବୁ ଭୃତ୍ୟଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଦେବଜୀଙ୍କୁ ତାମ୍ବୂଳାଦି ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆଦେଶ କଲେ । ତଦନନ୍ତର ଉଭୟଙ୍କର ସମସ୍ତୋଚିତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦେଇ ଅନେକ କଥୋପକଥନ ହେଲା । ଦେବଜୀ କହିଲେ 'ଆଜିକାଲି ବଡ଼ ବିଷମ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାଣି । ଏ ସମୟରେ କି ହେବ ଭଗବାନ ଜାଣନ୍ତି । ଅନ୍ନକଷ୍ଟରେ ଅନେକ ଲୋକ ଘର ଦୁଆର ଛାଡ଼ି ପଳାଇଲେଣି । ମୁଁ

ଅଳ୍ପ ବୋଲି ଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ଆସିଲେ ଯେ ବାଉଁଶ ଗଛମାନଙ୍କରୁ ଧାନ ବାହାର ହୋଇଅଛି ।”

“ଏକ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା । ଏହା କେବେହେଁ ଭଲ ଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ସେ ଦିନ ଲାଟ ସାହେବ (Sir Cecil Beadon) ଏଠାକୁ ଆସିଥିଲେ । କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ସ୍ୱାମୀମାନେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଘଟିବ ବୋଲି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଲାଟସାହେବଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆବେଦନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସୁତରାଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସ୍ୱାଧୀନ ବାଣିଜ୍ୟ ଅପ୍ରତିହତ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବ, ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବନାଶ ଉପସ୍ଥିତ ।”

ତତ୍ପରେ ମଦନମୋହନବାବୁ ରାଜାଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଦୂରଦର୍ଶିତାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଶୀଘ୍ର ଏକ ରିପୋର୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ବେବର୍ଣ୍ଣିଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଲେ ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

(ରାଣୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ପାଟ ମହାଦେଈ)

ଏ ଭଦ୍ରାସନ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରଧାନା ମହିଷୀ ରାଣୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ପାଟ ମହାଦେଈ ଏକ ଅସାଧାରଣ ରୂପଗୁଣ ସମ୍ପନ୍ନା ରମଣୀ ଥିଲେ । ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ଯୌବନର ସୀମା ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଚିହ୍ନ ଅଙ୍ଗରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହେଉଥିଲା । ବିଶାଳ ନେତ୍ରଯୁଗଳରୁ ଯେପରି ତେଜ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଥିଲା । ଏପରି ରମଣୀ-ରତ୍ନ ଲାଭ କରି ରାଜା ଆପଣାକୁ ପରମ ଭାଗ୍ୟବାନ ମଣୁଥିଲେ ଏବଂ ସକଳ ଗୁରୁତ୍ୱ ଜଟିଳ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ ସେମାନଙ୍କ ଏହି ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସ୍ୱରୂପ ଏକ ଗୋଟି ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ଦେଇ ନଥିବାରୁ ଉଭୟେ ଦମ୍ପତ୍ତି ବିଷାଦ ସାଗରରେ ନିମଗ୍ନ ଥିଲେ । କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଓ [୧] ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପିତ ହେଲେ, ରାଜା ମୟୂରଭଞ୍ଜାଧିପତି ମହାରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର କନିଷ୍ଠଭ୍ରାତା ଟିକାୟତ ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରି ରାଜପଦ ପ୍ରଦାନ କରିବାର ମାନସ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏତଦର୍ଥେ ମୟୂରଭଞ୍ଜାଧିପତିଙ୍କର ସହିତ [illegible] ଅନୁମତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତୀର୍ଥାଟନରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ ଏ ବାସନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିଆନ୍ତେ । ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ ଇଚ୍ଛା କରିବାର ଅଧିକାରୀ,

ଭକ୍ତିର ଫଳାଫଳ ଜଗଦୀଶ୍ୱରଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଅପୁତ୍ରିକା ରାଣୀ ପୁତ୍ର ସ୍ନେହରୁ ବଞ୍ଚିତା ହୋଇ ଦିବାନିଶା କେବଳ ସ୍ୱାମୀ ଏକ ଗୋଟିଏ ବାଳକାକୁ କନ୍ୟା ରୂପେ ଶୈଶବରୁ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ରାଜବାଟୀର ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥାନୁସାରେ ରାଜବାଟୀରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବାଳକା ପ୍ରତିପାଳିତା ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ରାଣୀଙ୍କର ସମସ୍ତ ସ୍ନେହପାତ୍ରୀ ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କର ବନ୍ଧ୍ୟା ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରାପ୍ତି ଦିବସରୁ ରାଣୀଙ୍କର ସଦା ହାସ୍ୟମୟ ମୁଖରେ ଏକ ବିଷାଦର ଛାୟା ନିପତିତ ହୋଇଥିଲା । ପରିଚାରିକା ମାଧବୀ ପୂର୍ବପରି ରାଣୀଙ୍କୁ ପୂର୍ବପରି ହାସ୍ୟମୁଖୀ ଦେଖିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ବିନୋଦନର ଅନେକ ଉପାୟ କରୁଥିଲା । ମାଧବୀ କହିଲା ;—

"ଦେଖ ! ଶ୍ରୀଧାମଙ୍କର ଯାତ୍ରା ଲାଗିଥିଲା, ହେଉଥିଲା ଆଜି ତାହା ଅନ୍ୟଥା ହେବନାହିଁ । କେବେ ଅକାରଣ ଦୁଃଖ କରି ଆପଣଙ୍କୁ କ୍ଲେଶ ଦେବାର କି ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହି ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାମାନେ ଚୈତନ୍ୟଦେବ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ମୁଖାପେକ୍ଷା କରୁଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଗୀତ ଓ ଦଣ୍ଡଧାରୀମାନଙ୍କୁ ଲୁଣ୍ଠା, ଢୋଲ୍ ବାଦ୍ୟ ନୃତ୍ୟ ଆଦି ପ୍ରଜାମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆଦେଶ ଅପେକ୍ଷାରେ ସିଂହଦ୍ୱାରରେ କୋଳାହଳ କରୁ ଅଛନ୍ତି ।"

ରାଣୀ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରି କହିଲେ "ନବଦ୍ୱୀପଠାରୁ ସର୍ଦ୍ଦାର ରତ୍ନାକର ଆସିଅଛନ୍ତି ?"

ମାଧବୀ—"ଆଜ୍ଞା, ହଁ, ଭୁଆଁ ସର୍ଦ୍ଦାର ନଟବର ବୈଷ୍ଣବ ଭୁଆଁ ମହାପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆସିଅଛନ୍ତି ।"

ସର୍ଦ୍ଦାର ରତ୍ନାକର ସିଂହଙ୍କର ରାଜବାଟୀର ସହିତ ଏପରି ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଯେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତଃପୁର ପ୍ରବେଶ ଅବାରିତ ଥିଲା । ରାଣୀଙ୍କର ଆଜ୍ଞାମାତ୍ରେ ସେ ଅନ୍ତଃପୁର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରାଣୀଙ୍କୁ ଯଥାବିହିତ ଅଭିବାଦନ କରି ଉଭୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆସନରେ ଉପବେଶନ କରି କହିଲେ ;—

"ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ର ଆଦେଶ ହେଉଅଛି ।"

ରାଣୀ—"କେଉଁ ଦିନର ଉତ୍ସବ ଶୁଭ ବହୁଅଛି । ଏହାଠାରୁ ରାଜବାଟୀର ଆଉ ଅଧିକ କି ଉନ୍ନତି ହୋଇପାରେ ?"

ରତ୍ନାକର—"ଏପରି ସମୟରେ ଦେବଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳ କାହାନ୍ତି ?"

ରାଣୀ—"ସେ ଅନନ୍ତପୁରରେ ଥିଲେ, ଶୁଣାଯାଉଅଛି, କଟକ ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ବଡ଼ ଚତୁର ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ତାଙ୍କର କ'ଣ ମତଲବ ଅଛି ସେ ଜାଣନ୍ତି ।"

ରତ୍ନାକର—"ବର୍ତ୍ତମାନ ତେବେ କ'ଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ?"

ରାଣୀ—"ବୃନ୍ଦାବନ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ମହାରାଜାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଚ୍ଛାଥିଲା । ମହାରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଭଞ୍ଜ ମଧ୍ୟ ତାହିଁରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ମତ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ପ୍ରୟାଗରେ ମହାରାଜା ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଏକ ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।"

ରତ୍ନାକର—"ମହାରାଜାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ବତୋଭାବେ ପାଳନୀୟ ।"

ରାଣୀ—"ତାହାହେଲେ ସକଳ କଥା ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହ, ସେମାନଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ କ'ଣ ବୁଝ ।"

ରତ୍ନାକର ଏହି ଉତ୍ତରରୁ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହୋଇ, ସମବେତ ପ୍ରଜାମଣ୍ଡଳୀକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ :—

"ଉପସ୍ଥିତ ସର୍ଦ୍ଦାର ଓ ହେଡ଼ମ୍ୟାନ ପ୍ରଜାବର୍ଗ ! ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପିତୃସ୍ଥାନୀୟ ମହାରାଜା ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜଦେଓ ଗାଁଆଁଟଙ୍କୁ କଲେକଣ ପ୍ରୟାଗ ତୀର୍ଥରେ ମାନବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ଆପଣମାନଙ୍କର ଅବିଦିତ ନୁହେଁ । ମହାରାଜା ଓ ମହାରାଣୀଙ୍କର ଔରସଜାତ କୌଣସି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ପୁତ୍ର ନଥିବାରୁ, ସେ ମହାରାଣୀଙ୍କ ପାଖରେ ଆପଣାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ଜୀବିତ ଥିଲେ ତୀର୍ଥରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି, ମୟୂରଭଞ୍ଜ ମହାରାଜାଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରି ଯୌବରାଜ୍ୟରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିଥାନ୍ତେ । ଏଥିପାଇଁ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ମହାରାଜାଙ୍କର ସମ୍ମତି ମଧ୍ୟ ଆଣିଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ତିମ ସମୟରେ ପ୍ରୟାଗରେ ଏକ ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ମହାରାଜାଙ୍କର ଔରସଜାତ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୁତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ଦେବଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳ ତାଙ୍କୁ ଗୁପ୍ତଭାବରେ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ କଟକ ଯାଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଅସତ୍ ଅଭିପ୍ରାୟ ଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ—

ପ୍ରଜାମାନେ କହି ଉଠିଲେ — "ଆମ୍ଭେମାନେ ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଗାଦିରେ ବସିବାକୁ ଦେବୁନାହିଁ ।"

ନଟବର ଚୌକଟଣ୍ଡନ ଧୁନ୍ଧୁ! ମହାପାତ୍ର କହିଲେ;— ଏ କେନ୍ଦୁଝର ଗଡ଼ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ପୂର୍ବରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ କେନ୍ଦୁଝର ଏକ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ରାଜଧାନୀ ବାରିପଦାରେ ଥିବା ହେତୁ କେନ୍ଦୁଝର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ବିଶେଷ କଷ୍ଟ ଓ ଅସୁବିଧା ହେଉଥିଲା । ଏଣୁ କେନ୍ଦୁଝରର ପ୍ରଜାମାନେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜ ବଂଶରୁ ମହାରାଜାଙ୍କର ଏକଗୋଟି ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଆଣି କେନ୍ଦୁଝର ଗଡ଼ରେ ସ୍ଥାପିତ କଲେ । ତଦବଧି କେନ୍ଦୁଝର ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟ ହୋଇ ପରିଗଣିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଏପରି ଗଡ଼ରେ ଏହାଙ୍କୁ ବସାଇ ତାହାର ପବିତ୍ରତା ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷମ ।

ପ୍ରଜାମାନେ — "ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ କେବେ ହେବାକୁ ଦେବାନାହିଁ ।

ନଟବର ଚୌକଟଣ୍ଡନ — "ତାହାହେଲେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଆପଣା ଅସ୍ତ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କରି ଶପଥ କର ଯେ ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଗଡ଼ରେ ବସିବାକୁ ଦେବାନାହିଁ ।

ପ୍ରଜାମାନେ ତଦ୍ରୂପ ଶପଥ କରି, "ଜୟ ମହାରାଜା ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଜୟ" ଏକଥର ଉଚ୍ଚୈଃ ସ୍ୱରରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ।

ରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ପାଟ ମହାଦେଈ ତଦନନ୍ତର ବୃନ୍ଦାବନ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଆଣିବା ସ୍ୱଭାବେ ଉପଯୁକ୍ତ ଉକିଲ ଅଗ୍ର ବାରିପଦା ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

[ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ]

ଆଲୋଚନା :—

କେନ୍ଦୁଝର ଇତିହାସ ଶୀର୍ଷକ ଉପନ୍ୟାସ ମୁକୁର ପତ୍ରିକାର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ ସପ୍ତମ-ଅଷ୍ଟମ ସଂଖ୍ୟା (କାର୍ତ୍ତିକ-ମାର୍ଗଶୀର, ୧୩୧୫)ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ତୃତୀୟ ବର୍ଷ ଦ୍ୱିତୀୟ-ତୃତୀୟ-ଚତୁର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା (ଜ୍ୟେଷ୍ଠ-ଆଷାଢ଼-ଶ୍ରାବଣ, ୧୩୧୬) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । (୧) ଶେଷ ପ୍ରକାଶିତ ଅଂଶରୁ ଏହା ଅସମାପ୍ତ ଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ । ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ବେଳେ ଏହାର ଲେଖକ ଥିଲେ 'ଶ୍ରୀ ଉଦାସୀ' । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗବେଷକ ଓ ସମାଲୋଚକମାନେ 'ଶ୍ରୀ ଉଦାସୀ' ଯେ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର—ଏଥିରେ ଏକ ମତ ସ୍ପଷ୍ଟତା ଦ୍ୱିଧାଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । 'ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା କୋଷ'ରେ ତାଙ୍କର କୈଳାସଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି :

"ମୁକୁର ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ମାସିକ ପତ୍ରିକାରେ ସେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଲେଖକ ଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ 'ଛଦାଣୀ' ଏହି ଛଦ୍ମନାମ ଗ୍ରହଣ କରି 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ' ନାମକ ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରୁ-ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିନଥିଲା ।" (୧) ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋକୁଳ ଚନ୍ଦ୍ର ଶତପଥୀ ତାଙ୍କର 'ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏହି ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ । (୨) ପଦ୍ମମାଳୀ ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକାରେ ଅନୁରୂପ ମନ୍ତବ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରକାଶକ ଦେଇଛନ୍ତି : "ଛଦାଣୀ ଛଦ୍ମନାମରେ ସେ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ' ନାମକ ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ମୁକୁରରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । (୩) ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣ ଚରଣ ବେହେରାଙ୍କ ସମେତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମସ୍ତ ଅନ୍ୟ ଗବେଷକମାନେ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ଲେଖକ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି । (୪)

କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ସାତଗୋଟି ପରିଚ୍ଛେଦ ମୁଦ୍ରିତ । ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଔପନ୍ୟାସିକ କେନ୍ଦୁଝର କଥା କହିବାକୁ ଯାଇ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠପଟର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଅତୀତ ଗୌରବ ଓ କୀର୍ତ୍ତିଗଣର ମହିମମୟତା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ସୂଚିତ । ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରେ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କ ଭୂମିକା ଓ ଇଂରେଜ ସମୟରେ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ପୃକ୍ତ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ହିଁ ଅବତାରିତ । କେନ୍ଦୁଝର ଥିଲା ଏକ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟ । ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିବା ବହୁଧା ପ୍ରବଳ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଉପସ୍ଥାପିତ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଛଅଟି ପରିଚ୍ଛେଦ ହେଲା : ସରଦାର ଗୋପାଳର ହିଂସ୍ର ଚକ୍ରାନ୍ତ, ଉତ୍ପାତ ଆରମ୍ଭ, ପ୍ରେମିକ-ପ୍ରେମିକା, ଜାଲ ହଳଦ, ମନ୍ତ୍ରଣା, ରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ଓ ମହାଦେବୀ । ପ୍ରକାଶିତ ଅଂଶରେ ଉପନ୍ୟାସର କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର, ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଓ କଥା ଘଟଣାର ସୂଚନାତ୍ମକ ପରିଚୟ ଦିଆ-ଯାଇ ପାରୁଛି ।

କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ନାୟକ ରତ୍ନାକର ହିନ୍ଦୁ ଗଡ଼ନାୟକ । ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଉଦାତ୍ତ ମାନବୀୟ ଗୁଣର ଆକର, ଚରିତ୍ର ବଳ ଓ ଉତ୍ତମ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସିତ ଆଦର୍ଶମାନବ ରୂପରେ ପରିଚିତ କରାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀ ଦ୍ୱାରା—ନିଷ୍ଠୁର ରାଜତ୍ୱର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ସମୟରେ କେବଳ ଲୁଣ୍ଠନ ବା ମାନ୍ୟତାରେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜ୍ୟରେ ମହାରାଜଙ୍କ ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନୀୟ ବୋଲି ଲୁଣ୍ଠ—ସେ କେନ୍ଦୁଝର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ରୂପରେ ନାୟକ ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ । ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ହିଁ କଥାବସ୍ତୁର ଆରମ୍ଭ । ପ୍ରକାଶରେ ଉଣ୍ଡୁଭ

ସୁଭଦ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭାଇଙ୍କ ଅଦର୍ଶନ ଓ କେନ୍ଦୁଝର ମହାରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସମ୍ବାଦ, ପାଠକ ଏହା ସମୟରେ ପାଏ । ମହାରାଜା ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପେ ମନୋନୀତ କରିଥିବା ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ପରେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜ-ଗାଦି ପାଇଁ ଯେଉଁ ବିବାଦ ଦେଖାଦେଇଥିଲା, ତାହାର ସଂକେତ ଏଠାରେ ହିଁ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦରେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜ-ସିଂହାସନରେ ଅନ୍ୟତମ ଦାବିଦାର ଓ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ର କାରଣ ହୋଇଥିବା ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ କରାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ରତ୍ନାକର ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କ ଭଳି ସାଧୁ ପ୍ରକୃତିର ଅତ୍ୟାଧିକ ଦାନଶୀଳତା କାହିଁକି ପରିବାରରେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଆଣିଥିଲା – ତାହା ମଧ୍ୟ ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର, କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ ପରେ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ବଂଶରେ ପଡ଼ିଥିବା ରତ୍ନାକର ଓ ଧନୁର୍ଜୟଙ୍କ ପାରିବାରିକ ସମ୍ପର୍କ ଓ ରତ୍ନାକରଙ୍କ କନ୍ୟା ଶଶିଲେଖା ଓ ଧନୁର୍ଜୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବାଧ ପବିତ୍ର ପ୍ରେମ-ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ହିଁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସ ପରିଶେଷରେ ହର୍ଷୋତ୍ଫୁଲ୍ଲ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟହୋଇଥିବାରେ ଏହି ରୋମାଣ୍ଟିକ କାହାଣୀ କେଉଁ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର କରିଥାଆନ୍ତା, ତାହା କେବଳ କଳ୍ପନା ହିଁ କରାଯାଇପାରେ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ର ଅସଲ୍ ସୂତ୍ରଧର ଦେବର୍ତ୍ତା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଖଳନାୟକ ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ କରାଇବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କର ଏକ ପରିଚୟ ଦେଇ କେବଳ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇନାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଛି । ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ନିଜର ମନୋନୀତ ବ୍ୟକ୍ତି ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ, ସେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜସିଂହାସନରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରାଇବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ, ସେଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ସୃଷ୍ଟିର ସମଗ୍ର ଇତିବୃତ୍ତ ଓ ରୂପ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଔପନ୍ୟାସିକ ଏଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ଜାଲ୍ ଓ ଦେବର୍ତ୍ତା ଭଦ୍ରଙ୍କ କୃତିତ୍ୱ । "କେନ୍ଦୁଝରର ବିଦ୍ରୋହ," କେଉଁ ମିଥ୍ୟା ସନ୍ଦେହ ଉପରେ ଭିତ୍ତି, ମିଥ୍ୟାକୁ କ୍ଷମତା ଓ ଅର୍ଥ ବଳରେ ସତ୍ୟରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିବା ହେତୁରୁ ସମ୍ଭବଥିଲା—ଔପନ୍ୟାସିକ ଘଟଣାର ପାରସ୍ପର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ଉପସ୍ଥାପନରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟିଛନ୍ତି । ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ ପୂର୍ବଟିର ବିକାଶ । ମିଥ୍ୟା ଓ ଜାଲ୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଙ୍କୁ ସତ୍ୟରୂପେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାପାଇଁ ଦେବର୍ତ୍ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଦକ୍ଷେପ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ପ୍ରଥମ ଥରେ ଆସିଛନ୍ତି ଗଡ଼ଜାତ ମହାଲର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କ

ହେଡ୍‌ମାଷ୍ଟର ହରମୋହନ ମିଶ୍ର । ବେବର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଧୂର୍ତ୍ତାମି ଓ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସତ୍ୟାଧୂଳତାର ଜାଲ ଭିତରେ ଧନୁର୍ଜୟଙ୍କ ସମେତ ସମସ୍ତ କେନ୍ଦୁଝରବାସୀ କଉଳ ଧରା ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହାର ଇଂଗିତ ଏଠାରେ ରହିଛି ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଔପନ୍ୟାସିକ କେନ୍ଦୁଝରର ମହାରାଣୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ପାଟ ମହାଦେଇଙ୍କୁ କଥାବସ୍ତୁର ମଞ୍ଚ ଉପରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ମହାରାଣୀ କେବଳ ରୂପବତୀ ନଥିଲେ, ସଙ୍ଗେ ମହାରାଜାଙ୍କର ସେ ଥିଲେ ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଦ୍ଧାଂଗିନୀ । ଜସ୍ମନ୍ତି ଦିଜର ସାମନ୍ତ ରତ୍ନାକର ବଡ଼ଜେନା ଓ ସର୍ଦ୍ଦାର ମାନଙ୍କ ସହ ମହାରାଣୀଙ୍କର କେନ୍ଦୁଝରର ଭବିଷ୍ୟତ ନେଇ ପରାମର୍ଶ ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଧୂର୍ତ୍ତ ବେବର୍ତ୍ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁକରେ ଦଳଦାର ସେମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ଉତ୍ତୋଳନ କରିବାକୁ ରତ୍ନାକରଙ୍କ ସମେତ ସମସ୍ତ ସର୍ଦ୍ଦାରଙ୍କର ଶପଥ, ଏକ ଉତ୍ସାହରେ ସ୍ଥାପିତ । ଉପନ୍ୟାସଟିର କଥାବସ୍ତୁ ମୂଳ ଘଟଣାର ପଥରୁ ଆସି ଏକ ସଂଘର୍ଷରେ ଉପନୀତ ହେବାର ସୂଚନା ଦେଇସାରେ, ଉପନ୍ୟାସ ଆଉ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

କୌଣସି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କଳାସୃଷ୍ଟିକୁ ଆଲୋଚନା କରିବାର କେତେକ ଅସୁବିଧା ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ କଳାସୃଷ୍ଟି ଗୋଟାଏ ପଟରେ ସମ୍ଭାବନା ଓ ଅପର ପଟରେ ସୀମାବଦ୍ଧତାର ସୂଚକ । ସୀମାବଦ୍ଧତା ଭିତରେ ଏହା କେଉଁଭଳି ମୁକ୍ତିର ଆସ୍ୱାଦ ଏବଂ; ଦେଶ, କାଳ ଓ ଶିଳ୍ପୀସତ୍ତା ଗୋଟିଏ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକୁ କେଉଁ କେଉଁ ପରିସରରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ, କୃତିଟିର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗରୂପ ତାହାର ପରିଚୟ ବହନ କରିଥାଏ । "କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ" ଏକ ମହମାନସ୍ୱ କାହାଣୀ କହିବାକୁ ଯାଇ ଅଟକି ଯାଇଛି । ମୁଦ୍ରିତ ସାତଟି ପରିଚ୍ଛେଦ ଉପନ୍ୟାସ କଥାବସ୍ତୁ (Plot) ର ଭିତ୍ତି । କେତୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟ ପ୍ରକାଶିତ-ଅଂଶରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ରତ୍ନାକର, ଜାମ୍ବୁଣି (ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ) ବେବର୍ତ୍ତା ବା ମହାରାଣୀ କାହାରି ଚରିତ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପରିଚୟ ଉପଲବ୍ଧ 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଡା. କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା ଓ ତାଙ୍କ ଅନୁସରଣେ ଆଉ ଅନ୍ୟ କେତେ ସମାଲୋଚକମାନେ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ସେମାନେ କାହାଣୀର ପରିଚୟ, ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଗୌଣ ପାଠ.କଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରି ସ୍ୱମନ:ଙ୍କ ଅନୁଚିନ୍ତା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପନ୍ୟାସର ଶିଳ୍ପସତ୍ତାଗତ ଆଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ଅସୁବିଧା ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ ଭଳି ଆଲୋଚନା କରିବା କେବଳ ଅସୁବିଧା ଜନକ ନୁହେଁ, କେତେକାଂଶରେ ଅନୁଚିତ ମଧ୍ୟ ।

ଉପନ୍ୟାସ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ମାନକର କଥା କହେ । ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଅଧିକ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ତାତ୍ତ୍ୱିକତାର ଜମାଖର୍ଚ୍ଚକୁ ଲୁଘାଡ଼ି କରିଥାନ୍ତି । ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ବିଶ୍ୱଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କର ବିସ୍ତୃତ ଜୀବନ ଅନୁଭୂତିକୁ ଏକ ସାର୍ଥକ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । (୨) ତଥ୍ୟ ଚୟନ, ଗଳ୍ପଗ୍ରନ୍ଥନ ତଥା ଉପନ୍ୟାସ ସଂରଚନାକୁ ଏହିଭଳି ଏକ ବିଶ୍ୱଦୃଷ୍ଟି ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ । ବିସ୍ତୃତ ଜୀବନ ସେଥିରୁ ଘଟଣା ଓ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କଲାବେଳେ ସ୍ରଷ୍ଟାଂକର ଏହି ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟି ଏକ ଅଙ୍ଗୀକୃତ ସଂପାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସକ୍ରିୟ ଥାଏ । ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର, କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ଇତିହାସ ଓ ତା ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ମଣିଷମାନଂକୁ କେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦେଖିଥିଲେ, ତା'ର ଅନୁଧ୍ୟାନ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ପ୍ରକାଶିତ ଅଂଶରୁ ଖୋଜାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ତାର ଅନନ୍ୟ ଐତିହାସିକ ପୁରୁଷ ରତ୍ନାକର ସିଂହଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପସ୍ଥାପିତ । ରତ୍ନାକର ସିଂହ ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ସେ କହିଥିଲେ : "ସେ ଛତିଶ ବର୍ଷର ଜଣେ ତେଜସ୍ୱୀ ପୁରୁଷ । ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶ୍ୟାମ; 'ବ୍ୟୂଢୋରସ୍କୋ ବୃଷସ୍କନ୍ଧଃ, ଶାଳପ୍ରାଂଶୁର୍ମହାଭୁଜଃ ; ଅଦ୍ଭୁତ ରକ୍ତିମ ଲୋଚନ ଓ ସୁନ୍ଦର ମୁଖଶ୍ରୀ ସାହସର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲା । ସେ ଧୂତି ପିନ୍ଧି ଉପରୁ କଣ୍ଟେଇଲ ଜ୍ୟାକେଟ ଏବଂ ରେଶମକୁର୍ତ୍ତା.........ସାହେବମାନେ ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅବଧାରଣା ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ, ତହିଁରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ଯେ, ରତ୍ନାକର ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସେ ଜଣେ ବୀର ପୁରୁଷ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କରିବା ସକାଶେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଥିଲା । ସରଦାର ଭକ୍ତିବାନ୍ ଏବଂ ସ୍ୱଦେଶାନୁରାଗୀ ଥିଲେ ।" ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏହି ଶ୍ରଦ୍ଧାଂଜଳି ସମକାଳୀନ ଇତିହାସ ବୋଧର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଇତିହାସ ଦର୍ଶନ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ । କାରଣ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଉପନ୍ୟାସ 'ପଦ୍ମମାଳୀ'ର ଘଟଣା-ସ୍ଥ ଭୂମି କଳ୍ପିତ ନୁହେଁ । କାହାଣୀ ସଂରଚନାରେ "ପଦ୍ମମାଳୀ" ସ୍ୱୀକୃତ ଇତିହାସଠାରୁ କୌଣସି ନୂତନ ଧରଣର ସୂଚନା ବି ଦେଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ସ୍ମରଣୀୟ, ଜଣେ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସକାରଙ୍କର ଇତିହାସ-ପ୍ରତ୍ୟୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ ନ କଲେ ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଶିଳ୍ପର ପୂର୍ଣ୍ଣାଂଗ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

୧୮୦୪ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜା ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଇଂରେଜ ସହ ଶାନ୍ତି ସନ୍ଧି ଚୁକ୍ତି ହେବାପରେ (୭) କେନ୍ଦୁଝର ପରୋକ୍ଷରେ ଔପନିବେଶିକ ଶାସନତନ୍ତ୍ର ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କେନ୍ଦୁଝର ଭଳି ଆଦିବାସୀ ଅଧ୍ୟୁଷିତ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ ସମୂହ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ଅଞ୍ଚଳ ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଦେଶୀୟ ଶାସନରେ ଅଣ୍ଡିକା ଫଳରେ ଅର୍ଥନୈତିକ ଶୋଷଣ ଓ ତତ୍ସହିତ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁ ଏହା ଏକ ଭୟଙ୍କର ଅର୍ଥ-ସଂକଟରେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା । (୮) ଯୋଗାଯୋଗ ଉନ୍ନତ ହେବା ସହ ସମାଜର ମୁଖ୍ୟ ଧାରାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ଏଠାର ଅଧିବାସୀମାନେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ସମସ୍ୟାର ସେମାନେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ; କେନ୍ଦୁଝର ରାଜାଙ୍କର କ୍ଷମତା ସୀମିତ ହୋଇ ନାନା ପ୍ରକାର ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରୀକରଣ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । (୯) କେନ୍ଦୁଝରର ପ୍ରଜାମାନେ ଦେଶୀୟ ବନ୍ଧୁ ସମୟରେ ଏକ ବାନ୍ଧିରୁ ଅବସ୍ଥାରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ । ଅଭାବୁ ପ୍ରଚଳିତ ବେଠି, ବଗାର ପ୍ରଥା ସହିତ ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଫଳରେ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଲଦାଯାଇଥିବା କରଭାରରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ କେନ୍ଦୁଝରର ଭୂୟାଁ, ଜୁଆଙ୍ଗ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ୧୮୬୮ ମସିହାରେ ରାଜାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରତ୍ନା ନାୟକ (ଏ ଦିନ ସିଂହ ! ଭୂମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଜାଗୀର ସର୍ବସ୍ୱ ଦେଇଗଲ୍ଭ ରତ୍ନାକର ସିଂହ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପରେ) ଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଏକ ବିଦ୍ରୋହ ସଙ୍ଗଠିତ କରିଥିଲେ । (୧୦) ପାରମ୍ପରିକ ଭୂସ୍ୱାମୀ ପରେ ବନ୍ଦୀ ରତନ ନାୟକଙ୍କୁ ଫାଶୀ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଲୋକମାନଙ୍କ ଶୋଷଣରେ ଅପୂର୍ବ ଦକ୍ଷତା ଦେଖାଇ ଥିବାରୁ କେନ୍ଦୁଝରର ଦେବାନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧଳଙ୍କୁ ଇଂରେଜ ସରକାର ରାୟ ବାହାଦୁର ଉପାଧି ସହ ପାରିତୋଷିକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । (୧୧) ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଜମିରହିଥିବା ଅସନ୍ତୋଷ, ଦେବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଥିବା କ୍ରୋଧ ଓ ଇଂରେଜ ଶାସନ ପ୍ରତି ଥିବା ଘୃଣାର ଏକତ୍ରିତ ମିଶ୍ରିତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ୧୮୯୧ ମସିହାରେ କେନ୍ଦୁଝରରେ ଏକ ଭୟଂକର ବିଦ୍ରୋହ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା—ଦେଶୀ ଓ ବିଦେଶୀ ବହୁ ଐତିହାସିକ ଏହି ବିଦ୍ରୋହର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । (୧୨)

୧୮୯୧ ମସିହାରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା ବିଦ୍ରୋହର ଅବ୍ୟବହିତ କାରଣ ଥିଲା କେନ୍ଦୁଝର ରାଜଗାଦି ଲାଗି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ମନୋନୟନ । ୧୮୯୧ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୨ ତାରିଖରେ କେନ୍ଦୁଝରର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ଗଦାଧର ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜ (ରତ୍ନମୁକ୍ତାବଳୀ ଶୀର୍ଷକ ଓଡ଼ିଆ ଅଳଂକାର ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା) ସର୍ଜ କରିବାରୁ ଶାସ ନିର୍ବେଦୀଠାରେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ତାଙ୍କର ରାଣୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ କୌଣସି ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ନଥିଲା । ଦେବାନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ତାଙ୍କ ଫୁଲବାଦାସ୍ତ୍ରୀ (୧୩)ଙ୍କ ଦେଉଳିଆ ଧନୁର୍ଜୟ ନାରାୟଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ସ୍ଥିର ଥିଲେ, ରାଣୀ ଓ ପ୍ରଜାଗଣ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ରାଜ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ହିଁ ରାଜାରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ୧୮୬୧ ମସିହାରୁ ୧୮୭୧ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଥିଲାଗି ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିବାଦ ଲାଗି ରହିଥିଲା । ତତ୍କାଳୀନ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଆପଣାର ସ୍ୱାର୍ଥ ହେତୁ ଦେବାନଙ୍କ ମନୋନୀତ ଧନୁର୍ଜୟଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବ-ପକ୍ଷରେ ରାଣୀ ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆବେଦନ ବିଚାରାଧୀନ ଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର

ତତ୍କାଳୀନ କମିଶନର ରେଭେନ୍ସା ଧର୍ଣ୍ଣୀଧରଙ୍କୁ ରାଜାପଦରେ ବସାଇଥିଲେ। ପ୍ରଜା ଓ କେନ୍ଦୁଝରର ଅଧିବାସୀମାନେ ଆଶଙ୍କା କରିଥିଲେ, ଧର୍ଣ୍ଣୀଧର ରାଜା ହେଲେ ଦେବର୍ତ୍ତୀ ହେବେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଆହୁରି ସାଂଘାତିକ ହୋଇଉଠିବ। ଫଳରେ ସେମାନେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶାସନତନ୍ତ୍ର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ର ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ। ବ୍ରିଟିଶର ଶକ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏଭଳି ଗଣବିପ୍ଳବର ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହୁଏ, ଏଥର ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ହେଲା—ବିଦ୍ରୋହକୁ ଦମନ କରାଗଲା ଓ ବିପ୍ଳବୀମାନଙ୍କୁ ଜେଲ, ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର ଓ ମୃତ୍ୟୁଦଣ୍ଡ ଆଦିରେ ଦଣ୍ଡିତ କରାଗଲା। ବିପ୍ଳବର ନାୟକ ରତ୍ନା ନାୟକଙ୍କୁ ନଭେମ୍ବର ୩୦, ୧୮୬୮ ରେ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସ୍ୱାର୍ଥପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିବାହେତୁ ଇଂରେଜ ମାନଙ୍କର ଫାଶିଖୁଣ୍ଟରେ ଝୁଲିବାକୁ ହେଲା।

କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ଇତିହାସ ରଚନାର ଆରମ୍ଭ ବିପ୍ଳବର ସମକାଳରେ। ଏହି ଇତିହାସର ପ୍ରଣେତା ଥିଲେ ସରକାରୀ ରିପୋର୍ଟର ଲେଖକ, ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରୁଥିବା ଶାସକ ଓ ଗୌରିଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କ ଭଳି ସମକାଳୀନ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନେ। ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଐତିହାସିକମାନେ ନିଜର ଶ୍ରେଣୀସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀଗତ ସୀମାବଦ୍ଧତା ହେତୁ ସମକାଳୀନ ଇତିହାସ-ରେଖା ଠାରୁ ନିଜକୁ ଦୂରେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି। ଏହି ବିପ୍ଳବର ଅଂଶ ଗ୍ରହଣକାରୀମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ଚେତା, ନିଷ୍ଠାଶୀଳ ସାହସୀ ଓ ଦେଶପ୍ରେମୀ ମଣିଷ ହିସାବରେ ଏହି ସମସ୍ତ ଇତିହାସରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି; ହୋଇଛନ୍ତି ଲୁଣ୍ଠକ, ଅନ୍ୟାୟକାରୀ ପରିଚାଳିତ, ଅସଭ୍ୟ ଓ ବଦମାସ ଲୋକ ଆକାରରେ। ରତ୍ନା ନାୟକଙ୍କୁ ଫାଶି ଦେବାର ସମ୍ବାଦ 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' ଯେଉଁଭଳି ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ତାହା ଉପରୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ : "କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ସରଦାରମାନଙ୍କ ରତ୍ନା ନାୟକ ଦଳପତି ସୁବିଜ୍ଞ ଅସାମୀ ସୋମବାର ମଙ୍ଗଳ ଜେଲ ଫାଟକରେ ଫାଶି ପାଇବେ। ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଭେନସା ସାହେବ କେନ୍ଦୁଝର ଗଡ଼ମଧ୍ୟରେ ବିଚାର କରି ଏହି ଦଣ୍ଡ ଦେବାର ପ୍ରସ୍ତାବ କରିଥିଲେ। ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ହୋଇଅଛନ୍ତି। ଯେପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ଫଳ ହେଲା।" (୧୭) ଏଠାରେ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ରତ୍ନା ନାୟକ ସେହିବର୍ଷ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖରେ ଗିରଫ ହୋଇଥିଲେ। ସ୍ୱାଧୀନ ସମୟ ଭାରତରେ ବିପ୍ଳବସ୍ମୃତି ନ୍ୟାୟ (?) ପାଇବାରେ ରତ୍ନା ନାୟକ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବେ!

ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର 'କେନ୍ଦୁଝରରେ' ବଳବାନ୍ ଭୂୟାଁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ର ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ। ଏଭଳି ଏକ ପଦକ୍ଷେପ କେବଳ ବିଦ୍ରୋହାତ୍ମକ ନଥିଲା; ବରଂ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଏହି ସମସ୍ତ ବିଦ୍ରୋହ ଔପନିବେଶିକ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧସାମନ୍ତତାନ୍ତ୍ରିକ ଶାସନ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭିତରେ ନିଜର ପୂର୍ବସ୍ୱୀକୃତ ସାମାଜିକ-ସ୍ଥିତିର

ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଏକ ସଂଗ୍ରାମ ଥିଲା । ଏହି ସବୁ ବିଦ୍ରୋହ ଭଳି କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ ଧନୁର୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲେ ହେଁ, ବାସ୍ତବରେ, ତାହା ଥିଲା କେନ୍ଦୁଝରର ଭୂୟାଁ, ଜୁଆଙ୍ଗ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦଳିତ ଶ୍ରେଣୀର ଇଂରେଜ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଅତ୍ୟାଚାରିତ ଜାତି ବିଦ୍ରୋହ କରେ, ସେତେ-ବେଳେ ଅତ୍ୟାଚାରର ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ କେବଳ ସ୍ୱର ଘୋଷଣା କରେ ନାହିଁ ; ଅନ୍ୟାୟକୁ ଜନ୍ମ ଦେଉଥିବା ସମଗ୍ର ସମାଜ-ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସେ ଧୂଳିସାତ୍ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥାଏ, ତଳେ ରହୁଥିବା ଜଗତକୁ ଓଲଟେଇ ଦେବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ।

ଭୂୟାଁ, ଜୁଆଙ୍ଗ ଓ କେନ୍ଦୁଝରର ଜନଗଣ ଯେ କେବଳ ଇଂରେଜ ଶାସକର ଅତ୍ୟା-ଚାରର ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ ; ଏହି ଅତ୍ୟାଚାର ଏକ ସମାଜ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଜରିଆରେ ସମସ୍ତ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ସ୍ଥାୟୀ ରୂପ ନେଇଥିଲା । କାରଣ ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ସମଗ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ଅସମ ସମାଜର ବନ୍ଧ ଦୋଷ—ପଣ୍ଡିତ-ପୁରୋହିତ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଓ ଉଚ୍ଚବର୍ଣ୍ଣର ମଣିଷ ସମ୍ବନ୍ଧ । ବିଦ୍ରୋହୀ-ମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଥିଲା । କୌଣସିଙ୍କର ଉଦ୍ଧୃତି ଭଳି ପଣ୍ଡିତ ପୁରୋହିତଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଗ୍ରାହକ, ବିଦ୍ରୋହ, ଜେନେରାଲ-ରାମସେଙ୍କ ଭଳି ବିଦେଶୀ ଐତିହାସିକଗଣ ତଥା ରାଖାଲଦାସ ବନ୍ଦ୍ୟୋପାଧ୍ୟାୟ, ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ ଓ ପ୍ୟାରୀମୋହନ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଭଳି ସ୍ୱଦେଶୀ ଐତିହାସିକ, ଏପରିକି ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ଭଳି ଜାତୀୟତାବାଦୀ ନେତାମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିଦ୍ରୋହକୁ ଭୁଲ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଥାଆନ୍ତି । ଏମାନେ ଅସଚେତନରେ ବା ସଚେତନରେ ଶୋଷକଙ୍କ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବାରୁ ବା ତା' ଦ୍ୱାରା ଉପକୃତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହି ସତ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇପାରନ୍ତି. ତା'ର ସୁରକ୍ଷାପାଇଁ ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିବଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ପଡନ୍ତି । ତେଣୁ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ଭିତ୍ତିକୁ ସେମାନେ ଭ କେବେ ଦେଖି ପାରନ୍ତାନ୍ତି ; ଅନେକ ଐତିହାସିକ-ପ୍ରଣାଳୀ ମାନେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ କେବଳ ସ୍ଥିତ ସ୍ତର ଏକ ଅସ୍ଥାୟୀ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କେବଳ ହେଡମ୍ୟାନ, ଭୁଲ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଆଧାରରେ ଥିଲା, ଐତିହାସିକ ପୁସ୍ତକର ବିସ୍ତାରିଥିଲା, ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଯାଇଛି । ଏହି ପ୍ରକାର ବିଦ୍ରୋହ ସଂପର୍କିତ ଐତିହାସି-କତା ଉପରେ ଶ୍ରୀ ରଣଜିତ ଗୁହ କହିଥିବା ମନ୍ତବ୍ୟ ଏଠାରେ ସ୍ମରଣ ଯୋଗ୍ୟ :
Historiography has been content to deal with the peasant rebel merely as an empirical person or member of a class, but not as an entity whose will and reason constituted the praxis called rebellion. The omission is indeed dyed into most narratives by metaphors assimilating peasant revolts to natural phenomena : they break out like thunder storms, heave like earth-

quakes, spread like wild fires, infect like epidemics."
(୧୫) କେନ୍ଦୁଝରର ଆନ୍ଦୋଳନ ଗଣବିପ୍ଳବର ଇତିହାସ ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ହୋଇଛି । ସମକାଳୀନ ସରକାରୀ ରିପୋର୍ଟର ଲେଖକଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଡା. ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କୁମାର ମିଶ୍ରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଐତିହାସିକ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହକୁ ଏକ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ, କାରଣ ବିହୀନ ଓ ଅବାଂଛିତ ବିଦ୍ରୋହ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ପଛରେ ଯେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ସଚେତନ, ସଂଗ୍ରାମୀ ସତ୍ତା ବିଦ୍ୟମାନ, ତାହା ସେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ, ବିଦ୍ରୋହର ନାୟକ ଭାବରେ ସେମାନେ ଭୂୟାଁ, ଜୁଆଙ୍ଗ ଓ ସାଧାରଣ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରିନାହାନ୍ତି । କେନ୍ଦୁଝରର ରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା, ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାଜା ହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ମୂଳତଃ ସେମାନେ 'ବିଦ୍ରୋହର ଇତିହାସ' ନ ଲେଖି ବିଦ୍ରୋହ ଦମନର ଇତିହାସ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ରେ ସେହି ଇତିହାସ-ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି- ତାହା ପ୍ରଚଳିତ ଧାରାରୁ କେତେକାଂଶରେ ମୁକ୍ତ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର କାରଣକୁ ସେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଛନ୍ତି ଭୂୟାଁ ଜାତିର ଐତିହ୍ୟରେ, କେନ୍ଦୁଝର ଜନ ସାଧାରଣଙ୍କ ଅବଚେତନରେ । ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ମୁଖପାତ୍ରରେ ଭୂଷିତ କେବଳ ଲେଖା ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି ଜଣେ ଧୂର୍ତ୍ତ ଖଳନାୟକ ଭାବରେ: "ଦେବର୍ଷି ମଂଗଳ ଏକଲେଙ୍କର ଦୋଷ ଥିଲେ । ଅଧୀନ ପ୍ରଜାପକ୍ଷରେ ଯେତେଦୂର ଉତ୍ପାତ କରିବା ସମ୍ଭାବନା ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ସେ ତହିଁରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ଥିଲେ ।" ଠିକ୍ ସେହିପରି ସରକାରୀ ରିପୋର୍ଟରେ ବହୁନିନ୍ଦିତ ମହାରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ପାଟ ମହାଦେଈଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଉପସ୍ଥାପନ କଲାବେଳେ ସେ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି; ମହାରାଣୀଙ୍କୁ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ନାରୀ କେବଳ ନୁହେଁ, ଜଣେ ରାଜାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗିନୀ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି : "୬ ଗଦାଧର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ମହିଷୀ ରାଣୀ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ପାଟ ମହାଦେବୀ ଏକ ଅସାଧାରଣ ରୂପଗୁଣ ସମ୍ପନ୍ନା ରମଣୀ ଥିଲେ । ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ଯୌବନର ସୀମା ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଦୀପ୍ତି ଅଙ୍ଗରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହେଉଥିଲା......ଏପରି ରମଣୀ-ରତ୍ନ ଲାଭ କରି ରାଜା ଆପଣଙ୍କୁ ପରମ ଭାଗ୍ୟବାନ ମଣୁଥିଲେ ଏବଂ ସକଳ ଗୁରୁତ୍ୱ ରାଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ।" ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି, ଐତିହାସିକ ମାନେ କେନ୍ଦୁଝର ବିପ୍ଳବକୁ ପ୍ରାୟତଃ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ ଓ କାରଣରହିତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ବିଦ୍ରୋହ କେବଳ କାରଣ ରହିତ ନଥିଲା. ଦୀର୍ଘଦିନର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଫଳରେ ହିଁ ଭୂୟାଁମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ

ଭୂଦେବଚନ୍ଦ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମ ବ୍ୟତୀତ ରୂପେ 'ସ୍ୱଦେଶ' ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି ।

ଭାରତରେ ଇତିହାସଚର୍ଚ୍ଚାର ସୂତ୍ରପାତ ଘଟିଥିଲା ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନରେ—ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ସେମାନଙ୍କ ରଚନାରେ, ଭାରତର ଅତୀତ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ, ମୁସଲମାନ-ଶାସନ-ଅରାଜକତା ହେତୁ ବିକୃତ ହୋଇ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରେ ଭାରତୀୟମାନେ ନିଜର ଇତିହାସର ସନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ—ବେଦରେ, ଉପନିଷଦରେ, ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଓ ପ୍ରଚଳିତ ଇତିହାସରେ । ଇଂରେଜ ଶାସକ-ଐତିହାସିକମାନେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଏକ ଜୀବନ-ବିମୁଖ ଧର୍ମ ପରାୟଣ ଜାତି ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିବାରୁ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରାରେ ବାହୁବଳର ଆବିଷ୍କାର ଜାତୀୟତାବାଦୀ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ରଚନାରେ ମୁଖ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପ୍ରମାଣ । ସେ କହିଥିଲେ :"a historiography of colonial India would qualify as genuinley Indian and autonomous, if and only if it allowed *bahubol* to operate as a decisive element of that critique."(୧୬) ସେହି ଭାରତୀୟ-ଇତିହାସ-ରଚନା ହେଉଛି ଇତିହାସ ରୂପେ ଏକ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତାର ଘୋଷଣା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଭୂଦେବଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଇତିହାସକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଔପନିବେଶିକ ଶାସନର ପ୍ରକାଶର ଏକ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ । ଇଂରେଜ ଶାସକ ଓ ଐତିହାସିକଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଭାରତ ନାମକ ଜାତିକୁ ଯେଉଁଭଳି ଅପମାନିତ କରାଯାଇଛି, ତାହା ସେ ସହ୍ୟ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଫଳରେ ଇତିହାସର ସ୍ପଷ୍ଟ ତଥ୍ୟକୁ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କରି ଭାରତ ନାମକ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସମୃଦ୍ଧିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ମହାପ୍ରାଣ ଆଦର୍ଶ ମାନବିକତା ଓ ସାହସର ମହିମାମୟ ବର୍ଣ୍ଣନରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଭୂଦେବଚନ୍ଦ୍ର ଇତିହାସ ସୂତ୍ର ଏଭଳି ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ବି ଯେଉଁ ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ସେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଛନ୍ତି, ତାହାର ସୀମାବଦ୍ଧ ପରିସରରୁ ସେ ମୁକ୍ତି ପାଇନାହାନ୍ତି । ଭାରତ ନାମକ ଜାତିକୁ ବାସ୍ତବ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବି ସେ ତାକୁ ସୋଟିଏ ଅବହେଳିତ ଜାତିର ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ମଣିଷ ରୂପରେ ଦେଖି ପାରିନାହାନ୍ତି—ଦେଖିଛନ୍ତି କେବଳ ହିନ୍ଦୁ ସଭ୍ୟତା ରୂପରେ । 'ବାହୁବଳ'ର ଅଧିକାରୀ ଓ ଅମିତ ଯୋଦ୍ଧା-ବଂଶଜ ମଣିଷ ଆଦିବାସୀ-ସଂପ୍ରଦାୟକୁ କିଏ ଅଣଦେଖା କରିପାରେ ?—ଏହା ଥିଲା ଭୂଦେବଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀ, ସେହିପରି ଚନ୍ଦ୍ରଧର ନାୟକଙ୍କ ଉକ୍ତି

ଭଲ ପ୍ରକାଶିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଚିତ୍ରିତ । କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହର ଅନ୍ୟତମ ଘଟଣାପ୍ରବାହ ଧନୁର୍ଜୟଙ୍କ ମଧ୍ୟ ସେ ଜଣେ ଅଭିଜାତ ବାଳକ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ଧରଣୀଧର ମିଶ୍ରଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଓ ସେବକୀଙ୍କ ରାଜାକାନ୍ତ ସ୍ୱାମୀ ଉପେନ୍ଦ୍ରର କାରଣ ରୂପେ ସୃଜନ କରାଯାଇଛି । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ, ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଇତିହାସକୁ ଏକ ରାଜ୍ୟ-ଶାସନ-ସମ୍ପର୍କିତ ସମାଲୋଚନା ଭାବରେ ଦେଖିନାହାନ୍ତି, ଦେଖିଛନ୍ତି ମଣିଷର ସମସ୍ତ ଭାବରେ । ଇତିହାସର ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ସେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ-ଶକ୍ତି 'କାଳନେମୀ'କୁ—ମଣିଷର ଉତ୍ଥାନ-ପତନ ସଂପର୍କରେ ଯା' ସମାଜ-ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଥିବା ସ୍ପନ୍ଦନକୁ ନୁହେଁ । ଇତିହାସ କେବଳ ହୋଇଯାଇଛି ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା-ପ୍ରବଣତା—ସ୍ୱପ୍ନର ପ୍ରକାଶ—ସମାଜର ବାସ୍ତବ ଅନୁଭବ ନୁହେଁ । କେବଳ ସମାଜର ମଣିଷଙ୍କ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମନର ପରିକଳ୍ପନାରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଉପନ୍ୟାସର ଉପଜୀବ୍ୟ ମଣିଷ ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଅନୁଭବ ବାହାରେ, ତାହା ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ କେତେକାଂଶରେ ସ୍ୱାଧୀନ । ଏହା ରୋମାନ୍ସର ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମ । ରୋମାନ୍ସର ଭିତ୍ତି ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କର ଏକକ ମାନସ କେନ୍ଦ୍ର । ରୋମାନ୍ସର ସ୍ରଷ୍ଟା ବହିଃ-ବସ୍ତୁକୁ ଆପଣାର ଅନୁଭବକୁ ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତି । ବାସ୍ତବ ଜଗତ ରୋମାନ୍ସ-ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ କଳ୍ପନା ରଙ୍ଗରେ ରଙ୍ଗୀନ ହୋଇ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ଇତିହାସକୁ ରୋମାନ୍ସ ସ୍ରଷ୍ଟା ଦେଖନ୍ତି ଆପଣା ସ୍ୱପ୍ନର ଭିତ୍ତି ରୂପେ । ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରକୃତି ଠିକ ଏହାର ବିପରୀତ । ଔପନ୍ୟାସିକ ଇତିହାସର କଠିନ ବାସ୍ତବତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସେଥିରେ ନୂଆ ଘଟଣା-ସୂତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି; ସେଥିରେ ଥିବା ଅଦୃଶ୍ୟ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ସଂପର୍କକୁ ଆବିଷ୍କାର କରି, ତାହାକୁ ଅର୍ଥବନ୍ତ କରନ୍ତି । ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ତଥା 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ର ଇତିହାସକୁ ରୋମାନ୍ସ-ସ୍ରଷ୍ଟାର ଦୃଷ୍ଟି ନେଇ ଦେଖିଛନ୍ତି । ସେ ରୋମାଣ୍ଟିକ ମନର କାତର ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ସେହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କେତେ-କଣ୍ଠରୁ ଉପକରଣକୁ ନେଇ ଅଛନ୍ତି । ଫଳରେ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହରେ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ଅପେକ୍ଷା ରୋମାନ୍ସର ଧର୍ମ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ ଭିତରେ ଆଉ ଉପନିବେଶ ବାଦର ଶିକାର ହୋଇଥିବା ଏକ ସଂପ୍ରଦାୟର କାହାଣୀ କହିବାକୁ ଯାଇ କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯାଇଛି ।

ଆଲୋଚନାର ପ୍ରାନ୍ତଟୀକା :—

(୧) 'କେନ୍ଦୁଝର ବିଦ୍ରୋହ'ର ମୁଦ୍ରିତ ଅଂଶ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କିସ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ — ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ - ମୁକୁର ୬।୭-୮, (ନଭେମ୍ବର-ଡିସେମ୍ବର, ୧୯୦୮) ପୃ : ୧୭୪-୧୭୭

ଦ୍ୱିତୀୟ କିସ୍ତି — ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ, ୨।୯-୧୦, (ଜାନୁଆରୀ-ଫେବୃଆରୀ, ୧୯୦୯) ପୃ : ୨୦୧-୨୦୪

ତୃତୀୟ କିସ୍ତି — ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ, ୨।୧୧-୧୨, (ମାର୍ଚ୍ଚ-ଏପ୍ରିଲ, ୧୯୦୯) ପୃ : ୨୭୨-୨୭୮

ଚତୁର୍ଥ କିସ୍ତି — ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ, ୩।୨-୩-୪ (ଜୁନ-ଜୁଲାଇ-ଅଗଷ୍ଟ, ୧୯୦୯) ପୃ : ୮୫-୮୭

ଅଧିକାଂଶ ଆଲୋଚକ ଭୁଲ୍ କ୍ରମେ ଏହାର ପ୍ରକାଶ ସମୟ ୧୯୦୭ ମସିହା ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ କିସ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶିତ ଅଂଶର ଅନେକୋଟି ସ୍ଥାନର ପାଞ୍ଚୋଟି ଧାଡ଼ି ସାମୟିକ ମୁଦ୍ରଣରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି । ସେହି ଅଂଶକୁ "........" ଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି ।

(୨) ରାଓ, କୈଳାସ ଚନ୍ଦ୍ର – ସରକାର ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର – ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୋଷ (ସଂ ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ) ସପ୍ତମ ଖଣ୍ଡ, ପୃ : ୮୨୫୩, କଟକ, ୧୯୪୦ ।

(୩) ଶତପଥୀ, ଗୋକୁଳ ଚନ୍ଦ୍ର - ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ - ନବଭାରତ, ୭।୪, ପୃ : ୨୪୭, କଟକ, ୧୯୪୧ ।

(୪) ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣ ଭୂମିକା — ପଦ୍ମମାଳୀ, ପୃ :: ସୁଗତ ପବ୍ଲିଶର୍ସ, କଟକ, ୧୯୭୨ ।

(୫) ବେହେରା କୃଷ୍ଣଚରଣ — ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ, ପୃ : ୧୧୧ ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ କଟକ, ୧୯୮୧ । ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀନିବାସ ମିଶ୍ର 'ଶ୍ରୀ ଉଦାସୀ' ଯେ ଉମେଶ-ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଏହା ଜାଣି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଅଥଚ ଡକ୍ଟର ବେହେରାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏପରି ଅଭିଯୋଗ ଆଣିଥିଲେ । (ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ, ପୃ : ୪୫୯; ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, କଟକ, ୧୯୭୮) । ଡକ୍ଟର ରେଖା ମହାନ୍ତି (ଓଡ଼ିଆ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ପୃ : ୧୦୭; କୋଣାର୍କ ପବ୍ଲିଶର୍ସ, କଟକ ୧୯୮୪) ଓ ଡକ୍ଟର ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ଦାଶ (ଓଡ଼ିଆ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ, ପୃ : ୧୬୭; ଶାରଦା ପୁସ୍ତକ ଭଣ୍ଡାର, ସମ୍ବଲପୁର, ୧୯୮୫) ଡକ୍ଟର ବେହେରାଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି ।

(୬) Kettle Arnold— An Introduction to the English Novel, Vol-I, P-13, B. I. Publication, New Delhi, 1978.

(୭) Mishra, P.K.—Political Unrest in Orissa in the 19th Century, P. 136; Punthi Pustak, Calcutta, 1983.

(୮) Sinha, Surjit – State Formation and Rajput Myth in Tribal Central India; Man In India; vol. XIII, No. I, Ranchi, 1962

(୯) Panda, S. K.—Tribal Protest and the Keonjhar Raj : A Study of the Bhuiyan Meli in Orissa; Bengal Past and Present, Vol. C, Part II, P. 30; Calcutta, 1981.

(୧୦) Mishra, P. K.—ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପୃ-୧୪୦.

(୧୧) Cobden-Ramsay L. E. B.—Feudatory States of Orissa P. 215; Firma K. L. Mukhopadhyaya Pvt. Ltd , Calcutta, 1982.

(୧୨) (କ) Hunter, W.W.—History of Orissa, Vol. II, P. 114-118, London, 1872.

(ଖ) Buckland, C.E.—Bengal Under the Lieutenant Governors, vol. I, Pp 420-426; S. K. Lahiri & Co. Calcutta, 1901.

(ଗ) Cobden-Ramsay, L. E. B.—Feudatory States of Orissa P. 215-222

(ଘ) ରଥ, ନବୀନ୍ — ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ, ପୃ-୭୩୪; ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ୧୯୭୪.

(ଙ) Banerjee, R. D.—History of Orissa, vol. II, P. 318-322 Bharatiya Publishing House, Delhi, 1980.

(ଚ) ମିଶ୍ର, କୃଷ୍ଣମୋହନ—କେନ୍ଦୁଝର ପୃ. ୪୧-୪୩, ଶାଳପତ୍ରା, ୧୯୩୬.

(୨) ମହତାବ, ହରେକୃଷ୍ଣ—ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ, ପୃ. ୫୧୫-୧୭; କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର, କଟକ, ୧୯୭୪.

(୩) Mukherjee, P. K.—History of Orissa, Vol. VI, P. 405-410, Utkal University, Bhubaneswar, 1964.

(୪) Samal, J. K.—Orissa Under the British Crown, P. 320-321; S. Chand & Co., New Delhi, 1977.

(୫) Panda, S. K.—ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ପୃ. ୨୪-୩୫.

(୬) Mishra, P. K.—ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ପୃ. ୧୩୬-୧୪୭.

(୧୩) "ଫୁଲ ବିବାହର ଅର୍ଥ ଯେ ସ୍ତ୍ରୀ ବିବାହିତା ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ରାଜା ସାମ୍ନାକୁ ଫୁଲମାଳ ଦେଇ ସ୍ୱୀକୃତ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଗଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ଘରେ ପ୍ରଥା ଅଛି ଯେ, ବିବାହବେଳେ କନ୍ୟାପିତା କନ୍ୟା ସହିତ ଗୋଟିଏ ସମବୟସ୍କା ଦାସୀ ଦେଇଥାନ୍ତି । କନ୍ୟାଦାନ ବେଳେ ସେହି ଦାସୀ ସହିତ କନ୍ୟାକୁ ଦାନ କରି ଶେଷରେ ପାଣି ଛେକ ଦେଇଥାନ୍ତି । ବର, କନ୍ୟା ଗ୍ରହଣ ସଙ୍ଗେ ଏ ଦାସୀ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏ ଦାସୀକୁ ଫୁଲ ବିବାହ କହନ୍ତି । ଏ ଦାସୀର ସ୍ଥାନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାଧାରଣ ଦାସୀ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚରେ ।"
ସିଂହ, ଜଗବନ୍ଧୁ—ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ, ପୃ. ୬୩୮.

(୧୪) ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା, ୫।୪୭ (ତା ୨୩।୧।୧୮୭୦)

(୧୫) Guha, Ranjit— The Prose of Counter-Insurgency, Subaltern Studies, vol. II, P. 2; Oxford University Press, New Delhi, 1983.

(୧୬) Guha, Ranjit— An Indian Historiography of India : A Nineteenth Century Agenda and Its Implication, P. 61; K P Bagchi & Company, Calcutta, 1988.

ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ,
ବ୍ରହ୍ମପୁର ମ୍ୟୁନିସିପାଲ୍ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,
ବ୍ରହ୍ମପୁର-୭୬୦୦୦୨ ।

ସ୍ୱଗତ ଉତ୍କଳ ସଂସଦର

ଅନବଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶନ :

Madhusudan Das : The Legislator

Editor :- Dr. N. K. Sahu
Dr. P. K. Mishra

ମୂଲ୍ୟ - ଦୁଇଶହ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର ।

Madhusudan Das : The Leader (ପ୍ରକାଶ ଅପେକ୍ଷାରେ)